

วัมมิกสูตร

ปริศนาแห่งจอมปลวก

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) : รจนา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D) : ตรวจชำระ

พระคณธรรมาวาส ป.ธ.๙, พธ.ด., ธรรมาจริยะ : แปลและเรียบเรียง

วรมิกสูตร : ปรศนาแห่งจอมปลวก

พระคันธสราภววงศ์ : แปลและเรียบเรียง

๓๗ วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง
จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐

ISBN : 978-616-382-280-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

จำนวน : ๓๐,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์

๔๔/๑๓๒ ซอยกำนันมน ๓๖ ถนนกำนันมน

แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐

โทรศัพท์ ๐๒-๘๐๒-๐๓๗๗, ๐๒-๘๐๒-๐๓๗๘

มือถือ ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐, ๐๘๖-๗๗๔-๔๙๔๙

คำอนุโมทนา

พระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ประทานแก่ชาวโลก ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัตถุศาสน์ จำแนกโดยลักษณะแล้วมี ๙ ประการที่เรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์ มีความละเอียดลึกซึ้งและวิจิตรพิสดารด้วยนัยหลากหลาย ตรัสไว้เพื่อส่องนำทางแก่มวลชนผู้มุ่งหวังประโยชน์สุขทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ตลอดจนอำนวยประโยชน์สูงสุดแก่ผู้แสวงหาความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

ท่านผู้ประพันธ์หนังสือ วมมิกสูตร ที่ออกสู่สายตาของท่านผู้อ่านนี้ คือ ท่านอาจารย์มหาสียาดอ (พระโสภณมหาเถระ) อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าสำนักมหาสียิตตา จังหวัดอ่างทอง ประเทศเมียนมาร์ ท่านมีเกียรติคุณเลื่องลือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและแตกฉานภาษาบาลีสันสกฤต เป็นกรรมการชำระพระไตรปิฎกในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๖ (ฉัฐฐสังคีติ) และดำรงตำแหน่งผู้ถามพระไตรปิฎก (สังคีติ-

ปุจฉะ) อีกด้วยนอกจากนั้น ท่านยังเป็นวิปัสสนาจารย์ที่ผ่านการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังเป็นเวลานาน และมีประสบการณ์ในการสอนกรรมฐาน หนังสือธรรมบรรยายเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของท่านได้รับการถอดเทปและจัดพิมพ์เป็นหนังสืออีกราว ๗๐ เล่ม โดยส่วนใหญ่ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษไว้แล้ว ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในบุคคลสำคัญระดับโลก ชีวิตประวัติโดยย่อของท่านได้รับการบันทึกไว้ในหนังสือ Who's Who in the World ซึ่งบันทึกชีวิตประวัติของบุคคลสำคัญระดับโลกไว้

โดยเหตุที่ท่านผู้ประพันธ์มีความแตกฉานเชี่ยวชาญในปริยัติและปฏิบัติทั้งจากตำราและประสบการณ์ตรง ดังนั้น ข้อเขียนของท่านจึงเจาะลึกถึงแก่นแท้ของเนื้อหาที่ได้นำมาอธิบายอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ที่จริงแล้วแม้หนังสืออธิบายเรื่องวรมิกสูตรจะมีมากหลายฉบับที่เขียนโดยท่านผู้รู้ แต่หนังสือเหล่านั้นมิได้เทียบเคียงหลักปริยัติและปฏิบัติอย่างสมบูรณ์พร้อม ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ประพันธ์จึงนำเสนอผลงานที่เทียบเคียงปริยัติเข้ากับปฏิบัติ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถูกต้อง อันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมตามลำดับ

ในวงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ยากนักที่จะหาหนังสือที่มีชีวิตชีวาและความสำคัญต่อชีวิตได้ และเป็นการยากเช่นเดียวกันที่จะ

หาหนังสือชวนให้เกิดพลังดึงดูดจิตใจให้สว่างไสว และมีอำนาจพอที่จะช่วยจัดความมืดบอดแห่งความระทมทุกข์ และช่วยนำความหวังและความสุขมาให้แก่มวลเวไนยสัตว์ได้ ถึงกระนั้น ข้าพเจ้ายังมีความปรารถนาอยู่เสมอว่า เมื่อไรหนอจึงจะมีหนังสือที่เป็นสื่อการศึกษาวิเคราะห์พระพุทธพจน์ในรูปของภาษาไทยอย่างกระจ่างแจ้งทั้งในเชิงปริยัติและปฏิบัติ เพื่อให้สมกับคำสวดสรรเสริญกันอยู่ทุกเมื่อเชิ้อวันว่า สาตถ์ สพฺยณฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปรีสุทฺธิํ พุรหมจฺริยํ (พระพุทธองค์ทรงประกาศพระมจรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ) ซึ่งจะก่อให้เกิดศรัทธาและความเคารพเทิดทูนบูชาว่า พระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้นั้นช่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะ ต่อเมื่อข้าพเจ้าได้พบหนังสือวิปัสสนาของท่านอาจารย์มหาสีสยาตอเป็นหนังสือที่มีความสมบูรณ์ทั้งในแงุ่มวิวิชาการและแนวทางปฏิบัติ มีคำอธิบายกระจ่างชัดเจนทั้งในด้านภาษา สภาวะธรรม และขั้นตอนการปฏิบัติ เป็นหนังสือที่เหมาะสมสำหรับพุทธศาสนิกชนชาวไทยควรมีไว้เป็นแนวทางในการศึกษาแนวทางในการปฏิบัติ

ด้วยเหตุดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงเชิญชวนแกมขอร้องให้พระคันธ-
สราภิวังศ์แห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ดำเนินการแปลหนังสือวิปัสสนา
ทุกเล่มที่แปลและอธิบายโดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)
ทั้งนี้เพื่อให้ศาสนิกชนชาวไทยได้เข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถ่องแท้

ตรงตามพุทธานุญาต และเป็นหลักสูตรเรียนของนิสิตปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

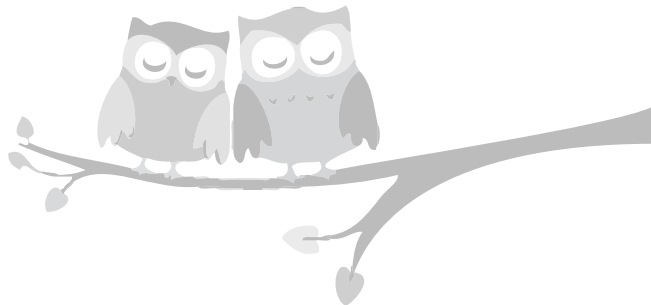
ท่านผู้แปลนี้ได้ศึกษาบาลีใหญ่ที่วัดท่ามะโอตั้งแต่เป็นสามเณร อายุ ๑๕ ปี และได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศสหภาพมาเป็นเวลา ๑๐ ปี จนจบการศึกษาระดับธรรมาจารย์ (เทียบเปรียญธรรม ๙ ประโยคในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย) จาก ๒ สถาบัน คือ สถาบันรัฐบาล และสถาบันเอกชนเจติยังคณะ จังหวัดย่างกุ้ง ได้รับเกียรติบัตรเป็นพระคันธสาราภิงส์ สาสนธธรรมาจารย์ และเจติยังคณะ คนวาจกธรรมาจารย์ โดยสอบชั้นธรรมาจารย์ของสถาบันเอกชนได้เป็นอันดับสองของประเทศ อีกทั้งสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค และปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากนั้น ยังมีผลงานเขียนและแปลคัมภีร์ภาษาบาลีและพม่ากว่า ๕๐ เล่ม ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าท่านเป็นผู้เหมาะสมที่จะดำเนินการแปลหนังสือเล่มนี้ เพื่อให้เป็นมรดกธรรมฝากไว้ในพระพุทธศาสนา

ข้าพเจ้าได้อ่านตรวจทานแก้ไขสำนวนแปลเป็นตอนๆ ไปตั้งแต่ต้นจนจบ เห็นว่าท่านผู้แปลได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงไว้โดย

ละเอียด มีหลักฐานอ้างอิงจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่าง
สมบูรณ์ จึงขออนุโมทนากุศลจิตของพระคณธรรมาภิวงศ์ผู้แปลหนังสือ
เล่มนี้ และหวังว่าท่านผู้อ่านจะได้รับประโยชน์ตามสมควร

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(สมเด็จพระพุทธชินวงศ์)

คำนำ

พระสูตรเป็นบรรทัดฐานของการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ บรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายของชาวพุทธ จัดเป็นธรรมะที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้ฟังด้วยอินทรีย์โปรปรียัตตญาณ คือ ปัญญารู้เห็นความยิ่งหย่อนของอินทรีย์ และอาสยานุสยญาณ คือ ปัญญารู้เห็นอัธยาศัยและอนุสัยของเหล่าสัตว์

วรมิกสูตรนี้เป็นพระสูตรที่พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงแก่ พระกุมารกัสสปะ พบในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เนื้อหาของพระสูตร กล่าวเปรียบร่างกายเหมือนจอมปลวกที่มีลักษณะพิเศษ คือ พ่นควัน ในเวลากลางคืน พ่นไฟในเวลากลางวัน มีลิ้มสลับและอิงเป็นต้นอยู่ ภายใน ใจความสำคัญของพระสูตรนี้ครอบคลุมหลักปฏิบัติวิปัสสนา ทั้งหมดเริ่มตั้งแต่ผู้สอน ผู้ปฏิบัติ อารมณกรรมฐาน อุปสรรค และวิธี แก้ไข โดยมีผลสุดท้ายคือการบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

เนื้อหาโดยย่อของพระสูตร คือ มีพรหมตนหนึ่งมาบอกปริศนา พระกุมารกัสสะปะว่า พรหมณ์คนหนึ่งเห็นจอมปลวกใหญ่ พ่นควัน ในเวลากลางคืน พ่นไฟในเวลากลางวัน จึงให้ศิษย์ผู้ฉลาดนำเสียมไป ขุดดู เมื่อขุดแล้วได้พบลิ้มสลัก ครั้นขุดต่อไปจึงได้พบอิง ทางสองแพร่ง ผ้ากรองน้ำต่าง เต่า มีดและเขียงหันเนื้อ ชื่นเนื้อ และนาค ตามลำดับ รวมเป็นปริศนา ๑๕ ข้อ ต่อมาพระกุมารกัสสะปะได้นำปัญหานี้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า ได้รับคำตอบว่า

๑. จอมปลวก คือ ร่างกาย
๒. ควัน คือ ความคิดหรือการตรึกตรอง
๓. ไฟ คือ การกระทำการงาน
๔. พรหมณ์ คือ พระพุทธเจ้า
๕. ศิษย์ คือ ผู้ปฏิบัติ
๖. เสียม คือ ปัญญา
๗. การขุด คือ ความเพียร
๘. ลิ้มสลัก คือ อวิชชา
๙. อิง คือ ความโกรธ
๑๐. ทางสองแพร่ง คือ วิจิกิจณา
๑๑. ผ้ากรองน้ำต่าง คือ นิเวศน์ ๕
๑๒. เต่า คือ ชนธ ๕

๑๓. มืดและเขียงหันเนื้อ คือ กามคุณ ๕
 ๑๔. ขึ้นเนื้อ คือ นันทีราคะ
 ๑๕. นาค คือ พระอรหันต์

ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอ (พระโสภณมหาเถระ อัครมหา-
 บัณฑิต) อดีตเจ้าสำนักมหาสีสาสนยิตตา จังหวัดย่างกุ้ง ประเทศ
 เมียนมาร์ ได้แสดงพระสูตรนี้ไว้ในวันแรม ๖ - ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ.
 ๒๕๐๗ ณ สำนักชั้นมยะยองซี สาสนยิตตา จังหวัดโมงยวา ในขณะนั้น
 ทางสำนักได้อัดเสียงไว้แล้วนำมาถอดเทป ต่อมาจึงนำไปให้ท่านอาจารย์
 ชัดเกลาสำนวน หลังจากนั้นได้จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ ภายหลัง
 ต่อมาชาวพม่าศิษย์ของท่าน คือ U Min Swe (Min Kyaw Thu) ได้แปล
 เป็นภาษาอังกฤษชื่อ VAMMIKA SUTTA จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๒๕

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นต้นมาจนถึงปีนี้ ผู้แปลได้แปลตำรา
 วิปัสสนาของมหาสีสยาดอ ๙ ฉบับ คือ

- พ.ศ. ๒๕๔๘ วิปัสสนานัย เล่ม ๑
- พ.ศ. ๒๕๔๙ วิปัสสนานัย เล่ม ๒
- พ.ศ. ๒๕๕๐ มหาสติปัฏฐานสูตร
- พ.ศ. ๒๕๕๑ รัมมจักกัปปวัตตนสูตร
- พ.ศ. ๒๕๕๓ ปฏิจจสมุปบาท
- พ.ศ. ๒๕๕๔ นิพพานกถา

- พ.ศ. ๒๕๕๕ พรหมวิหาร
- พ.ศ. ๒๕๕๖ อนัตตลักษณะสูตร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ วรมิกสูตร

การแปลตำราวิปัสสนาภาวนาของท่านอาจารย์มหาสีสยาตานั้น ผู้แปลได้รับอาราธนาจากพระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพรพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, Ph.D.) ซึ่งกล่าวปรารภว่า “ท่านประสงค์จะให้เมืองไทยมีตำราทางศาสนาที่ทรงคุณค่าเหมือนตำราที่ชาวพม่าแต่งไว้ จึงควรแปลตำราพม่าของท่านอาจารย์มหาสีสยาตอเป็นภาษาไทยเพื่อให้กุลบุตรชาวไทยมีโอกาสศึกษาค้นคว้า ทั้งนี้เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป” ดังนั้น ผู้แปลจึงดำเนินการแปลวรมิกสูตรใน พ.ศ. ๒๕๕๗ นี้ และจะแปลเรื่องเหมวตสูตรของท่านอาจารย์มหาสีสยาตอในปี ๒๕๕๘ เป็นลำดับต่อไป เหมวตสูตรดังกล่าวเนื่องด้วยพระพุทธคุณเป็นหลัก จึงก่อให้เกิดศรัทธาในพระบรมศาสดาอย่างมั่นคง

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่น่าสนใจหลายอย่าง อาทิเช่น

๑. ใช้ภาษาเข้าใจง่าย
๒. นำเรื่องที่พบในพระสูตรและอรรถกถามาแสดงไว้เป็นตัวอย่าง
๓. แสดงการเปรียบเทียบที่ทำให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น
๔. อธิบายความตามเนื้อหาในอรรถกถาและฎีกา
๕. เทียบเคียงกับประสบการณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างแท้จริง

ในการแปลครั้งนี้ ผู้แปลมอบหมายให้คุณอุดมพร สิริสุทธิ แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อว่า VAMMIKA SUTTA แล้วนำมาเทียบกับต้นฉบับภาษาพม่าอีกครั้งหนึ่ง และเพื่อให้หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาสาระพร้อมมูลในเชิงวิชาการ ผู้แปลจึงเพิ่มเชิงอรรถที่เกี่ยวกับหลักภาษาและหลักธรรมโดยอ้างอิงหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และไวยากรณ์บาลี หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

ผู้แปลขอบูชาบวบาทของหลวงพ่อดมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ ที่สอนหลักภาษาบาลีแก่ผู้แปล และขอบูชาบวบาทของพระวิปัสสนาจารย์เหล่านี้ คือ

๑. พระสุชาตมหาเถระ อดีตครองเจ้าสำนักมหาสิยิตตา จังหวัดอย่างกุ้ง
๒. พระชนกาวังศ์ เจ้าสำนักเขมเยยิตตา จังหวัดอย่างกุ้ง
๓. พระชาคระ รองเจ้าสำนักมหาสิยิตตา จังหวัดอย่างกุ้ง
๔. พระอินทวงศ์ เจ้าสำนักเขมเยยิตตา จังหวัดมอปี

ขออนุโมทนาขอบคุณท่านผู้ช่วยดำเนินการแปลในครั้งนี้ คือ คุณอุดมพร สิริสุทธิ ผู้แปลจากฉบับภาษาอังกฤษอย่างสละสลวย ช่วยตรวจแก้คำผิด และจัดทำตรรกชนิตตลอดทั้งเล่ม

การบริจาคร่วมสร้างหนังสือธรรมะมีอานิสงส์มาก ทั้งนี้เพราะหนังสือธรรมะก็คือพระพุทธเจ้าผู้สามารถเทศน์และสั่งสอนเวไนยชนได้ จัดว่าเป็นการธำรงรักษาพระศาสนาและจุดประกายแห่งปัญญาแก่ปวงชนเหมือนการจุดประทีปในที่มืด และบอกทางแก่คนหลงทางเพื่อประโยชน์แก่มวลชนชั่วกาลนาน หนังสือที่ท่านทั้งหลายจัดพิมพ์เผยแพร่นี้จะนำไปมอบให้สำนักเรียน ห้องสมุด และประชาชนทั่วไปที่สนใจใฝ่รู้ธรรมะ โดยไม่มีการจำหน่ายแต่อย่างใด

ขออนุโมทนากุศลจิตของท่านเจ้าภาพผู้อุปถัมภ์การแปลและจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ไว้เป็นสมบัติในบวรพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญร่วมกันในครั้งนี้อาจมีความสุขสวัสดิ์ เจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง และบรรลุดุคานติสุขอันเป็นจุดมุ่งหมายของชาวพุทธโดยพลันเทอญ

พระคันธสาราภังค์

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

ธันวาคม ๒๕๕๗

www.wattamaoh.org

tamaoh24@gmail.com

วจนารมโก

๑. กุมารกสฺสปี เถรี
อุปสงฺกมฺม โลเกโส
๒. อภาสี นิปุณฺ ปณฺหิ
ตโต โส ปุจฺฉิ สมฺพุทฺธํ
๓. ตสฺส ปุณฺโณ วैयाกาสิ
วุตฺตเตสนมาคมม
๔. มหาสี เถเรน ตํ สุตตํ
ปริยตฺติปฏิปตฺติ-
๕. สวีกาภูจกถาปาฬิ-
อุชฺช พยตฺตํ อลํ ทาทุํ
๖. คุณูปการตํ ตสฺส
เถโร ทิสฺวาน อชฺฌณฺสิ
๗. เตน พุทฺธสฺส ธมฺมสฺส
นโม กตฺวา สภาสาय

อภิกกนฺตาย รสมิยา
อนาคามี มหิทธิโก.
คมภีรํ ภาวนารหํ
โอชตฺติณณมนาสวํ.
สมฺพุทฺธโธ ทวิปทฺตตโม
กิลเสสา ฌาปิตา'ขิลา.
สุตฺตตณฺณนา สุชฺชีมตา
กฺขเลนฺ สุกฺเทสิตํ.
อนุโลเมน ตํ กตํ
ปฏิปตฺตินิยํ สุภํ.
สมเดจฺจพระพุทฺธชินวรงค์ อิติ
มมํ ตํ ปรีวตฺติตฺติ.
สงฺฆสฺส ครุณฺณจ เม
ปรีวตฺตยาเม สาธุกํ.

คณธสาราภิวโส

พจนานุกรม

๑ - ๒. พรหมอนาคามีผู้ทรงฤทธิ์ยิ่งใหญ่ มีรัศมีงามสง่า ได้เข้าไปหาพระกুমารกัสสปเถระแล้วกล่าวปริศนาอันละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกัล แก่ภาวนา ภายหลังจากนั้น ท่านได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้าม ห้วงกิเลสปราศจากอาสวะ

๓. พระสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้า ซึ่งท่านทูลถาม ได้ตรัสตอบแก่ท่าน ท่านกำจัดกิเลสทั้งหมดโดยอาศัยเทศนาที่พระพุท ธองค์ทรงแสดง

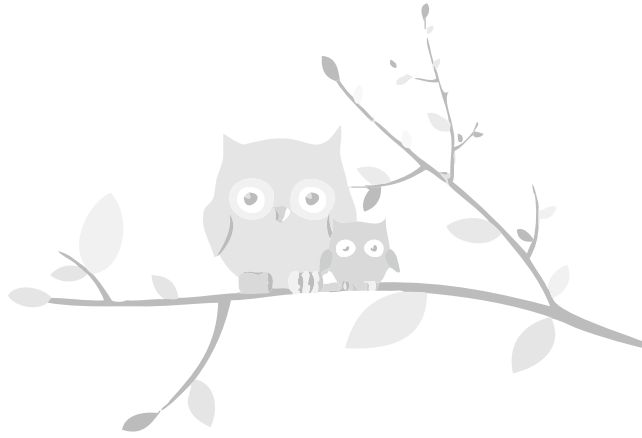
๔. พระมหาสีเถระผู้ทรงปัญญาแตกฉานในปริยัติและปฏิบัติ เข้าใจพระสูตร ได้แสดงพระสูตรนั้นไว้อย่างดี

๕. พระสูตรที่ท่านแสดงนั้นประพันธ์โดยคล้อยตามพระบาลี อรรถกถา และฎีกา ตรงประเด็น ชัดเจน สามารถแสดงวิธีปฏิบัติอันดี งามได้

๖. พระเถระผู้ปรากฏสมณศักดิ์ว่า “สมเด็จพระพุทธิชินวงศ์” เห็นว่าพระสุนทรนั้นอำนวยการประโยชน์ จึงมอบหมายให้ข้าพเจ้าแปลหนังสือดังกล่าว

๗. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และครูของตนแล้ว จักแปลด้วยภาษาไทยเป็นอย่างดี

พระคันธสาราภิงค์

สารบัญ

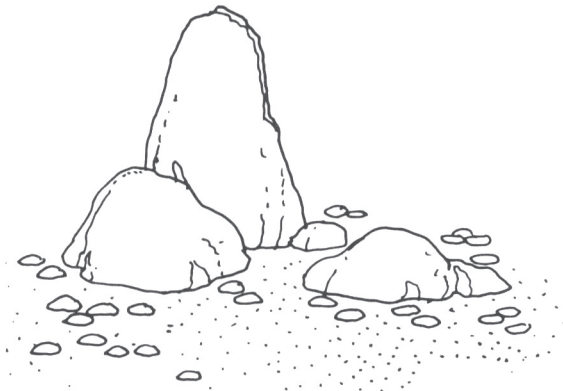
หน้า

คำอนุโมทนา.....	[๑]
คำนำ.....	[๗]
วจนารมโก.....	[๑๓]
พจนารมภ์.....	[๑๕]
บทนำ.....	๑
ความเป็นมาของพระสูตร	๒
ปริศนา ๑๕ ข้อ	๓
ปริศนา ๑๕ อย่าง	๘
อดีตชาติของพระกุมารกัสสปะ	๑๐
ภิกษุทั้งเจ็ดบำเพ็ญสมณธรรมในป่า	๑๑

ผลบุญที่ได้รับ.....	๒๒
พระทัฬหเถระบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่อายุเจ็ดขวบ....	๒๓
พระเจ้าปุกกุสาตี.....	๒๔
พระพาหิยทารุจีริยะ.....	๒๖
แพะกลายเป็นสุนัข	๒๙
จอมปลวกคืออะไร.....	๓๘
จอมปลวกเต็มไปด้วยรู.....	๓๙
สิ่งสกปรกที่จอมปลวกพ่นออกมา	๔๐
จอมปลวก : กองขยะที่น่ารังเกียจ.....	๔๑
จอมปลวก : ที่อยู่ของหนอนและสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ.....	๔๗
จอมปลวก : ที่ประชุมกันของมหาภูตรูป ๔.....	๔๙
เริ่มต้นจากส่วนเล็กที่สุดของอาโปธาตุ	๕๗
ร่างกายที่เติบโตขึ้นจากสารอาหาร.....	๖๐
การพ่นควันในเวลากลางคืนเป็นอย่างไร	๖๓
การพ่นไฟในเวลากลางวันเป็นอย่างไร	๖๖
พราหมณ์ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.....	๖๗
ภิกษุผู้เป็นบุตรเศรษฐี	๗๐
สุเมธคือพระเสกษะ	๗๕

การเจริญสติเพื่ออยู่ในที่อยู่ของพระอริยะ	๗๗
มรรคมืองค์ ๘ ในแต่ละขณะที่กำหนดรู้	๘๖
เสียมคือปัญญา	๙๑
การขุดคือการปรารภความเพียร	๙๕
ลิมสลักคืออวิชชา	๙๗
ความสำคัญของวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง	๙๘
ถอดลิมสลักออกจากประตู	๑๐๘
อึ้งคือความโกรธซึ่ง	๑๑๐
เรื่องของนางเวเทหิกา	๑๑๒
ทางสองแพร่งคือวิจิกิจณา	๑๑๘
ประสบการณ์เรื่องวิจิกิจณา	๑๒๑
ความลึงเลสงสัยเป็นเหมือนคนโกง	๑๒๓
ผ้ากรองน้ำต่างคือนิรวรณ ๕	๑๕๘
ปลากับน้ำ จิตกับกามคุณ	๑๖๑
วิธีกำจัดนิรวรณ ๕	๑๖๓
จิตตวิสุทธิ	๑๖๔
นามรูปปริจเฉทญาณ เกิดขึ้นได้อย่างไร	๑๖๕
เต้าคืออุปาทานขันธ ๕	๑๖๗

มีดและเขียงหั่นเนื้อ คือเบญจกามคุณ	๑๗๙
ชิ้นเนื้อคือนันทิราคะ	๑๘๓
นาคคือพระอรหันต์	๑๙๐
จงทำความนอบน้อมนาค	๑๙๑
วิธีนอบน้อมนาค	๑๙๒
บทสรุป	๒๐๐
ประโยชน์ของการเจริญวิปัสสนา	๒๐๒
เชิงอรรถ	๒๐๓
ดัชนีค้นคำ	๒๕๙
บรรณานุกรม	๒๖๙
ประวัติ พระคันธसारากวีวงศ์	๒๗๑
รายนามผู้อุปถัมภ์การแปลต้นฉบับและผู้ร่วมจัดพิมพ์	๒๗๕

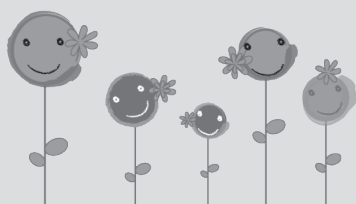
วันมิกสูตร

ปริศนาแห่งจอมปลวก

บทนำ

พระสูตรที่จะแสดงในวันนี้ คือ วันมิกสูตร หมายถึง ธรรมะที่แสดงโดยเปรียบร่างกายเหมือนจอมปลวก พระธรรมเทศนานี้ได้มีการสังคายนาและบันทึกไว้ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ โอปัมมวรรค^๑ ซึ่งเป็นนิกายหมวดหนึ่งในจำนวนห้านิกายของพระไตรปิฎก ข้าพเจ้าขอเริ่มด้วยการกล่าวถึงความเปิ่นมาเป็นเบื้องแรก

ความเป็นมาของพระสูตร

เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี มีพระเถระรูปหนึ่งนามว่า พระกุมารกัสสปะ พำนักอยู่ในป่าอันธวัน ทางทิศเหนือของวัดพระเชตุวัน ในสมัยพุทธกาล ทั้งภิกษุและภิกษุณีที่ประสงค์จะแสวงหาความสงบตามลำพังมักเข้าไปในป่าอันธวันแห่งนี้ ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ห่างไกลและแทบจะไม่มีใครกล้าเข้าไป ป่านี้จึงเป็นสถานที่สงบสงัดปราศจากผู้คน (แต่ในสมัยนี้ บริเวณที่เคยเป็นป่าได้กลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกไปหมดแล้ว)

ปริศนา ๑๕ ป้อ

ถิ่นที่เรียกว่ามัชฌิมประเทศนั้นมีภาษาที่ใช้พูดกันทั่วไปคือ ภาษาบาลีหรือภาษามคร ผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีระบุว่า ภาษาบาลี นั้นเป็นภาษาที่ใช้พูดกันในพรหมโลก ส่วนในโลกมนุษย์ บางครั้งก็ พูดภาษามคร บางครั้งก็ใช้ภาษาอื่นๆ แต่ในสมัยพุทธกาลนั้นคน ส่วนใหญ่สื่อสารกันด้วยภาษาบาลี ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัส พระสูตรด้วยภาษาบาลี

ในระหว่างที่พระกุมารกัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัน ค็นหนึ่งมี พรหมตนหนึ่ง มีรัศมีงดงามยิ่งได้เข้าไปหาท่านถึงที่อยู่ แล้วได้ถาม ปริศนา ๑๕ ข้อด้วยภาษาบาลี ที่นิยมพูดในอินเดียสมัยพุทธกาล ในที่นี้จะขอยกพระบาลีบางส่วนมาแสดงเป็นตัวอย่างของการถาม ปัญหาในเรื่องนี้

ภิกขุ ภิกขุ อภัย วรมิกโก รตตี ธูมายติ,
ทิวา ปชชลติ. พราหมโณ เอวมาห “อภิกขณ
สุเมธ สตถิ อาทายา”ติ. อภิกขณนโต สุเมโธ
สตถิ อาทาย อททส ลงคิ “ลงคิ ภทนต์”ติ.
พราหมโณ เอวมาห “อุกขิป ลงคิ, อภิกขณ
สุเมธ สตถิ อาทายา”ติ. อภิกขณนโต สุเมโธ
สตถิ อาทาย อททส อุทฐมายิกิ. “อุทฐมายิกา
ภทนต์”ติ.^๓

“พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้พ่นควันในเวลา
กลางคืน พ่นไฟในเวลากลางวัน พราหมณ์กล่าว
อย่างนี้ว่า สุเมธ เธอจงนำเสียมไปขุด เขาใช้เสียม
ขุดแล้วเห็นลึ้มสลักจึงกล่าวว่า ลึ้มสลัก ขอรับ
พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า จงยกลึ้มสลักขึ้นแล้ว
ใช้เสียมขุดต่อไป เขาใช้เสียมขุดลงไปได้เห็นอึ่ง
จึงกล่าวว่า อึ่ง ขอรับ”

คำว่า ภิกขุ ภิกขุ (พระคุณเจ้า) นี่เป็นคำเริ่มแรกที่พรหมเอ๋ยขึ้นเพื่อเรียกพระกุมารกัสสปะ การใช้คำซ้ำว่า ภิกขุ ภิกขุ เป็นลักษณะคำแสดงความแปลกใจ คล้ายกับการร้องอุทานด้วยความแปลกใจและตกใจกลัวว่า “งู งู” หรือ “ไฟไหม้ ไฟไหม้” เมื่อเห็นงู หรือไฟไหม้ ตามหลักภาษาเรียกว่า อาเมจิตตะ คือ คำซ้ำที่กล่าวในขณะที่กลัวเป็นต้น^๔

ลองจินตนาการว่าพรหมกล่าวข้อความข้างต้นโดยไม่ได้เกริ่นนำอะไร จู่ๆ ก็ร้องออกมาอย่างประหลาดใจว่า “พระคุณเจ้าจอมปลวกใหญ่นี้พ้นคว้นออกมาในเวลากลางคืน พ่นไฟในเวลากลางวัน” คล้ายมีจอมปลวกใหญ่อยู่มากๆ ข้าพเจ้าจะอธิบายเกี่ยวกับจอมปลวกนี้ในภายหลัง

ใจความสำคัญคือ มีพราหมณ์กำลังสั่งสอนศิษย์หมู่หนึ่งอยู่ในป่า ในสมัยโบราณ พราหมณาจารย์เปรียบได้กับครูใหญ่ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิสปาโมกข์ เทียบได้กับปราชญ์หรือศาสตราจารย์ผู้มีชื่อเสียงเลื่องลือ

พรหมเล่าว่า ในขณะที่พราหมณ์ทิสปาโมกข์นี้สอนหมู่ศิษย์อยู่ในป่า ได้พบจอมปลวกใหญ่ มีลักษณะแปลกประหลาด คือเวลากลางคืนพ่นคว้น เวลากลางวันพ่นไฟ จึงสั่งให้ศิษย์เอกคนหนึ่งไปดูจอมปลวกนี้ดู ศิษย์คนนี้คงเป็นคนที่อาจารย์ไว้วางใจมาก จึงเรียก

ศิษย์ผู้นี้ว่า สุขเมธ หมายถึง ศิษย์ผู้มีปัญญา มีการศึกษาดี มีคุณสมบัติเป็นเลิศ

พราหมณ์ได้เรียกให้ศิษย์ชุดโดยกล่าวว่า “พ่อศิษย์ผู้มีปัญญา จงดุจอมปลวกนี้ มันแปลกประหลาดนัก ตอนกลางคืนพ่นควันตลอดเวลา ตอนกลางวันมีไฟพ่นออกมา ไต้จอมปลวกนี้คงมีสมบัติล้ำค่า เธอจงไปหยิบเอาเสียมมาขุดจอมปลวกนี้ดู”

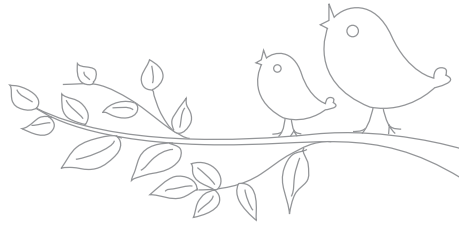
เมื่อศิษย์ผู้มีปัญญาได้รับคำสั่งก็หยิบเสียมมาขุดจอมปลวกอย่างแข็งขันไม่ย่อท้อ สิ่งแรกที่พบก็คือลึ่มสลักใหญ่อันหนึ่ง เป็นท่อนไม้ที่ใช้สำหรับปิดประตูให้แน่น ครั้นเห็นดังนั้น จึงเรียนอาจารย์ว่า “ข้าแต่ท่านอาจารย์ ศิษย์ได้พบลึ่มสลัก คงจะเป็นลึ่มสลักที่ทำให้จอมปลวกพ่นควันในเวลากลางคืน และลุกเป็นไฟในเวลากลางวัน” เมื่อพราหมณ์ได้ยินดังนั้น ก็พูดว่า “ยังไม่ถูกหรอก ลึ่มสลักจะทำให้จอมปลวกลุกเป็นไฟได้อย่างไร จงยกมันขึ้นมาแล้วขุดต่อไป” เมื่อศิษย์ยกลึ่มสลักขึ้นมาแล้วขุดต่อไปอีกก็พบอึ่งตัวหนึ่ง เรียกว่า อุทฐุมายิกะ

พราหมณ์ได้บอกให้ศิษย์นำอึ่งขึ้นมาแล้วชุดต่อไป เมื่อศิษย์ชุดต่อไปอีกก็พบทางสองแพร่งในจอมปลวกนั้น และเมื่อชุดต่อไปเรื่อยๆ ก็พบสิ่งแปลกประหลาดต่างๆ จนกระทั่งพบนาคเป็นครั้งสุดท้ายสิ่งที่ชุดพบในจอมปลวกนั้น นับได้ทั้งหมด ๑๕ อย่าง แต่ละอย่างล้วนเป็นปริศนาทั้งสิ้น เรียกเป็นภาษาบาลีว่า ปเหฬิ คือ ปริศนา

ข้าพเจ้าจะรวบรวมปริศนา ๑๕ อย่างนี้ ร้อยเป็นภาษิตเพื่อให้จำง่าย ดังนี้

ปริศนา ๑๕ อย่าง

เมื่อเห็นจอมปลวก^(๑) พ่นควันตอนกลางคืน^(๒) พ่นไฟตอนกลางวัน^(๓) อาจารย์^(๔)จึงให้ศิษย์ผู้มีปัญญา^(๕)เอาเสียม^(๖)ขุด^(๗)ดู เมื่อขุดลงไปก็พบลิมสลัก^(๘) เมื่อขุดต่อไปก็พบอึ่ง^(๙) ทางสองแพร่ง^(๑๐) หม้อกรองน้ำต่าง^(๑๑) เต่าเจ้าเล่ห์^(๑๒) มืดและเขียงหันเนื้อ^(๑๓) ชันเนื้อ^(๑๔) และนาค^(๑๕) รวมทั้งสิ้น ๑๕ อย่างตามลำดับ

ความในปริศนาแต่ละอย่างอธิบายได้ดังนี้ พราหมณ์พบจอมปลวกใหญ่ที่พ่นควันออกมาตอนกลางคืน และพ่นไฟในตอนกลางวัน จึงให้ลูกศิษย์ขุดดูเพื่อจะได้ทราบชัดว่ามีอะไรอยู่ในจอมปลวกนั้น

สิ่งแรกที่พบขณะขุดคือลิมสลักที่ใช้สำหรับขัดประตูให้แน่น เมื่อขุดต่อไปก็พบอึ่ง หลังจากนั้นได้พบทางสองแพร่ง หม้อกรองน้ำต่าง เต่า มืดและเขียงหันเนื้อ และชันเนื้อ ตามลำดับ ครั้นขุดต่อไปก็ได้อีกได้พบนาค (งูใหญ่) จึงเรียนอาจารย์ให้ทราบเช่นที่ผ่านมา เมื่อได้ยินว่าศิษย์ได้พบนาคพราหมณ์จึงสั่งว่า

ติฏฐตุ นาโค. มา นาคํ ฆฏฺเฐสิ. นโม
กโรหิ นาคสฺส.^๕

“นาคจงอยู่ที่นี้เถิด เธออย่ารบกวนนาค
จงทำความนอบน้อมแก่นาค”

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือปริศนา ๑๕ ข้อที่พรหมให้ไว้แก่
พระกุมารกัสสปะ แล้วได้แนะนำว่า

“พระคุณเจ้า ท่านพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถาม
ปัญหา ๑๕ ข้อเหล่านี้ ท่านพึงทรงจำปัญหาเหล่านี้ตามที่พระผู้มี-
พระภาคทรงพยากรณ์ ข้าพเจ้าไม่เห็นบุคคลใดที่จะไขปัญหาเหล่านี้
ได้นอกจากพระตถาคต สาวกของพระตถาคต หรือบุคคลที่ได้ฟัง
คำตอบจากข้าพเจ้า”

ครั้นพรหมกล่าวคำนี้แล้ว ได้อันตรธานกลับไปยังที่อยู่ของตน
ในเรื่องนี้ จำเป็นต้องอธิบายว่า เหตุใดพรหมจึงมาสู่โลกมนุษย์เพื่อ
ถามปริศนาเหล่านั้น ข้าพเจ้าจะขอกล่าวทำความเข้าใจถึงเรื่องในอดีตกาล
ที่เกิดขึ้นหลายกัปมาแล้ว

อดีตชาติของพระกุมารกัสสปะ^๖

ในตอนปลายแห่งพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า มีภิกษุกลุ่มหนึ่งเห็นความเสื่อมในการปฏิบัติของภิกษุที่ประพฤติดิฉิตพระวินัย เกิดความสังเวชสลดใจ จึงได้ปรึกษากันแล้วเห็นว่า การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่นั้นเป็นไปได้ยาก ผู้ที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้จะต้องบำเพ็ญบารมีมาอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่องเป็นเวลามากน้อยสือสงไขยกับอีกแสนมหากัป บารมีจึงจะเต็มเปี่ยมพอที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ หลังจากนั้นจึงประกาศพระธรรมคำสอนเพื่อให้มวลมนุษย์บรรลุมรรคผลนิพพานได้ ภิกษุกลุ่มนั้นเล็งเห็นว่าถ้าหากปล่อยให้เหตุการณ์ดำเนินไปอย่างนี้ พระธรรมคำสอนก็จะเลือนหายไปในที่สุด จึงได้ปรึกษากันแล้วตัดสินใจว่า “ก่อนที่จะถึงกาลอวสานของพระศาสนาี้ พวกเราควรอุทิศตนในการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อบรรลุความพ้นทุกข์ตามคำสอนในพระศาสนาี้ ทางที่ดีพวกเราควรเข้าไปในป่าที่สงบเงียบปราศจากความวุ่นวายในทางโลกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม”

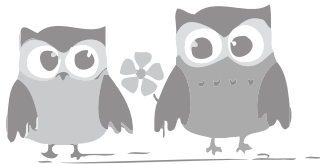

ภิกษุทั้งเจ็ดบำเพ็ญสมณธรรมในป่า

เมื่อได้ตกลงกันแล้ว ภิกษุกลุ่มนั้นก็พากันเข้าป่า โดยนำบริขารที่จำเป็นเพียงแปดอย่าง^๗ เช่น ไตรจีวร บาตร เป็นต้น ติดตัวไป เมื่อเข้าไปในป่าเห็นภูเขาสูงชันลูกหนึ่ง ได้หาไม้ไผ่ลำยาวมาพาดทำเป็นพะองสำหรับปีนขึ้นไปตามหน้าผาจนถึงยอดเขานั้น ครั้นเมื่อภิกษุทั้งหมดขึ้นไปถึงยอดเขาแล้ว พระเถระที่เป็นหัวหน้าก็ประกาศว่า “ถ้าภิกษุรูปใดยังอาลัยในอัตภาพร่างกายอยู่ ก็จงลงจากภูเขานี้ แต่ถ้าตกลงใจจะอยู่ปฏิบัติธรรมบนยอดเขานี้ เราจะผลักพะองให้ตกหน้าผาไป” ปรากฏว่าไม่มีภิกษุรูปใดประสงค์จะกลับลงจากยอดเขา โดยตั้งใจว่าถ้าไม่สำเร็จมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะยอมสิ้นชีวิตอยู่บนนั้น เมื่อภิกษุทั้งหมดยืนยันว่าจะอยู่บนภูเขาลูกนั้น พระเถระก็ผลักพะองให้ตกหน้าผาไปเพื่อไม่ให้มีทางกลับลงมาได้ แล้วต่างก็บำเพ็ญสมณธรรมอยู่บนยอดเขาลูกนั้น

หลังจากผลักลำไม้ไผ่หรือพะองทิ้งไปแล้ว ภิกษุทั้งเจ็ดก็ไม่เหลืออะไรเป็นที่พึ่งนอกจากพระธรรม ท่านไม่สามารถไต่ลงจากยอดเขาได้ หากกระโดดลงไปก็จะถึงแก่ความตาย น้ำดื่มที่นำติดตัวมาก็มีเพียงในถุงใส่น้ำซึ่งดื่มได้ไม่นานก็หมด แล้วจะต้องตายด้วยความกระหายน้ำ อาหารสำหรับวันต่อไปก็ไม่มี ดังนั้น ก็จะต้องตายเพราะความหิว เมื่อเป็นเช่นนี้ ทางรอดเดียวคือเร่งทำความเพียร ปฏิบัติวิปัสสนาจนบรรลุมรรคผลและได้ฌานอภิญญาเท่านั้น ภิกษุทั้งเจ็ดพากันบำเพ็ญเพียรอย่างเต็มที่โดยตั้งใจว่าถ้าไม่ได้บรรลุมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะยอมตายอยู่ที่ยอดเขานั้น

ในการปฏิบัติธรรม การเจริญมรณานุสสติด้วยการคำนึงถึงความตายที่จะเกิดขึ้นได้ทุกเวลานั้นทำให้เกิดผลดีมากมาย พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ระลึกถึงความตายอย่างนี้ว่า

อชฺเชว กิจจมาตปปี โก ชยฺหา มรณํ สุเว
น หิ โน สงฺครี เตन มหาเสเนน มจฺจุนา.^๔

“บุคคลควรทำความเพียรเสียแต่วันนี้ ใครเล่า
จะรู้ความตายในวันพรุ่ง เพราะเราไม่อาจผ่อนผัน
กับมัจจุราชผู้มีมือทักทายนั่นได้”

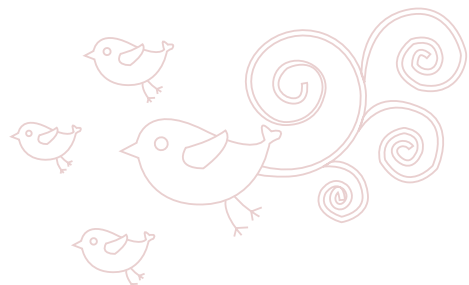
ความเพียรชอบหรือสัมมัปปธาน ๔ ได้แก่

๑. ความพยายามกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
๒. ความพยายามป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น
๓. ความพยายามทำกุศล เช่น ทาน ศีล สมณะ วิปัสสนา และมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
๔. ความพยายามเพิ่มพูนกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้มากยิ่งขึ้น

การทำความเพียรอย่างยิ่งยวดประกอบด้วยสัมมัปปธาน ๔ อย่างนี้ โดยเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นสิ่งที่ต้องทำในวันนี้ ไม่ควรผัดผ่อนเป็นวันพรุ่ง หรือวันต่อๆ ไป พระผู้มีพระภาคทรงย้ำ

ให้ปฏิบัติวิปัสสนาทันทีเดี๋ยวนี้ แต่อุบาสกอุบาสิกาของเราก็คงไม่สามารถปฏิบัติตาม แม้ในบรรดาพระสงฆ์ก็ยังมีภิกษุบางรูปเห็นว่าการปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดาเป็นเรื่องยาก แม้ว่าพระองค์จะได้ทรงย้ำเตือนอย่างจริงจังด้วยพระกรุณา

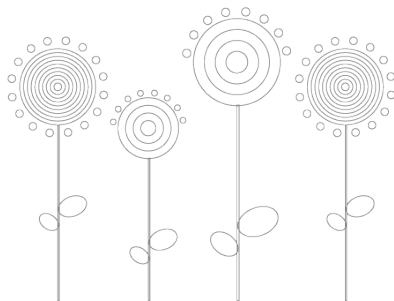
ทั้งนี้เนื่องจากเราไม่ทราบว่าจะมาถึงเมื่อไร อาจเป็นวันนี้ พรุ่งนี้ หรือวันใดวันหนึ่งในอนาคตก็ได้ เราจะรู้ได้อย่างไรว่าเราจะตายเมื่อไร อย่างไรก็ตาม คนทั่วไปมักจะคิดว่าความตายจะยังไม่มาถึงภายในวันนี้ วันพรุ่งนี้ หรือในอนาคตอันใกล้ ซึ่งเป็นจริงโดยทั่วไป แต่ถ้าลองสืบค้นหรือสำรวจดูก็จะพบได้ว่ามีคนจำนวนไม่น้อยที่ตายไปโดยไม่ถึงเวลาอันควร กล่าวได้ว่าไม่มีใครรู้แน่ๆว่าความตายจะมาถึงตัวเมื่อไร ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า น หิ โน สงครี เตน, มหาเสนา มจจุณา (เพราะเราไม่อาจผ่อนผันกับมัจจุราชผู้มีกองทัพมากนั้นได้) หมายความว่า เราไม่มีโอกาสที่จะผูกมิตรกับพญามัจจุราช (ความตาย) เพื่อจะขอกำหนดวันตายที่แน่นอน ขอติดสินบน หรือสืบบปรบมือเพื่อผัดผ่อนเลื่อนวันที่จะต้องตาย กับพญามัจจุราชซึ่งมีกองทัพใหญ่ที่ประกอบด้วยอาวุธที่ร้ายแรง ซึ่งได้แก่ โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และยาพิษเป็นต้นได้เลย

อันที่จริงแล้ว พญามัจจุราชไม่เคยมีเมตตา
 ผ่อนผันวันตายให้ใคร หรือยอมเป็นมิตรกับใครเลย
 และไม่มีใครอีกเหมือนกันที่สามารถติดสินบนแก่
 พญามัจจุราชเพื่อขอให้ตนมีอายุยืนได้ ในทางโลก
 อาจมีคนที่ทำความผิดร้ายแรงควรถูกตัดสินประหาร
 ชีวิต แต่กลับได้รับการปล่อยให้พ้นข้อหาเพราะ
 สามารถติดสินบนจนเป็นที่พอใจของผู้พิพากษา
 แต่สำหรับพญามัจจุราชนั้นไม่มีใครสามารถติด
 สินบนหรือเอาใจเพื่อจะได้หนีพ้นจากความตาย
 หรือเพื่อจะได้มีอายุยืน ไม่มีใครในโลกนี้สามารถทำ
 สงครามต่อสู้กับพญามัจจุราชผู้มีกองทัพใหญ่ได้
 เราทุกคนจำต้องยอมสยบต่อพญามัจจุราชด้วยกัน
 ทั้งนั้น เนื่องจากพญามัจจุราชเป็นผู้ที่ไม่มีใครจะ
 เอาชนะได้

อาจกล่าวได้ว่า การเจริญมรณานุสสติหรือการระลึกอยู่
 เนื่องๆ ถึงความตายว่าอาจมาถึงเราได้ทุกเมื่อเป็นสิ่งสำคัญมาก ครั้งหนึ่ง
 พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามภิกษุที่มาเข้าเฝ้าอยู่ว่า ได้เจริญมรณ-
 านุสสติบ้างหรือไม่ มีภิกษุ ๖ รูปกราบทูลว่าได้เจริญมรณานุสสติอยู่
 เมื่อตรัสถามต่อไปว่าพิจารณาอย่างไร ภิกษุรูปแรกทูลว่า ตนพิจารณา
 ว่าจะเป็นการดีหากจะยังมีชีวิตอยู่อีกหนึ่งวันกับหนึ่งคืนเพื่อปฏิบัติ
 ธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงสอน การพิจารณาอย่างนี้แสดงว่า
 ภิกษุนั้นคาดว่าตนจะยังมีชีวิตยืนยาวอยู่อีกหนึ่งวันเป็นอย่างน้อย
 ภิกษุรูปที่ ๒ ทูลตอบว่า จะเป็นการดีหากข้าพระองค์จะมีชีวิตอยู่
 อีกหนึ่งวัน (๑๒ ชั่วโมง) ภิกษุรูปที่ ๓ ทูลตอบว่า จะเป็นการดีหาก
 ข้าพระองค์จะมีชีวิตอยู่เพื่อปฏิบัติธรรมต่อไปอีกอย่างน้อยก็ในช่วง
 เวลาที่ฉันภัตตาหารมื้อหนึ่ง ส่วนรูปที่ ๔ ทูลตอบว่า จะเป็นการดี
 ถ้าหากข้าพระองค์จะมีชีวิตอยู่พอให้ได้ปฏิบัติธรรมในระหว่าง
 ฉันภัตตาหาร ๔-๕ คำ พระพุทธองค์มิได้ทรงรับรองคำตอบของ
 ภิกษุทั้ง ๔ ซึ่งก็หมายความว่ามิได้ทรงเห็นด้วยกับภิกษุทั้ง ๔ รูปนั้น

“

ภิกษุรูปที่ ๕ กล่าวทูลว่า จะเป็นการดีหาก
 ข้าพระองค์จะได้ปฏิบัติธรรมภายในเวลาฉันอาหาร
 ๑ คำข้าว ส่วนรูปที่ ๖ ทูลว่า จะเป็นการดีหาก
 ข้าพระองค์จะได้ปฏิบัติภายในช่วงเวลาหายใจเข้า
 ๑ ครั้งหรือหายใจออก ๑ ครั้ง พระพุทธองค์ทรง
 สรรเสริญภิกษุทั้งสองรูปเหล่านี้ว่าเป็นผู้ไม่ประมาท
 สามารถระลึกถึงความตายได้ใกล้ที่สุด”

”

ความพยายามให้มีอายุยืนด้วยการเล่นแร่แปรธาตุเพื่อจะได้
 ปฏิบัติธรรมต่อไปได้นานกว่าอายุขัยปกติ ถือว่าไม่เป็นไปตามคำสอน
 ของพระพุทธองค์ เพราะถ้าหมั่นพิจารณาอยู่เสมอว่าความตายเป็น
 สิ่งที่เกิดขึ้นได้ทุกขณะ เขาก็จะตัดความยึดมั่นถือมั่นผูกพันต่างๆ
 แล้วตั้งใจปฏิบัติธรรมด้วยความขยันขันแข็งอย่างเต็มที่ แต่ก็มีพวกที่
 เชื่อว่าหากตนจะมีชีวิตยืนยาวก็จะสามารถปฏิบัติธรรมด้วยจิตที่สงบ
 ในเรื่องนี้มีความเห็นต่างๆ กัน แต่เราไม่เชื่อว่าการทำให้ชีวิตยืนยาว
 จะทำให้สามารถปฏิบัติธรรมได้นานขึ้น ทั้งนี้เพราะว่า บุคคลที่ปฏิบัติ
 ธรรมอยู่ในปัจจุบันเพราะหวั่นเกรงความตายที่จะมาถึงอยู่ทุกขณะ

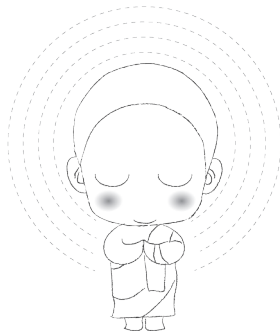
จะพยายามอย่างเต็มกำลังเพื่อให้บรรลุธรรมโดยเร็วก่อนที่ความตาย
จะมาฉุดคร่าเอาชีวิตไป แต่ถ้าคนเรามีอายุยืนเป็นพันปี ข้าพเจ้าไม่
เชื่อว่าพวกเขาจะมีแรงบันดาลใจที่จะอุทิศตนพยายามปฏิบัติธรรม
อย่างจริงจัง

คนบางพวกแม้ในขณะที่ปฏิบัติธรรมก็ไม่ตั้งใจอย่างเต็มที่
กลับปล่อยใจให้คิดฟุ้งซ่านถึงเรื่องต่างๆ เช่น สิ่งที่จะทำหลังจาก
ออกกรรมฐาน และเงินทองทรัพย์สมบัติที่จะได้มาจากการประกอบ
ธุรกิจ เป็นต้น ทำให้ต้องเสียเวลาอันมีค่าไปโดยเปล่าประโยชน์

ภิกษุที่พากันป็นหน้าผาขึ้นไปบนยอดเขา ได้ผลักพะองที่
เป็นบันไดขึ้นให้ตกหน้าผาไปให้เหลือเพียงวิธีเดียวที่จะรอดชีวิตคือ
ต้องปฏิบัติธรรมอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวเพื่อให้บรรลุมรรคผล มิฉะนั้น
ก็ต้องตายอยู่บนยอดเขานั้น ในบรรดาภิกษุทั้ง ๗ รูปเหล่านั้น
พระเถระผู้อาวุโสสูงสุด ก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยอภิญญา ๖
ในคืนนั้นเอง

พระอรหันต์มี ๒ ประเภท^{๑๐} พระอรหันต์ที่ผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ และประหานกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง แต่ไม่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เช่น เหาะเหินเดินอากาศ เป็นต้น ประเภทนี้มีชื่อว่า สุขขวิปัสสกะ หรือวิปัสสนายานิก เป็นพระอรหันต์ที่บรรลุอรหัตตผล โดยไม่ได้ฌานอภิญญา จัดว่าเป็นผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ อีกประเภทหนึ่ง เป็นผู้เจริญสมณะจนได้ฌานอภิญญาแล้วจึงเจริญวิปัสสนาจนบรรลุอรหัตตผล เรียกว่า สมถยานิก บางท่านได้ฌานอภิญญาพร้อมกับการบรรลุอรหัตตผล ฌานอภิญญาที่ได้พร้อมกับการบรรลุอรหัตตผลนี้เรียกว่า มัคคสิทธิฌาน คือ ฌานที่สำเร็จด้วยอำนาจอรหัตตมรรค พระอรหันต์ที่ได้ฌานอภิญญาสามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ เช่น เหาะไปในอากาศได้ พระเถระอาวุโสที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ในคัมภีร์แรกเป็นพระอรหันต์ประเภทหลัง

เช้าวันรุ่งขึ้น พระมหาเถระได้หะไปนำอาหารบิณฑบาตมา ถวายภิกษุที่ยังไม่บรรลุนิคม กล่าวว่ “ท่านทั้งหลายอย่าได้ย้อท้อ จงฉันทตอาหารนี้แล้วบ่เพ็ญเพียรต่อไป เราจะอุปฐากพวกท่าน อย่างนี้ทุกวัน” ภิกษุที่เหลืได้ฟังดั่งนั้นแล้ว จึงกล่าวว่ “ท่านขอรับ ก่อนเริ่มปฏิบัติธรรม เราได้ตกลงกันไว้หรือว่ ผู้ที่ได้บรรลุคุณวิเศษ พึงนำภัตตอาหารมาบำรุงผู้ที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้สามารถปฏิบัติธรรม ต่อไปได้” พระมหาเถระตอบว่ “ไม่ใช่เช่นนั้น” ภิกษุทุกรูปที่เหลื จึงกล่าวว่ “ถ้าพวกเราได้บ่เพ็ญบารมีมาเพียงพอ ก็คงจะได้บรรลุ ธรรมวิเศษเช่นเดียวกับท่าน หากพวกเราฉันทตอาหารที่ท่านนำมา ความเพียรก็จะย่อหย่อน ทำให้ต้องเสียเวลามากขึ้นกว่าจะบรรลุ ธรรม” พระมหาเถระเมื่อไม่ทำให้ภิกษุเหล่านั้นเปลี่ยนใจได้ก็จากไป

วันรุ่งขึ้น พระเถระรูปที่อาวุโสที่สุดในหกรูปที่เหลืก็ได้บรรลุ ธรรมเป็นพระอนาคามีพร้อมด้วยฌานอภิญญา ท่านได้นำภัตตอาหาร มาเพื่อบำรุงภิกษุหารูปที่เหลืเหมือนเช่นที่พระมหาเถระกระทำหลัง จากบรรลุ แต่ภิกษุที่ยังไม่บรรลุมรรคผลใดๆ ก็ไม่ยอมรับ และได้ ตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติธรรมต่อไปอย่างไม่ลดละ พระอนาคามีเถระ เมื่อไม่สามารถทำอะไรได้ก็จำต้องจากไปเช่นเดียวกัน ภิกษุที่เหลื หารูปนั้นได้บ่เพ็ญเพียรต่อไป แต่เนื่องจากท่านเหล่านั้นยังบ่เพ็ญ บารมีไม่เต็มบริบูรณ์จึงไม่ได้บรรลุธรรมวิเศษใดๆ ครั้นถึงวันที่ ๗ ก็ มรณภาพเพราะขาดน้ำและอาหาร

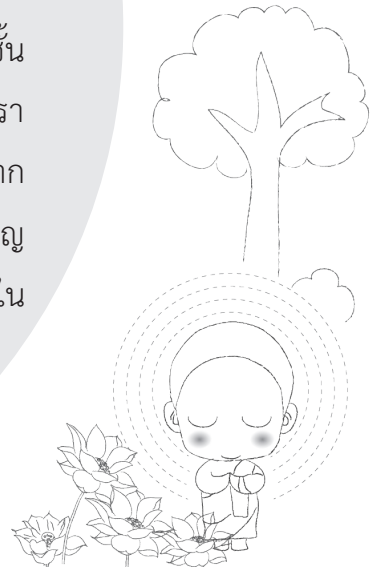
ในเรื่องนี้ ผู้ที่ไม่มีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธองค์อาจจะคิดว่า “ภิกษุเหล่านี้ได้พบความหายนะอันยิ่งใหญ่เพราะความพยายามปฏิบัติธรรม” แต่ความจริงกลับตรงกันข้าม เพราะชีวิตของทุกคนนั้นจะต้องพบกับความตายไม่วันใดก็วันหนึ่งอย่างไม่ต้องสงสัย ไม่ว่าผู้นั้นจะบำรุงรักษาตนเองอย่างดีเพียงไรก็ไม่สามารถหลบหนีความตายไปได้ เมื่อถึงเวลานั้น จิตที่ผ่องใสเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะชักนำให้ไปเกิดในภพที่ดี หากต้องตายไปในขณะที่ใช้ชีวิตอย่างประมาทประกอบอกุศลอยู่เป็นนิตย์ ก็จะเป็นสิ่งที่น่ากลัวมาก เพราะอกุศลจิตจะชักนำให้ไปเกิดในอบายภูมิ สำหรับภิกษุห้ารูปนั้น เนื่องจากท่านมรณภาพในขณะที่บำเพ็ญสมณธรรมอย่างจริงจัง ในขณะนั้นจึงถึงพร้อมด้วยศีล ประกอบด้วยสมาธิ และปัญญาในระดับหนึ่ง ความตายของท่านเหล่านั้นก็ควรยกย่องว่าประเสริฐและได้รับอานิสงส์ผลบุญจากการบำเพ็ญสมณธรรมอย่างเต็มที่เวลานั้น

พลบุญที่ได้รับ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมรณภาพแล้ว ได้ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นกามาวจร เหมือนตื้นขึ้นจากหลับ โดยปราศจากทุกขเวทนา ได้เสวยทิพย์สมบัติและมีวิมานที่สวยงาม ห้อมล้อมด้วยเหล่าเทพธิดา เทพบุตรทั้งหลายได้เวียนเกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้งหกชั้นจนถึงกาลที่พระพุทธเจ้าของเราเสด็จอุบัติขึ้น จึงได้จุติมาเกิดเป็นมนุษย์ เนื่องจากถึงเวลาที่ท่านจะได้ปรินิพพาน ดังนั้น การบำเพ็ญเพียรที่ผ่านมาของท่านได้ส่งผลให้ได้รับความสุขในสังสารวัฏ

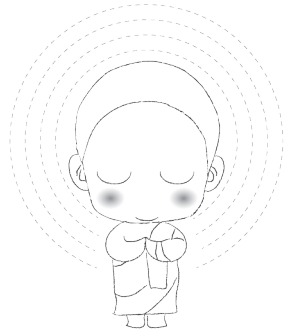
พระภิกษุพระบรมรูปเป็น พระอรหันต์ตั้งแต่อายุเจ็ดขวบ

พระมหาเถระรูปแรกที่บรรลุปะเป็นพระอรหันต์นั้น เมื่อสิ้นอายุขัยก็ได้ดับขันธปรินิพพาน ส่วนพระเถระที่บรรลุปะเป็นพระอนาคามีนั้นได้ไปเกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส และเฝ้าดูภิกษุทำรูปเพื่อย่อยช่วยเหลือหากจำเป็น เมื่อได้ทราบว่ภิกษุเหล่านั้นได้ไปเกิดในเทวโลกก็ไม่ได้โอกาสที่จะช่วยเหลือประการใดอีก

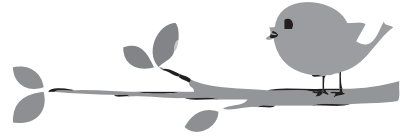
ในกาลที่ภิกษุทั้งห้าได้มาบังเกิดในมนุษย์โลก ท่านหนึ่งเกิดเป็นทัฬหราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้ามัลลราชแห่งแคว้นมัลละ ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่อายุได้เพียง ๗ ขวบ^{๑๑} เนื่องจากได้สั่งสมบารมีมาเต็มเปี่ยมในอดีตด้วยการบำเพ็ญสมณธรรมบนยอดเขาในชาติที่เป็นภิกษุ ดังนั้น ผู้ที่กำลังพากเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างหนักอยู่ในปัจจุบันจึงไม่ควรจะย่อท้อหมดกำลังใจหากไม่ได้บรรลุปะตามทีปรารถนา เพราะอาจจะบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ได้ง่ายดายเหมือนพระทัฬหะในศาสนานี้ หรืออย่างน้อยก็อาจบรรลุปะในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป

พระเจ้าปุกกุสาตี

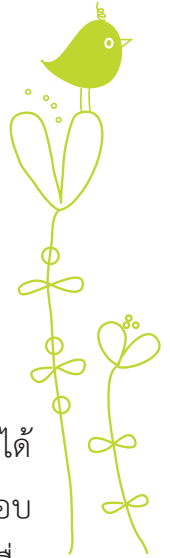

ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้บังเกิดเป็นพระเจ้าปุกกุสาตี ครองนคร
ตักกศิลา ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองเปชวาร์ (Peshawar) ในแคว้น
ปัญจาบ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย พระเจ้า
ปุกกุสาตีได้เจริญอานาปานสติจนบรรลุฌาน เมื่อได้รับสาส์นจาก
พระเจ้าพิมพิสารผู้ครองนครราชคฤห์ว่ามีพระพุทธ พระธรรม
และพระสงฆ์เกิดขึ้นแล้วในโลก ได้เกิดความเลื่อมใสจึงออกบวช
อุทิศพระผู้มีพระภาคแล้วออกเดินทางมายังกรุงราชคฤห์เพื่อถวาย
ความเคารพแด่พระพุทธองค์ ในระหว่างทางได้พักค้างคืนที่บ้าน
นายช่างหม้อ ได้พบพระผู้มีพระภาคซึ่งทรงพำนักที่บ้านนายช่างหม้อ
เช่นเดียวกัน พระองค์ได้ทรงแสดงธาตุวิมังสาสูตร^{๑๒} แก่พระเจ้า
ปุกกุสาตี ครั้นแสดงธรรมจบลง ท่านปุกกุสาตีได้บรรลุเป็นพระอนาคามี
แต่ถูกนางยักษ์ฉินิที่แปลงเป็นแม่โคขวิดตายในขณะออกไปเที่ยวหา
บาตรจีวรเพื่อจะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ หลังจากสิ้นชีพลง ท่านได้
เกิดเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส

ภิกษुरुปลัดมาได้เกิดเป็นปริพาชกชื่อสภียะ-
สภียปริพาชกเป็นผู้มีความเห็นผิด สหายที่เป็น
พรหมชั้นสุทธาวาสจึงแต่งปัญหา ๒๐ ข้อ แล้วไป
หาสภียปริพาชกเพื่อให้เรียนปัญหา ๒๐ ข้อนั้น
โดยกล่าวว่า หากสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดสามารถ
ตอบปัญหาเหล่านี้ได้ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์
ในสำนักของผู้นั้นเถิด สภียปริพาชกเที่ยวแสวงหา
ผู้ที่จะตอบปัญหา แต่ก็ไม่มีใครสามารถตอบได้ จึง
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาเหล่านั้น
พระองค์ก็ทรงตอบได้อย่างแจ่มแจ้ง สภียปริพาชกจึง
เลื่อมใสทูลขอบรรพชา เมื่อได้อุปสมบทแล้วไม่นาน
ท่านได้เจริญวิปัสสนาจนบรรลุเป็นพระอรหันต์^{๑๓}

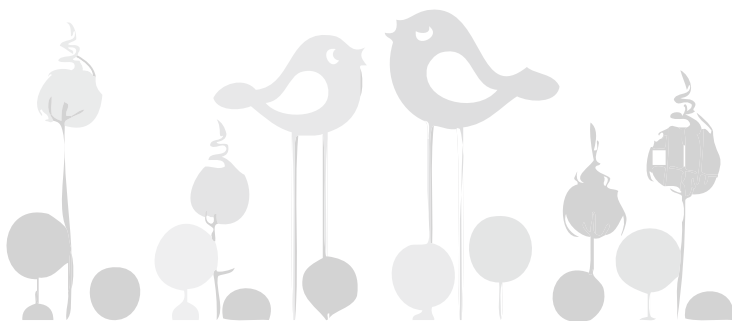
พระพหิยการุจริยะ

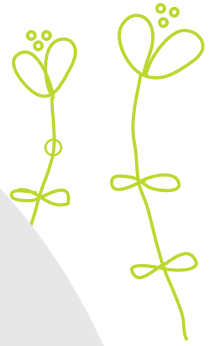
ภิกษุรูปถัดไปได้บังเกิดในตระกูลพ่อค้าในพาหิยรัฐ จึงได้ชื่อว่า พาหิยะ เพราะเกิดในพาหิยรัฐ เมื่อเจริญวัยขึ้นได้ประกอบอาชีพโดยนำเรือบรรทุกสินค้ามากมายแล่นไปค้าขายยังคาบสมุทธรอื่น ในครั้งที่ ๘ จึงคิดจะไปสุวรรณภูมิ และได้ขนสินค้าออกเดินทางไป

ในระหว่างทางเรือต้องพายุอัปปางลงกลางทะเล ผู้คนในเรือได้เสียชีวิตไปทั้งหมดเหลือเพียงเขาคนเดียว เนื่องจากเขาเป็นผู้ที่จะบรรลอรหัตตผลแล้วปรินิพพานในชาตินี้ จึงรอดชีวิตมาได้โดยเกาะไม้กระดานแผ่นหนึ่ง ลอยตัวอยู่ท่ามกลางคลื่น ในวันที่ ๗ ก็เข้าถึงฝั่งใกล้ท่าสุปปรกะ เขานอนพักผ่อนที่ชายหาดแล้วหลับไปด้วยความอ่อนเพลีย ครั้นตื่นขึ้นมาก็รู้สึกหิวโหยจึงคิดไปขออาหารมาประทังชีวิต แต่เนื่องจากเสื้อผ้าที่ใส่ถูกน้ำซัดหายไปหมด เขาจึงเข้าไประหว่างพุ่มไม้แล้วเก็บเปลือกไม้เอามาสานเป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกายไว้ เขาจึงได้สมญาว่า ทารุจริยะ เพราะนุ่งผ้าที่สานด้วยเปลือกไม้^{๑๔} จากนั้นก็ถือหม้อเก่าๆ จากแท่นบูชาที่คนใส่ของมาเช่นสรวงเทวดา

แล้วเที่ยวเดินขอข้าวที่หมู่บ้านสุปารกะใกล้ท่าเรือบอมเบย์ ปัจจุบันเรียกชื่อว่า โสпарะ อยู่ที่ปากแม่น้ำนัมมาทางทิศเหนือของเมืองบอมเบย์ พวกชาวบ้านเห็นชายแต่งกายประหลาดถือหม้อมาขอทานก็คิดว่า คงจะเป็นพระอรหันต์ เพราะแต่งตัวไม่เหมือนคนธรรมดา และถือหม้อมาใส่ข้าว แทนที่จะใช้จาน พวกเขาจึงได้นำผ้าเนื้อดี อาหารอันประณีต และเครื่องถ้วยชามอย่างดีเข้าไปถวาย

เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจมากกว่า ในสมัยโบราณผู้คนมักจะคิดว่าคนที่ไม่ถุ่งผ้าเป็นพระอรหันต์โดยไม่พิจารณาเหตุผลให้รอบคอบ พวกเขาพากันกราบไหว้บูชาพาหิยะผู้ที่เกือบไม่มีอะไรปกปิดร่างกาย นอกจากเปลือกไม้ที่เอามาสานไว้เท่านั้น ในสมัยนี้ก็ยังมัลลัทธิความเชื่อที่ปราศจากเหตุผลเป็นอันมาก และยังมีผู้เข้าใจผิดคิดว่าคนที่ประพฤติดัวแปลกดูคล้ายพยายามสละชีวิตทางโลกนั้นเป็นพระอรหันต์จึงพากันเคารพบูชาอย่างมากมาย

เมื่อพาหิยทารุจีริยะได้รับการยกย่องว่าเป็น
พระอรหันต์ และได้รับสิ่งของมากมายจากชาวบ้าน
จึงรำพึงว่า พวกเขาคเารพบูชาและนำสิ่งของมา
ถวายก็เพราะเห็นว่าไม่นุ่งผ้า ถ้ากลับไปนุ่งหม้อผ้าแล้ว
คนเหล่านี้ก็จะไม่เลื่อมใสอีก ลาภและสักการะที่พึง
ได้ก็จักเสื่อมสิ้นไป เมื่อคิดอย่างนี้แล้ว จึงรับไว้แต่
เพียงอาหาร ไม่ยอมรับผ้าที่พวกชาวบ้านนำมา
มอบให้ ใช้สอยแต่ผ้าที่สานจากแผ่นไม้อย่างเดียว
ชาวบ้านก็ยิ่งเลื่อมใสมากขึ้น ทำให้ลาภสักการะ
เกิดขึ้นอย่างมากมาย เมื่อเขาได้รับยกย่องว่าเป็น
พระอรหันต์ จึงสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ เรื่อง
เช่นนี้เป็นธรรมดาที่คนอาจมีความเห็นคล้อยตาม
ความเห็นของคนหมู่มาก ดังมีตัวอย่างเล่าไว้ในคัมภีร์
หิโตปเทศ^{๑๕} ดังนี้

แพะกลายเป็นสุนัข

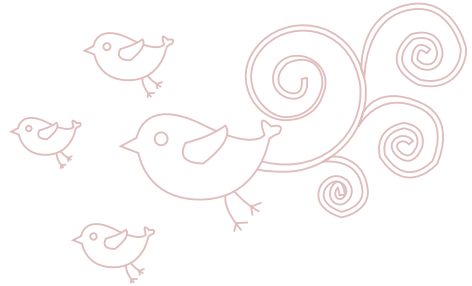
ในกาลครั้งหนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ได้ซื้อแพะมาตัวหนึ่งแล้วอุ้มไปเพื่อประกอบพิธีบูชาญต่อเทพเจ้า พวกคนพาลได้เห็นเข้าก็สมคบคิดกันทำอุบายเพื่อจะได้แพะนั้นมาโดยไม่ต้องเสียเงินซื้อ พวกเขาตกลงวางแผนกันว่าจะพูดให้พราหมณ์คิดว่าแพะของตนเป็นสุนัข แล้วพากันไปคอยดักร้อยู่เป็นระยะๆ ตามทางที่พราหมณ์จะเดินมา เมื่อพราหมณ์พบชายคนแรก เขาก็พูดกับพราหมณ์ว่า “ข้าแต่ท่านอาจารย์ เหตุใดท่านจึงแบกสุนัขไว้บนบ่า” พราหมณ์ตอบอย่างโกรธๆ ว่า “เจ้าพูดอะไรนะ สัตว์ที่เราแบกไว้บนบ่านี้เป็นแพะ ไม่ใช่สุนัข เราซื้อแพะนี้มาเพื่อบูชาญ ไม่เห็นหรือว่าเป็นแพะจะเป็นสุนัขได้อย่างไร” ว่าแล้วพราหมณ์ก็เดินต่อไป

หลังจากพราหมณ์ได้เดินต่อมาอีกระยะหนึ่งก็มาถึงชายป่า ที่นั่นเขาได้พบชายกลุ่มหนึ่ง ซึ่งพูดว่า “ท่านอาจารย์ผู้เจริญ ถึงแม้ว่าท่านจะอยู่ในตระกูลพราหมณ์ที่สูงส่ง แต่น่าแปลกใจที่ท่านมาแบกสุนัขที่น่ารังเกียจไว้บนบ่าเช่นนี้” คนอื่นๆ ก็พากันสนับสนุนว่า “จริงทีเดียว เราไม่เข้าใจว่าท่านแบกสุนัขนี้ไว้บนบ่าเพื่ออะไร” พราหมณ์

เมื่อได้ยินดังนั้น ก็เริ่มไม่แน่ใจ เขาคิดว่า “เมื่อครูก็มีคนบอกว่า สัตว์ที่แบกอยู่นี้เป็นสุนัข หรือจะเป็นจริงตามนั้น เราควรจะดูให้แน่ใจ” คิดดังนั้นแล้ว พราหมณ์ก็วางแพะลงที่พื้นดินแล้วมองดู เขาอุบहुแพะแล้วรำพึงกับตัวเองว่า “เออ สัตว์นี้เป็นแพะจริงๆ ไม่ใช่สุนัข” แล้วก็ออกเดินทางต่อไป

เมื่อเดินต่อไปถึงขอบป่า ก็พบชายอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งล้อเลียนด้วยการปรบมือแล้วกล่าวว่า “ดูสิ ช่างน่าขมเซยจริงๆ ที่ท่านอาจารย์เป็นพราหมณ์วรรณะสูง แต่มาเดินแบกสุนัขที่เป็นสัตว์ชั้นต่ำ” พราหมณ์เริ่มไม่แน่ใจ คิดว่า “นี่คงจะเป็นความจริง เพราะชายคนแรกบอกว่าสัตว์ที่เราแบกอยู่บนบ่าเป็นสุนัข คนกลุ่มที่สองก็พูดว่าเป็นสุนัข คนกลุ่มนี้ก็ยังบอกว่าเป็นสุนัขอีก สัตว์ที่เราแบกอยู่นี้คงไม่ใช่แพะเป็นแน่นอน มันคงจะเป็นสุนัข” จึงตัดสินใจปล่อยแพะนั้นไป พลางพิมพบว่า “ไปเกิด เจ้าสุนัขตัวโต” หลังจากที่พราหมณ์ได้ปล่อยแพะแล้วเดินจากไป พวกชายอันธพาลก็ได้ฆ่าแพะนั้นมาเลี้ยงกันอย่างสำราญใจ นิทานในคัมภีร์หิโตปเทศเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า แม้คนที่มีการศึกษาก็อาจลังเลใจได้หากถูกคนจำนวนมากกล่าวคัดค้านความเห็นของเขา

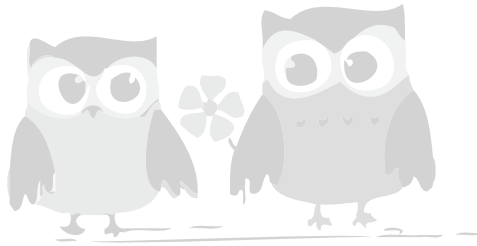

เรื่องของพาหิยะก็คล้ายกัน เขาสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะคนทั้งหลายพากันยกย่องเช่นนั้น ในปัจจุบันอาจมีคนคิดว่า ตนเองเป็นพระโสดาบันหรือพระอรหันต์เพราะเชื่อตามความเห็นของพระวิปัสสนาจารย์ก็ได้ คนเราอาจสำคัญตนผิดได้เนื่องด้วย คำสรรเสริญเยินยอของคนอื่น ดังนั้น เราจึงควรระมัดระวังในเรื่องนี้

พรหมซึ่งเป็นสหายเดิมของพาหิยะรู้ว่าพาหิยะกำลังมีความเห็นผิดได้รำพึงว่า “สหายเรากำลังเดินทางผิดเพราะมีมิจฉาทิฎฐิ ในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะที่เราต่างบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ด้วยกันบนยอดเขา เขาได้มุ่งมั่นทำความเพียรอย่างยิ่งยวด แม้พระเถระที่บรรลุปะเป็นพระอรหันต์นำอาหารบิณฑบาตมาก็ไม่ฉัน ต่อมาเมื่อพระเถระอนาคามีนำอาหารมาก็ไม่ฉัน มาบัดนี้เขากลับลดตัวลงมารับอาหารบิณฑบาตจากบุคคลที่นำมาให้ด้วยเข้าใจผิดว่าเขาเป็นพระอรหันต์ ในขณะที่ยังห่างไกลจากความเป็นอรหันต์ เขากำลังสำคัญผิดอย่างใหญ่หลวงว่าตนเองเป็นพระอรหันต์ ต่อจากนี้ไปไม่นาน

เขาจะต้องตาย เราควรไปช่วยให้เขาพ้นจากความเข้าใจผิดนั้น” เมื่อคิดดังนั้นแล้ว ท้าวมหาพรหมจึงไปปรากฏกายลอยอยู่ในอากาศ ต่อหน้าพาหิยทารุจีริยะในตอนกลางคืน เปล่งรัศมีสว่างโชติช่วง แล้วบอกกับพาหิยะว่า “นี่แน่ะ พาหิยะ ท่านสำคัญตนเองว่าเป็น พระอรหันต์ แต่ความจริงนั้นท่านไม่ใช่พระอรหันต์ แม้ปฏิบัติที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ท่านก็ยังมี”

เมื่อพาหิยะได้ยินดังนั้น ก็รู้สึกสลดสังเวช คิดว่า “จริงด้วย เราไม่ได้ทำความเพียรในการปฏิบัติที่จะทำให้เป็นพระอรหันต์เลย เราเพียงแต่ถูกคลื่นซัดมาเกลยฝั่ง ไม่มีเสื้อผ้าใส่ จึงเอาเปลือกไม้เล็กๆ มาสานนุ่งเพื่อปกปิดร่างกาย แล้วไปเที่ยวขออาหารประทังชีวิต พวกชาวบ้านไม่รู้อะไร เห็นเราแต่งตัวประหลาดก็พากันเข้าใจผิด ยกย่องเราว่าเป็นพระอรหันต์ เราทำกรรมหนักแล้วหนอมมาอ้างตนว่าเป็นพระอรหันต์” คิดดังนั้นแล้ว จึงถามท้าวมหาพรหมว่า “ถ้าอย่างนั้น ในโลกนี้มีพระอรหันต์หรือไม่ ถ้ามีพระอรหันต์นั้นอยู่ที่ไหน” ท้าวมหาพรหมตอบว่า “พาหิยะ ในแคว้นโกศลทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านสุปารกะแห่งนี้ มีนครชื่อสาวัตถี บัดนี้ พระสมณโคดม เชื้อสายศากยบุตร กำลังประทับอยู่ในวัด พระเชตวัน ใกล้กันนั้น พระองค์ทรงเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไกลจากกิเลส และทรงแสดงธรรมเพื่อให้คนเป็นพระอรหันต์ ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระองค์เถิด”

ในราตรีนั้นเอง พาหิยะได้ออกจากท่าสุปปารกะ^{๓๖} ด้วยความสังเวชสลดใจ แล้วเดินทางไปกรุงสวตถีเพื่อเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา

ในอรรถกถาพาหิยสูตร^{๓๗} กล่าวว่า ท่าสุปปารกะอยู่ห่างจากกรุงสวตถีเป็นระยะทาง ๑๒๐ โยชน์ ตามคัมภีร์อรรถกถา ๑ โยชน์ เท่ากับระยะทางเกือบ ๑๓ ไมล์^{๓๘} ส่วนนักวิชาการในปัจจุบันกล่าวว่า ๑ โยชน์ เท่ากับ ๘ ไมล์ ถ้าคำนวณโดยใช้อัตรา ๑ โยชน์ เท่ากับ ๘ ไมล์ ๑๒๐ โยชน์ $\times$ ๘ จะได้ ๙๖๐ ไมล์ หรือ ๑,๕๕๕ กิโลเมตร

ในอรรถกถาพาหิยสูตร^{๓๙} กล่าวว่า “ท่านเดินทางจากท่าสุปปารกะถึงนครสวตถีในคืนเดียว” ถ้าเป็นดั่งนั้น การเดินทาง ๙๖๐ ไมล์ภายในคืนเดียวเป็นสิ่งที่เหนือความสามารถของมนุษย์ธรรมดาที่จะทำได้ จึงต้องได้รับความช่วยเหลือจากเทวดา

เมื่อพาหิยะมาถึงวัดพระเชตวันเป็นเวลารุ่งเช้า พระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จทรงบาตรยังกรุงสาวัตถี เขาจึงรีบเข้าไปยังกรุงสาวัตถีเพื่อจะได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งกำลังเสด็จจาริกไป เมื่อพาหิยะได้แลเห็นพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระพุทธรูปอันหาที่เปรียบมิได้ ก็บังเกิดปิติขึ้นท่วมท้นน้อมกายกราบลงที่ระหว่างถนนด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วกราบทูลอ้อนวอนให้ทรงแสดงธรรมโปรด พระศาสดาทรงตรัสห้ามไว้ด้วยเหตุว่ามีใช้เวลาเหมาะสม เพราะเป็นเวลาทีที่ปิติมีกำลังแรง และยังเหนื่อยล้าจากการเดินทางไกล แต่เขาก็ได้กราบทูลวิงวอนซ้ำอีก พระพุทธองค์ได้ตรัสห้ามอีกครั้งที่สอง ในครั้งที่สามเมื่อพาหิยะทูลวิงวอนอีก พระศาสดาได้มีพระดำริว่า การที่ทรงห้ามถึงสองครั้งก็ด้วยเหตุว่า นับแต่ที่ท่านพาหิยะเห็นพระพุทธองค์แล้ว ก็มีปิติต่วมท้นไปทั่วกาย ในช่วงเวลาที่ปิติมีกำลังมากนี้ แม้จะได้ฟังธรรมก็จักไม่ทำให้ท่านสามารถบรรลุธรรมได้ อีกประการหนึ่งเป็นเพราะทรงเห็นว่าท่านพาหิยะเหน็ดเหนื่อยยิ่งนักจากการเดินทาง ซึ่งก็เป็นเหตุให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้เช่นกัน เพราะเหตุนี้พระศาสดาจึงตรัสห้ามถึง ๒ ครั้ง ครั้นเมื่อเขาทูลขอในครั้งที่ ๓ ทรงพิจารณาเห็นความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของท่านพาหิยะพร้อมแล้ว จึงประทานโอวาทว่า

ตสฺมาติห เต พาหิย เอวํ สิกฺขิตพฺพํ
 “ทิวฺเจทิวฺจฺมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต สุตมตฺตํ ภวิสฺสติ,
 มุเต มุตมตฺตํ ภวิสฺสติ, วิญญาเต วิญญาตมตฺตํ
 ภวิสฺสติ”ติ.^{๒๐}

“พาหิยะ ถ้าอย่างนั้นเธอจงปฏิบัติอย่างนี้
 ว่า เมื่อเห็น จงสักแต่เห็น เมื่อได้ยิน จงสักแต่
 ได้ยิน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส หรือกระทบสัมผัส
 ก็จงสักแต่ได้กลิ่น ลิ้มรส หรือกระทบสัมผัส
 เมื่อคิด จงสักแต่คิด”

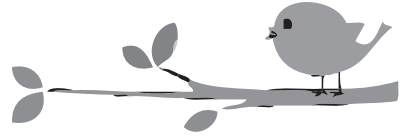
หลังจากที่ท่านพาหิยะได้ฟังธรรมนี้ ซึ่งยับยั้งไม่ให้คิดปรุงแต่ง
 เมื่อประสบกับอารมณ์ต่างๆ ท่านได้กำหนดรู้จิตที่รับรู้สัมผัสทางตา
 หู เป็นต้น โดยมีสมาธิจดจ่ออยู่ที่จิตที่ทำหน้าที่เห็น ได้ยิน สัมผัส
 และรู้เท่านั้น ท่านได้บรรลุวิปัสสนาญาณไปตามลำดับจนสำเร็จเป็น
 พระอรหันต์ ต่อมาภายหลังพระผู้มีพระภาคทรงสถาปนาท่านพาหิยะ
 ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้ตรัสรู้เร็ว^{๒๑}

หลังจากบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านพาหิยะได้ออกหา
 บาตรและจีวรเพื่อขอบรพพาเป็นภิกษุ ระหว่างทางได้ถูกโคแม่ลูก
 อ่อนขวิดตาย โคตัวนั้นเป็นนางยักษิณีผู้มีเวรกันในชาติก่อนจำแลง
 ร่างมาขวิด

ในจำนวนภิกษุ ๕ รูปที่บำเพ็ญเพียรอยู่ด้วยกันบนยอดเขานั้น ท่านท้าวพมัลลบุตรได้บรรลुเป็นพระอรหันต์ พระเจ้าปุกกุสาติ บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีและได้ไปบังเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาส พระสภียะบรรลुเป็นพระอรหันต์ และพระพาหิยทารุจีริยะบรรลुเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพาน ยังคงเหลืออีกท่านเดียว พรหมซึ่งเป็นสหายเก่าจึงได้ตรวจดูว่าท่านได้ไปเกิดที่ไหน ได้เห็นพระกุมารกัสสปะพักอยู่ที่ป่าอันธวัณ จึงไปปรากฏตัวต่อหน้าท่านในเวลากลางคืน พร้อมด้วยแสงสว่างอันโชติช่วง แล้วบอกปัญหา ๑๕ ข้อ ดังได้กล่าวแล้วในบทนำว่า ภิกษุ ภิกษุ ออ ยมมิโก รตตี ธูมายติ, ทิวา ปชชลติ (พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้พ้นคว้นในเวลากลางคืน พ้นไฟในเวลากลางวัน)

ในวันรุ่งขึ้น พระกุมารกัสสปเถระได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่อันสมควร จากนั้นได้ทูลถามปัญหาตามที่ท้าวมหาพรหมได้กล่าวไว้ ดังนี้

โก นุ โข ภนเต วรมิโก, กา รตตี ธูมายนา,
กา ทิวา ปชชนา, โก พราหมโณ, โก สุขเมโธ,
กั สตถิ, กั อภิกขณิ, กา ลงคิ, กา อุทุมมายิกา,
โก ทวิธาปโณ, กั จงควาริ, โก กุมโม, กา
อสิสุนา, กา มัสเปสิ, โก นาโค.^{๒๒}

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จอมปลวกคืออะไร
การพ่นควันในเวลากลางคืน เป็นอย่างไร การ
พ่นไฟในเวลากลางวัน เป็นอย่างไร พราหมณ์
คือใคร ศิษย์ผู้ฉลาดหลักแหลมคือใคร เสียม
คืออะไร การขุดเป็นอย่างไร ลืมสลักคืออะไร
อึ้งคืออะไร ทางสองแพร่งคืออะไร หม้อกรอง
น้ำต่างคืออะไร เตาคืออะไร มีดและเขียงหั่น
เนื้อคืออะไร จิ้นเนื้อคืออะไร นาคคืออะไร”

พระผู้มีพระภาคจึงทรงอธิบายปริศนาเกี่ยวกับจอมปลวก

ดังนี้

จอมปลวกคืออะไร

วรมิโกติ โข ภิกขุ อิมสเสตัม จาตุมหา-
ภูติกสส กายสส อธิวจัน มาตาเปตติกสมภวสส
โธทนกุมมาสุปจยสส อนิจจุฉฉาทนปริมทพ-
เภทนวิทุธัสนธมมสส.^{๒๓}

“คำว่า จอมปลวก นั้น เป็นคำเรียกแทน
ร่างกายนี้ที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจาก
เลือดของมารดาและน้ำเชื้อของบิดา เติบโตด้วย
ข้าวสุกและขนมปัง ไม่เที่ยง ต้องลู่ปลิ้นวอดฟั่น
แตกสลายกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา”

ข้อความข้างต้นหมายความว่า คำว่า จอมปลวก เป็นชื่อ
ของร่างกาย ร่างกายของคนเรานั้นมีลักษณะคล้ายจอมปลวก

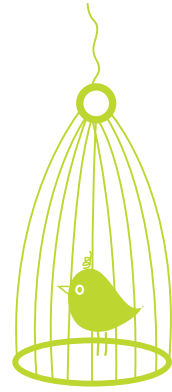
จอมปลวกเต็มไปด้วยรู

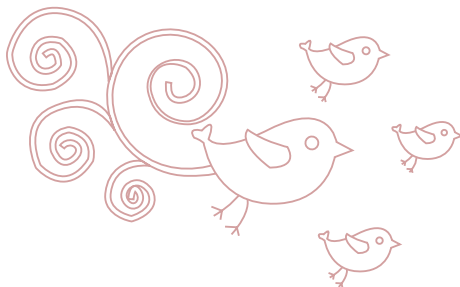
ลักษณะของจอมปลวกคือเต็มไปด้วยรูใหญ่น้อย ร่างกายของคนก็เช่นกัน มีรูทั้งใหญ่และน้อยเต็มไปด้วยหมด รูใหญ่ได้แก่ ตา หู จมูก และปาก เป็นต้น เรียกว่า ทวาร ๙^{๒๔} ส่วนรูเล็กๆ ได้แก่ ต่อมเหงื่อตามผิวหนัง ใกล้เคียง กับต่อมเหงื่อมีขนงอกอยู่ ชาวตะวันตกได้ทำการวิเคราะห์ปรากฏผลว่าในพื้นที่หนึ่งตารางนิ้ว ถ้าส่องดูด้วยกล้องขยายจะพบว่ามียูเล็กๆ อยู่ถึง ๒,๐๐๐ รู แต่ถ้าดูด้วยตาเปล่าจะเห็นเพียงประมาณ ๒๐ รูเท่านั้น ยุ้งดูเหมือนจะมีตาที่แหลมคมมาก มันสามารถดูดกินเลือดคนจากรูเล็กๆ เหล่านั้นได้โดยง่ายในเวลาอันรวดเร็ว ที่ผิวหนังของเรานี้ ถ้าดูด้วยกล้องจุลทรรศน์จะเห็นว่าเต็มไปด้วยรูพรุนเหมือนกระซอน ร่างกายของมนุษย์จึงเปรียบได้กับจอมปลวกเพราะมีรูพรุนเต็มไปด้วยหมด เป็นสิ่งน่ารังเกียจ ไม่น่าพึงพอใจ

สิ่งสกปรกที่จอมปลวก พ่นออกมา

คำว่า วมมิก มีรูปวิเคราะห (คำจำกัดความ) ว่า วมตีติ วมมิโก (สิ่งที่พ่นออก ชื่อว่า จอมปลวก) คำว่า วมติ แปลตาม ศัพท์ว่า อาเจียน พ่น หรือปล่อยออก ดังนั้น จอมปลวกจึงชื่อว่า วมมิกะ สิ่งที่จอมปลวกพ่นออกมาเป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่น ู แมงป่อง ตะกวด และแมลงมากมายหลายชนิด ร่างกายของมนุษย์ ก็เช่นกัน คอยปล่อยของน่ารังเกียจออกมาทางทวารต่างๆ เช่น ขี้ตา ขี้หู น้ำมูก น้ำลาย เหงื่อ ยิ่งไปกว่านั้นทางทวารเบื้องล่างยังมีอุจจาระ และปัสสาวะไหลออกมาด้วย สิ่งเหล่านี้ล้วนสกปรกน่าสะอิดสะเอียน ด้วยเหตุที่ร่างกายปล่อยสิ่งเหล่านี้ออกมา จึงเปรียบร่างกายเหมือน จอมปลวกที่พ่นสิ่งสกปรกน่ารังเกียจออกมา

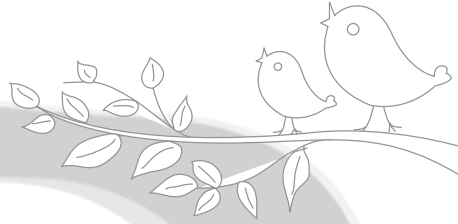

จอมปลวก : กองขยะที่น่ารังเกียจ

จอมปลวดยังหมายถึงกองฝุ่นที่ตัวปลวกได้ค่อยๆ ขนมาสะสมจนเป็นกองโต ร่างกายของคนเราก็เหมือนกับผงฝุ่นที่ปลวกเอามากองไว้ ประกอบด้วยโกฐฐาสะ ๓๒ ชนิด คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกได้สลัดทิ้งไปอย่างไม่มีไยดีเพราะไม่มีสาระ แต่ปุถุชนกลับเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นน่ารักน่ายินดี บางคนไว้ผมยาว บางคนไว้ผมสั้น ตามแต่จะชอบ บางคนแต่งทรงผมด้วยน้ำมันหรือครีมแต่งผม บ้างก็ตัดผมให้เป็นลอน บ้างก็ไปชอยผมที่ร้านเสริมสวย ทั้งหมดนี้ทำเพื่อให้ดูสวยงามยิ่งขึ้น พวกเขามีความสุขที่จะทำผม อีกทั้งยังชื่นชมทรงผมของคนอื่นๆ ด้วย ที่จริงแล้ว พวกเขานิยมชมชอบผมเมื่อมันยังอยู่บนศีรษะเท่านั้น แต่เมื่อใดที่เส้นผมถูกตัดหรือโกนออกจากศีรษะก็จะกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจไปทันที เช่นเวลาที่เราเห็นเส้นผมในจานข้าวหรือในชามแกง เป็นต้น

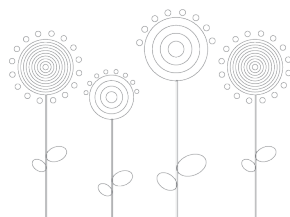

นอกจากเส้นผมบนศีรษะแล้ว คนเรายังพอใจจน เห็นได้จากหลายคนไว้หนวด และ
 ถูบคลำตกแต่งหนวดเคราของตน คนจำนวน
 มากยังแต่งคิ้วและขนตาให้สวยงามทันสมัย
 อีกด้วย เพราะคนทั่วไปเห็นว่าสวยงามน่ามอง
 โดยกล่าวไว้ในกาพย์กลอนและวรรณคดีต่างๆ
 ผู้หญิงบางคนถอนคิ้วให้โค้งเหมือนพระจันทร์
 ครึ่งเสี้ยว ผู้ชายบางคนก็ไว้หนวดแล้วตัดให้
 ปลายโค้งขึ้น บางคนไว้หนวดยาวเหมือนกับ
 ขานตาคลอส แสดงให้เห็นว่าเราทำสิ่งเหล่านี้
 เพื่อความสุขใจของเราเองและเพื่อให้เป็นที่
 เจริญตาเจริญใจของคนอื่นด้วย

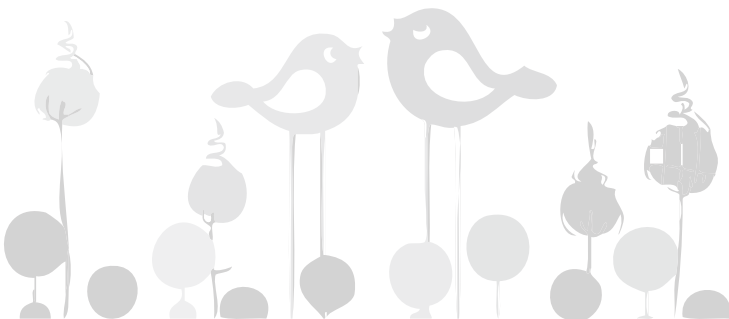
สำหรับเล็บมือและเล็บเท้า นั้น ก็ต้องตัดและขัดให้ดูดี เพราะคนทั่วไปพอใจที่จะทำเช่นนั้น ในเมืองใหญ่ เช่น ย่างกุ้ง สตรีบางคนทาเล็บสีต่างๆ ซึ่งดูสวยงามตราบที่มันยังติดอยู่ที่ปลายนิ้วมือและนิ้วเท้า แต่ถ้าเมื่อใดถูกตัดออกไปก็จะกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ บางคนยังเชื่อว่า ถ้าเก็บเศษเล็บไว้ในบ้านจะทำให้โชคร้าย ความเชื่อที่มลายีนี้อาจจะเป็นเพราะเล็บที่ถูกตัดออกไปนั้นมีความแหลมคม จึงเป็นอันตรายต่อเด็กๆ ที่มีผิวหนังอ่อนบางก็ได้

สิ่งต่อมาคือฟัน ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นอวัยวะสำคัญที่มีประโยชน์มาก ถ้าฟันมีสภาพดีก็จะช่วยในการย่อยอาหาร ซึ่งดีต่อสุขภาพโดยรวม เราใช้ฟันสำหรับกัดและเคี้ยวอาหาร แต่คนจำนวนมากคิดว่าฟันเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มความสวยงาม ซึ่งก็อาจจะเป็นความจริงอยู่บ้าง แต่สิ่งที่สำคัญคือจะต้องคอยรักษาฟันให้สะอาดและมีสุขภาพดีอยู่เสมอ เพื่อช่วยให้เรารับประทานอาหารได้ดี และทำให้เรามีสุขภาพดี บางคนเวลาถ่ายรูปมักจะยิ้มให้เห็นฟันที่สวยงาม บางคนถอนฟันที่ยังดีอยู่แล้วใส่ฟันปลอมทำด้วยทอง บางคนหุ้มฟันด้วยทอง บางคนเปรียบฟันที่ขาวเรียบเสมอกันว่างามเหมือนสร้อยไข่มุก แต่เมื่อฟันหักหรือถูกถอนออกมา มันก็จะกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจที่ไม่มีใครอยากแตะต้อง

สำหรับผิวหนัง คนทั่วไปคิดว่ามันเกลียดเกลสา
สวยงามและน่าดู ยึดถือว่าเป็นหญิงเป็นชายแล้ว
ชื่นชมยินดีที่จะมองดูผิวพรรณภายนอก แต่ถ้า
ผิวหนังเกิดอักเสบหรือเป็นโรครอยางใดอย่างหนึ่ง
เช่น โรคเรื้อน ก็จะทำให้เกิดความรังเกียจ

ลำดับต่อมาถึงเนื้อ เช่น ริมฝีปาก แขน
ขา เรือนร่าง ทรวงอก แก้ม เป็นต้น ถ้าหากเป็น
ชายก็ต้องแข็งแรง หล่อเหลา และมีกล้ามเนื้อเป็น
มัดๆ ถ้าเป็นหญิงก็ต้องมีรูปร่างอรชร งามสง่า
อกผายไหล่ผึ่งจึงจะเป็นที่นิยมชมชอบ สตรีบางคน
เสริมแต่งด้วยการทาปาก ทาแก้มให้ดูแดงระเรื่อ

นอกจากนี้ คนเรายังชื่นชมเส้นเลือดและเส้นประสาทซึ่งช่วยให้เราสามารถนั่ง ยืน เดิน และทำงานได้ ร่างกายทั้งหมดรวมถึงกระดูก เอ็น และเยื่อในกระดูก แม้จะเห็นได้ไม่ชัดเจนก็ยังชื่นชมว่าเป็นสิ่งดีงามด้วย

ส่วนน้ำลาย น้ำมูก และสารที่หลั่งออกมาทางทวารอื่นๆ เป็นสิ่งน่ารังเกียจ แต่น้ำลายที่ยังอยู่ในปากกลับไม่คิดว่าน่ารังเกียจ เราจึงสามารถกลืนน้ำลายในปากของตัวเองได้เพื่อไม่ให้คอแห้ง โดยไม่รู้สึกละอาย แต่ถ้าน้ำลายถูกบ้วนออกมาหรือกระเด็นออกมาจากปากแล้ว ก็จะกลายเป็นสิ่งน่ารังเกียจไปในทันที ยิ่งถ้าเป็นน้ำมูกแล้ว ยิ่งน่ารังเกียจมากขึ้น เสมหะก็เช่นเดียวกัน แต่บางครั้งเราจำเป็นต้องกลืนเสมหะลงคอไป ซึ่งก็ไม่มีใครเห็นว่าน่ารังเกียจ แต่ถ้าเมื่อไรเสมหะถูกถ่มออกมา หรือกระเด็นออกมาเวลาไอหรือจาม ก็จะกลายเป็นสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่มีใครอยากแตะต้อง สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่คนธรรมดาขะแยะ

แต่สิ่งที่น่ารังเกียจที่สุดก็คืออุจจาระ และปัสสาวะ ถ้าหากมันยังอยู่ในลำไส้ใหญ่หรือในกระเพาะปัสสาวะ เรามักไม่เห็นว่ามันน่ารังเกียจ แต่เมื่อมันถูกขับถ่ายออกมาจากร่างกายแล้ว คนที่เห็นจะเบือนหน้าหนีด้วยความรังเกียจ

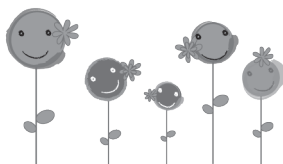
โกฏฐาสะทั้ง ๓๒ ประเภทนี้ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายสละทิ้งไปอย่างไม่ไยดี เพราะร่างกายทั้งหมดเป็นที่รวมของสิ่งสกปรกทั้งหมด จึงเปรียบได้กับจอมปลวกซึ่งเป็นที่อยู่รวมของฝูงดินที่ตัวปลวกนำมาสะสมไว้ จึงควรจำไว้ว่า ร่างกายเป็นศูนย์รวมสิ่งสกปรก ไม่น่าชื่นชม ไม่ใช่ว่าสิ่งที่น่ารักน่าพอใจแต่อย่างใด

อีกประการหนึ่ง จอมปลวกก็คือผงดินผสมกับน้ำลายที่ตัวปลวกอาเจียนออกมา ร่างกายนี้ก็เช่นกัน ถูกประกอบกันเข้าด้วยความพอใจในภพ (ภวตัณหา) มีลักษณะเหมือนจอมปลวก ความคิดนี้ลึกซึ้งยากที่จะแสดงให้คนจำนวนมากเข้าใจได้ในเวลาอันสั้นที่ใช้ในการแสดงธรรม ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงจะยังไม่ขยายความเรื่องนี้

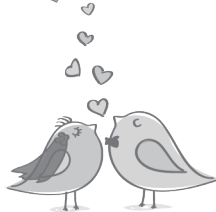

จอมปลวก : ที่อยู่ของหนอน และสัตว์เลื้อยคลานต่างๆ

ความหมายอีกอย่างหนึ่งของจอมปลวก คือ ในจอมปลวกมีสัตว์ที่หน้าเกลียดน่ากลัวหลายชนิดเป็นต้นว่า งู แมงป่อง หนู ตะกวด และแมลงนานาชนิด จอมปลวกจึงเป็นสถานที่หน้าเกลียดน่ากลัวแล้ว ท่านจะกล้านอนใกล้สถานที่เช่นนั้นหรือ ร่างกายของเราก็เป็นเช่นจอมปลวก เป็นที่อยู่ของหนอนจำนวนนับไม่ถ้วน ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวว่า มีหนอน ๘๐ ชนิดด้วยกัน^{๒๔} แต่ละชนิดก็มีจำนวนมากมาย นับไม่ถ้วน แต่ในอรรถกถาของพระสูตรนี้ กล่าวว่า อสีตมตตานิ กิมิกุลสหัสธานี แปลตามศัพท์ว่า “มีหนอนแปดหมื่นชนิด” ส่วนคัมภีร์อรรถกถาฉบับอื่น^{๒๕} กล่าวว่า มี ๘๐ ชนิดตามที่กล่าวไว้ข้างต้น ถ้าคำว่า สหสฺส (พัน) เกินมาด้วยการจารใบลานผิด แต่มีรูปเดิมว่า อสีตมตตานิ กิมิกุลานิ แปลว่า “หนอน ๘๐ ชนิด” ก็จะมีจำนวนหนอนสอดคล้องกับอรรถกถาฉบับอื่น

นอกจากนี้ จอมปลวกยังเป็นที่เพาะพันธุ์สัตว์เลื้อยคลาน เช่น งู แมงป่อง และแมลงชนิดต่างๆ สัตว์เหล่านั้นถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะไว้ในที่นั้นด้วย พวกมันนอนขดอยู่ในจอมปลวกนั้น ถ้ามันเจ็บป่วยมันก็จะตายในจอมปลวกนั้นด้วย จอมปลวกจึงเป็นทั้งที่เกิดที่ขบถาย โรงพยาบาลและป่าช้าของสัตว์เหล่านั้น จุลินทรีย์บางอย่างมีชีวิตอยู่ในเลือดเนื้อของเรา บางอย่างอยู่ในเส้นเลือด ในกระเพาะ และลำไส้ จึงกล่าวได้ว่าร่างกายของเราเป็นที่สะสมเชื้อโรค ซึ่งเป็นเหตุให้เราเจ็บป่วย มันออกลูกหลานขยายพันธุ์อยู่ในร่างกายของเรา ดังนั้น ไม่ว่าคนเราจะบำรุงรักษาร่างกายของตนในฐานะเป็นพระเจ้า แผ่นดิน เศรษฐี หรือขุนนาง ก็ตาม ร่างกายก็ยังเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคอยู่นั่นเอง คนเชื้อโรคบางคนที่ไม่เชื่อว่าตนเองอยู่ยงคงกระพันหรือมีมนต์เสน่ห์ต่อเพศตรงข้ามจะไม่ยอมเข้าไปในห้องคลอดเพราะกลัวอำนาจจะเสื่อม ความเชื่อนี้ไร้สาระ เพราะถ้าคิดดูให้ดี เชื้อโรคได้ขบถายอุจจาระปัสสาวะบนศรีษะ บนหน้าผาก และที่ปากของเราถึงแม้ว่าอวัยวะเหล่านี้เป็นสิ่งที่เราภาคภูมิใจว่าสวยงามน่ารักใครเพียงใดก็ตาม ดังนั้น ร่างกายของเราซึ่งเป็นทั้งห้องส้วมและป่าช้าของเชื้อโรคที่น่าเกลียดน่ากลัว จึงเป็นสิ่งที่เลวทรามน่ารังเกียจ เราไม่ควรยึดมั่นผูกพันในร่างกายนี้

จอมปลวก : ที่ประชุมกันของมหาภูตรูป ๔

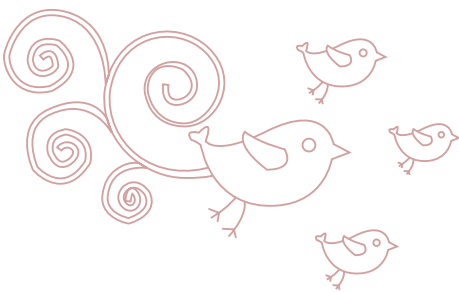
ร่างกายที่เปรียบได้กับจอมปลวกนี้ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูปทั้ง ๔ ได้แก่ ปฐ्वีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และवाโยธาตุ หรือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เหมือนกับจอมปลวกประกอบด้วยผงดิน

ปฐ्वีธาตุ หรือ ดิน มีลักษณะแข็ง ไม่ว่าจะสัมผัสส่วนไหนของร่างกายเราก็จะรู้สึกได้ถึงความแข็งหรือความอ่อน เมื่อสัมผัสเส้นผม จะรู้สึกว่ามึลลักษณะแข็ง ขนตาและขนคิ้วก็เช่นเดียวกัน บางคนอาจเห็นว่ามันอ่อนนุ่ม แต่ถ้าเปรียบเทียบกับของที่อ่อนนุ่มกว่านั้นก็จะรู้สึกว่าหยาบกระด้างทันที ความอ่อนนุ่มหรือแข็งกระด้าง จึงเป็นลักษณะของปฐ्वีธาตุ เล็บมือและเล็บเท้ามีลักษณะแข็งของปฐ्वีธาตุ ฟันและหนังก็มีลักษณะแข็งของปฐ्वีธาตุเช่นเดียวกัน กล่าวโดยสรุป

เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด
 ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า และสมอง รวม ๑๕ อย่าง
 มีลักษณะของปฐวีธาตุ เมื่อรวมเข้ากับ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ๕
 อย่างที่กล่าวไว้ในตอนแรก ก็ได้เป็น ๒๐ อย่างซึ่งมีลักษณะของ
 ปฐวีธาตุ^[๒๗]

ผม ขน เล็บ เป็นต้นนั้นเรียกว่าปฐวีธาตุ เพราะมีความแข็ง
 เป็นลักษณะเด่น ที่จริงแล้ว ในความแข็งของปฐวีธาตุก็มีอาโปธาตุ
 เตโชธาตุ และวาโยธาตุแฝงอยู่ด้วย เช่น ในเส้นผม มีอาโปธาตุ คือ
 ธาตุน้ำที่มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม, มีเตโชธาตุ คือธาตุไฟที่มีลักษณะ
 ร้อนหรือเย็น นอกจากนั้น ยังมีวาโยธาตุซึ่งมีลักษณะตึงหรือหย่อน
 แต่เนื่องจากลักษณะแข็งเป็นลักษณะเด่นของเส้นผม จึงจัดให้เส้นผม
 อยู่ในกลุ่มปฐวีธาตุ

ผู้ปฏิบัติที่กำลังกำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น เมื่อสัมผัสเส้นผม รู้สึกถึงความแข็ง ก็รู้ว่าเป็นลักษณะของปฐวีธาตุ และเมื่อรู้สึกถึงความร้อนหรือเย็นของเส้นผมก็นับว่าได้รู้เตโชธาตุ เมื่อรู้สึกถึงความตึงของผม ก็นับว่าได้รู้วาโยธาตุ และเมื่อรู้สึกถึงความเกาะกุมของผม ก็นับว่าได้รู้อาโปธาตุ เขาไม่จำเป็นต้องระลึกถึงชื่อบัญญัติของปฐวีธาตุ หรืออาโปธาตุ สิ่งที่ต้องกำหนดรู้ คือ ลักษณะเฉพาะของปฐวีธาตุ หรืออาโปธาตุที่รับรู้ได้ในขณะที่สัมผัสอยู่เท่านั้น ไม่ควรรับรู้เกินเลยไปถึงบัญญัติว่าเป็นผมของผู้ชายหรือผมของผู้หญิง การรู้ลักษณะของมันว่ามีลักษณะแข็งหรืออ่อนเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ใช่ให้รับรู้ว่าเป็นชายหรือเป็นหญิง หรือว่าเป็นผมบนศีรษะหรือเป็นขน เพียงให้รับรู้ว่าเป็นปฐวีธาตุเท่านั้น

สำหรับอาโปธาตุ มี ๑๒ อย่าง คือ ดี เสดด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา มันทลว น้ำลาย น้ำมูก ไชข้อ และมูตร^{๒๘} อาโปธาตุมีลักษณะไหลหรือเกาะกุม เพราะเหตุนี้ จึงได้ชื่อว่าอาโปธาตุ ในดี เสดด หนอง เป็นต้นเหล่านี้ ก็ยังมีปฐวี (ความแข็งหรืออ่อน) เตโช (ความร้อนหรือเย็น) วาโย (ความตึงหรือหย่อน) รวมอยู่ด้วย แต่ลักษณะไหลหรือเกาะกุมมีความเด่นกว่าลักษณะของธาตุอื่นๆ

ส่วนเตโชธาตุ ความร้อนในร่างกายเรียกว่า ชีรณเตโช (ไฟ ทำให้แก่ชรา) ซึ่งทำให้ร่างกายของมนุษย์ทรุดโทรมแก่ชราไปตามกาลเวลา ถ้าเตโชธาตุมีอุณหภูมิสูงกว่าที่มีอยู่ตามปกติ เรียกว่า สันตปนเตโช (ไฟที่ทำให้ร้อน) โดยทำให้เป็นไข้ และถ้าอุณหภูมิของร่างกายร้อนจัดจนทำให้กระวนกระวายเป็นทุกข์อย่างมาก เรียกว่า ทนฺนเตโช (ไฟเผาร่างกาย) ความร้อนในท้องที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร เรียกว่า ปาจกเตโช (ไฟย่อยอาหาร)^{๒๙} ไฟทั้ง ๔ อย่างนี้ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้โดยลักษณะของมัน ไม่คำนึงว่าเป็นชายหรือเป็นหญิง เพียงสัมผัสร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง ก็ารู้สึกได้ถึงความร้อน ความอุ่น หรือความเย็น ไม่ใช่ตัวตนของเรา ไม่ใช่เป็นหญิง หรือเป็นชาย เป็นเพียงสภาวะที่ร้อน อุ่น หรือเย็น ที่เรียกว่า เตโชธาตุ เท่านั้น

ข้อสุดท้ายคือ วาโยธาตุ หรือธาตุลม มี ๖ ชนิดด้วยกัน^{๓๐}
คือ

๑) ลมขึ้นเบื้องบน (อุทังคมวาโย)

๒) ลมลงเบื้องล่าง (อโธคมวาโย)

๓) ลมในท้อง (กุจฉิกฐวาโย)

๔) ลมในลำไส้ (โกฏฐาสยวาโย)

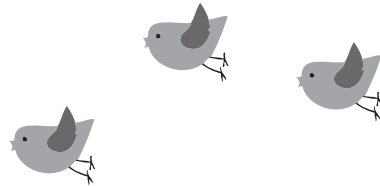
๕) ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก (อัสสาสปัสสาสวาโย)

๖) ลมไปตามส่วนต่างๆ ทั่วร่างกาย (อังกมังกานุसारิยาโย)

ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวอริยาบถต่างๆ เช่น คู้เหยียด นั่ง ยืน เดิน เป็นต้น

ลมทั้ง ๖ ชนิดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เรียกรวมๆ ว่า วาโยธาตุ มีลักษณะหย่อนหรือตึง ดังนั้น จึงไม่ใช่เป็นหญิงหรือเป็นชาย

หากอธิบายโดยละเอียด ปฐวีธาตุ มี ๒๐ ชนิด อาโปธาตุ มี ๑๒ ชนิด เตโชธาตุ มี ๔ ชนิด วาโย มี ๖ ชนิด รวมเป็น ๔๒ ชนิด แต่หากกล่าวโดยสรุป มีธาตุ ๔ ชนิด ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย คือ รูป ผู้ที่ไม่บรรลุปิัสสนาญาณ จะเห็นร่างกายของตนและของคนอื่นว่าเป็นอึดตาดำตน เป็นหญิงเป็นชาย เป็นต้น

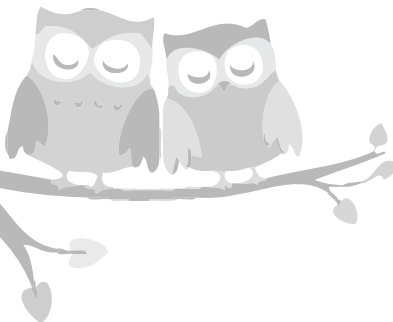

“

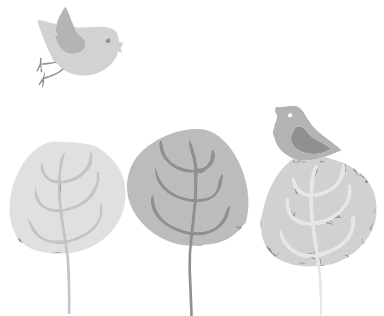
ชื่อนี้เปรียบเหมือนตึกที่สร้างด้วยอิฐ
 แม้ว่าจะสร้างขึ้นด้วยอิฐ ทลาย ปูน และไม้
 แต่เราเรียกว่าตึกที่สร้างด้วยอิฐ
 ตึกนี้ไม่ใช่เป็นอิฐแท่งทึบเพียงแท่งเดียว
 แต่สร้างจากอิฐจำนวนมากที่นำมาก่อขึ้นเป็นชั้นๆ
 ยึดให้ติดกันด้วยปูนทราย และไม้
 ร่างกายของคนเราก็คือเช่นเดียวกัน
 ประกอบกันขึ้นจากส่วนประกอบต่างๆ มากมาย
 ซึ่งเมื่อแยกย่อยลงไปอีก ก็คือ
 ธาตุทั้ง ๔ นั่นเอง

”

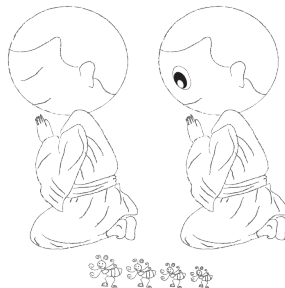

ลองมาวิเคราะห์นิ้วชี้ของเราดู ถ้าเลาะเอาผิวหนังชั้นนอก และเล็บที่ปลายนิ้วออกมาดูก็จะบอกได้ยากว่า หนังและเล็บนั้นเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย เป็นคนหรือเป็นสัตว์ ที่จริงมันไม่ใช่หญิงหรือชาย ไม่ใช่คนหรือสัตว์ เป็นแต่เพียงปฐวีธาตุ ซึ่งมีลักษณะแข็งหรืออ่อน ภายใต้อิผิวนั้นเป็นอาโปธาตุ หรือน้ำเหลือง คนที่ไม่ได้ศึกษาและไม่รู้เกี่ยวกับอาโปธาตุ จะเข้าใจว่าเป็นปฐวีธาตุ ซึ่งไม่ถูกต้อง ภายใต้อิผิวนั้นเป็น เนื้อ เส้นประสาท กระดูก และเยื่อในกระดูก สิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่คนหรือสัตว์ ไม่ใช่หญิงหรือชาย เป็นแต่เพียงปฐวีธาตุ ซึ่งมีลักษณะแข็งหรืออ่อนเท่านั้น

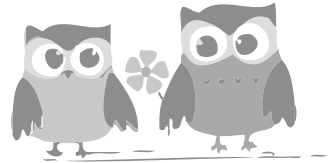
นอกจากนั้นในนิ้วชี้ยังมีเลือด เหงื่อ มัน และน้ำเหลือง ซึ่งเป็นอาโปธาตุที่มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม และในนิ้วชี้ก็มีความเย็นหรือความร้อนซึ่งเป็นลักษณะของเตโชธาตุ ส่วนวาโยธาตุซึ่งมีลักษณะตึงหรือหย่อนก็มีอยู่ในนิ้วชี้เช่นเดียวกัน ธาตุทั้งหมดนี้ไม่ใช่ผู้ชายหรือผู้หญิง เป็นเพียงธาตุเท่านั้น อวัยวะส่วนอื่นๆ ของร่างกายก็ประกอบด้วยธาตุสี่เช่นเดียวกัน ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า รูป คือ ร่างกายนี้ เป็นเพียงองค์รวมของธาตุทั้งสี่ที่ประกอบกันขึ้นเท่านั้น

ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ มีคำอธิบายเปรียบเทียบ วิปัสสนาญาณว่าเหมือนกับเสียม เมื่อจอมปลวกใหญ่ถูก ขุดด้วยเสียมคือวิปัสสนาญาณ ก็จะมีธาตุทั้งสี่ ถ้าเรา พิจารณากำหนดรู้การสัมผัสของร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง แล้วรู้สึกรว่ามีลักษณะแข็งหรืออ่อน นั่นก็คือปฐวีธาตุ ถ้า รู้สึกว่า ร้อนหรือเย็น นั่นคือเตโชธาตุ ถ้ารู้สึกตึงหรือ หย่อน นั่นคือवाโยธาตุ ถ้ารู้สึกเปียกหรือชื้น ไหลหรือ เกาะกุม นั่นคืออาโปธาตุ ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้ร่างกาย โดยลักษณะที่แตกต่างกันของธาตุทั้งสี่ดังนี้

เริ่มต้นจากส่วนเล็กที่สุด ของอาโปธาตุ

คนทั่วไปเข้าใจว่า รูปหรือร่างกายนี้มีลักษณะเป็นแท่งทึบ แต่ความจริงไม่ใช่เช่นนั้น รูปร่างที่ใหญ่โตนี้ค่อยๆ เติบโตจากปริมาณที่มีขนาดเล็กที่สุดซึ่งเป็นองค์รวมของธาตุทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นจากอสุจิของบิดาและเลือดของมารดา

เมื่ออสุจิของบิดาผสมกับไขในมดลูกของมารดา ก็เกิดเป็นหยดน้ำใสๆ ขึ้น เรียกว่า กลละ ในกลละนี้มีรูปกลาป (หน่วยพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต) ๓ อย่าง คือ กายทสกะ ภาวทสกะ และวัตถุทสกะ^{๓๑} ที่เกิดขึ้นจากกรรม กลละนี้มีขนาดเล็กมากจนมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ถ้าจะเปรียบกับขนาดของฝุ่นธุลีที่เราเห็นปลิวอยู่ในอากาศตามแสงที่ลอดทางช่องผนัง ซึ่งเรียกว่า อณู^{๓๒} เมื่อนำอณูมาแบ่งออกเป็น ๓๖ ส่วน เรียกแต่ละส่วนว่า ปริมาณ จัดเป็นส่วนเล็กที่สุดไม่อาจมองเห็นด้วยตาเปล่า^{๓๓} ขนาดของน้ำกลละนี้เท่ากับ ๑ ปริมาณโดยประมาณ

ในคัมภีร์ทางศาสนาเปรียบกละอีกอย่าง
หนึ่งว่า เมื่อนำขนจามรีที่เล็กที่สุดหรือขนแกะที่ถูก
ผ่าท้องออกมา ๓ เส้นมาพันเป็นเส้นเดียวแล้วจุ่ม
น้ำมันงาใส สลัดออกครั้งแรกแล้วครั้งเล่าจนเหลือหยาด
น้ำมันหยดสุดท้ายเกาะอยู่ในปลายขนจามรีหรือ
ขนแกะนั้น หยาดน้ำมันใสนั้นมีขนาดเล็กไม่อาจ
เห็นด้วยตาเปล่าเป็นขนาดเท่าน้ำกละ^{๓๔}

กละนั้นจะค่อยๆ เติบโตขึ้นอย่างช้าๆ หลัง
จาก ๗ วันก็มีขนาดใหญ่ขึ้น กลายเป็นหยดน้ำสีขุ่นๆ
เรียกว่า อัพพุทะ หลังจากนั้นอีก ๗ วัน อัพพุทะ
นี้จะค่อยๆ โตขึ้น มีลักษณะเป็นวุ้นสีเหมือนกับน้ำ
ล้างเนื้อ เรียกว่า ฆนะ ต่อมาอีก ๗ วัน ฆนะก็
แข็งตัวขึ้นกลายเป็นชิ้นเนื้อ เรียกว่า เปลี จากนั้น
อีก ๗ วัน ก็มีปุ่ม ๕ ปุ่มงอกขึ้น ซึ่งต่อมาจะเป็น
ศีรษะ แขน และขา ปุ่มทั้ง ๕ นี้ เรียกว่า ปัญจ-
สาขา ในวันที่ ๗๗ หลังการปฏิสนธิ ตา หู จมูก
และลิ้นก็ปรากฏขึ้น ทารกนั้นเป็นอยู่ด้วยอาหารที่
มารดากลืนกิน ซึ่งแผ่ชานอยู่ในตัวของมารดา และ
ถูกส่งไปทางสายสะดือ จนกว่าจะคลอดจากครรภ์^{๓๕}

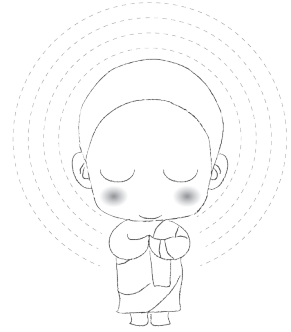
“

รายงานทางการแพทย์ที่บันทึกการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์มีรายละเอียดมากกว่า และมีรูปถ่ายอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อรักษาโรคให้ถูกต้องตรงเวลา ในคัมภีร์ทางศาสนามีเพียงคำบรรยายโดยย่อเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรมแล้ว ดังนั้น ในพระบาลี อรรถกถา และฎีกาจึงอธิบายไว้แต่เพียงย่อๆ เท่านั้น และหลังจากทารกในครรภ์อายุได้ ๗ หรือ ๘ เดือน หรือในบางกรณีก็อาจนานถึง ๙ หรือ ๑๐ เดือน ก็คลอดจากครรภ์ จึงเรียกกายของสัตว์ที่เกิดจากน้ำเชื้อและเลือดว่า มาตาเปตติกสมภวสุส (เกิดจากเลือดของมารดาและน้ำเชื้อของบิดา)^{๓๖}

”

ร่างกายที่เติบโตขึ้น จากสารอาหาร

เมื่อหลุดจากกรรมมารดาแล้ว ทารกก็เติบโตขึ้นจากอาหาร
ต่างๆ ดังที่ตรัสว่า โอนกฺมมาสุปฺยสฺส (เติบโตด้วยข้าวสุกและ
ขนมปัง) เพราะร่างกายนี้เจริญเติบโตขึ้นด้วยนมของมารดาก่อน
ต่อจากนั้นตั้งแต่เวลาที่ดื่มกินอาหารได้จึงเติบโตด้วยข้าวสุกและ
อาหารต่างๆ อาหารที่กลืนกินเข้าไปนั้น ส่วนหนึ่งเป็นอาหารของ
พยาธิในท้อง ส่วนหนึ่งเป็นอุจจาระ ส่วนหนึ่งเป็นปัสสาวะ ส่วนหนึ่ง
ถูกไฟธาตุเผาผลาญ ส่วนหนึ่งถูกย่อยเป็นสารอาหารหล่อเลี้ยงร่างกาย
ให้เจริญเติบโตขึ้น^{๓๗}

การเติบโตของร่างกายคนจะวัดตามอายุ ซึ่งมักจะกล่าวกันว่า เด็กคนนั้นอายุสองขวบ ห้าขวบ สิบขวบ หรือคนนั้นอายุสิบห้าปี ยี่สิบปี สามสิบปี สี่สิบปี ห้าสิบปี หกสิบปี เป็นต้น แต่ที่จริงแล้ว ไม่ใช่ว่าร่างกายของเด็กได้กลายเป็นร่างกายของผู้ใหญ่ แต่เป็นการเกิดดับของรูปที่ดำเนินไปอยู่ตลอดเวลา คือมีการเกิดรูปใหม่มาแทนที่รูปเก่าซึ่งดับไป คล้ายกับเมล็ดที่งอกเป็นต้นอ่อนแล้วเจริญเติบโต ขึ้นจนเป็นต้นไม้ใหญ่โดยอาศัยธาตุน้ำและธาตุดินจากธรรมชาติ ลองจินตนาการถึงหน่อไทรที่งอกจากเมล็ดไทรเล็กๆ เมื่อเวลาผ่านไปหลายสิบปี หน่อไทรก็เติบโตขึ้นเป็นต้นไทรใหญ่โต หน่อไทรที่งอกออกมาจากเมล็ดไทร ไม่ใช่อันเดียวกับเมล็ดไทร และเมื่อหน่อไทรนั้นโตขึ้นเป็นต้นไทรหนุ่ม ต้นไทรหนุ่มกับหน่อไทรก็ไม่ใช่อันเดียวกัน เมื่อต้นไทรหนุ่มโตขึ้นเป็นต้นไทรใหญ่ ต้นไทรใหญ่กับต้นไทรหนุ่มก็ไม่ใช่อันเดียวกันอีก เซลล์ในร่างกายนี้ก็เช่นเดียวกัน มันมีการเกิดดับ หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เซลล์เก่าตายไปเซลล์ใหม่เกิดขึ้นมาแทน เหมือนกับน้ำที่ไหลไปอยู่ตลอดเวลา พอน้ำเก่าไหลไป น้ำใหม่ก็มาแทนที่เปลี่ยนไปไม่หยุดยั้ง เพราะร่างกายนี้อาจทรุดโทรม

แตกทำลายไปได้ตลอดเวลา มันจึงไม่เที่ยง และเพื่อบำรุงรักษา
ร่างกายนี้ให้สะอาดสวยงามน่าดูอยู่ตลอดเวลา เราจึงต้องอาบน้ำ
ล้างหน้า ทำความสะอาด เสริมความงาม ใส่น้ำหอม เป็นต้น
หรือบางทีก็ต้องนวดเฟ้นให้หายปวดเมื่อย ทั้งนี้เพราะร่างกายนี้
ประกอบขึ้นจากธาตุต่างๆ มันจึงไม่คงทน ต้องแตกสลายไป
ตกอยู่ในความไม่เที่ยง พระพุทธองค์จึงตรัสถึงร่างกายนี้ว่า
อนิจจุฉาหนปริมทุทนภทนวิทุธสนธมมสุส (ไม่เที่ยง ต้อง
ลู่ปลิ้นผดพัง แตกสลายกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา)

ตามที่ท้าวมหาพรหมได้เปรียบไว้นั้น จอมปลวกจึงได้แก่
ร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุทั้งสี่ ซึ่งมีสภาวะลักษณะต่างๆ กัน
ตามที่ได้บรรยายมาแล้ว

การพ่นควันในเวลากลางคืน เป็นอย่างไร

สำหรับปรีศนาข้อที่ว่า กา รตตี ฐมายนา (การพ่นควันในเวลากลางคืน เป็นอย่างไร) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

ยัม โข ภิกขุ ทิวา กมมนเต อารพณ รตตี
อนุวิตกเกติ อนุวิจาเรติ, อยัม รตตี ฐมายนา.^{๓๘}

“การพ่นควันในเวลากลางคืน คือ การที่
บุคคลทำการงานในเวลากลางวันแล้วตรีกตรอง
อยู่เสมอในเวลากลางคืน”

ในสมัยก่อนคนมักจะทำการงานในเวลากลางวันเท่านั้น ส่วนใหญ่จะไม่ทำงานในเวลากลางคืน ยกเว้นคนเพียงไม่กี่คนเท่านั้น ที่ทำงานในเวลากลางคืน แต่ในสมัยปัจจุบันนี้ คนเรามีความต้องการมากขึ้น และการทำธุรกิจก็มีมากขึ้น เป็นเหตุให้ต้องทำงานกันทั้งกลางวันกลางคืน ยิ่งถ้าเป็นงานที่เกี่ยวกับการอุตสาหกรรม

ด้วยแล้วจะต้องเดินเครื่องกันตลอด ๒๔ ชั่วโมงทีเดียว คำเฉลยของพระพุทธองค์สอดคล้องกับความเป็นไปในเวลานั้น คือไม่มีการทำงานหรือทำกิจกรรมใดๆ ในเวลากลางคืน ดังนั้น คนส่วนใหญ่จึงใช้เวลาในตอนกลางคืนเพื่อตรีกตรองถึงสิ่งที่จะต้องทำในวันรุ่งขึ้น นี้คือความหมายของ “พ่นควันในเวลากลางคืน”

ควันอาจแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ ควันดี และควันเสีย ควันดีหมายถึงการตรีกตรองว่าวันรุ่งขึ้นจะต้องไปโรงเรียน หรือจะไปไหว้พระเจดีย์ ไปใส่บาตร ไปฟังธรรม เป็นต้น แต่การตรีกตรองในพระธรรมเทศานี้ ไม่ได้หมายถึงเช่นนั้น หากหมายถึงการตรีกที่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ และโมหะเกี่ยวกับเรื่องทางโลกียวิสัย ดังนั้นเมื่อไรที่เราารู้ตัวว่ากำลังหมกมุ่นอยู่กับการตรีกตรองเรื่องทางโลก ด้วยความอยากได้หรือความไม่พอใจ ก็พึงเตือนตนเองว่า “เรากำลังพ่นควันอยู่” อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าไม่สามารถบังคับบัญชาคนให้ปิดกัน ควันเสียไม่ให้พ่นออกมาได้ เพราะเขาอาจจำเป็นต้องตรีกตรองถึงสิ่งที่จะต้องทำเกี่ยวกับธุรกิจของเขา มิฉะนั้นธุรกิจอาจจะเสียหายหรือล่มจมไป

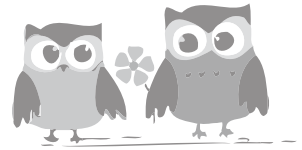

จุดประสงค์หลักของพระธรรมเทศานี้ ตรัสไว้เพื่อสอน
 ภิกษุสงฆ์โดยเริ่มจากพระกุมารกัสสปะเป็นต้น เพราะภิกษุสงฆ์ไม่มีกิจ
 ที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอยู่ของตน เพราะมีญาติโยมทั้งหญิงชาย
 คอยอุปฐากเพื่อให้ท่านได้ดำเนินชีวิตในการบำเพ็ญสมณธรรม
 ด้วยการถวายปัจจัยที่เหมาะสมแก่สมณบริโศค ในเวลาเช้า ภิกษุ
 สามารถหาอาหารได้ด้วยการบิณฑบาต ท่านมีผ้าไตรจีวรสำหรับนุ่ง
 ห่มและมีวัดอยู่ ท่านไม่ต้องกังวลเรื่องวางแผนประกอบอาชีพ ดังนั้น
 ถ้าในตอนกลางคืนเกิดความคิดขึ้นว่าพรุ่งนี้หรือมะรืนนี้ต้องทำอะไร
 ท่านพึงกำจัดความคิดนั้นให้หมดไปโดยจำไว้ว่ามันเป็นเพียง “ควัน”
 เท่านั้น ผู้ที่กำลังปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็เช่นเดียวกัน พึงพยายาม
 ป้องกันไม่ให้เกิดการพ่นควันออกมาได้

การพ่นไฟในเวลากลางวัน เป็นอย่างไร

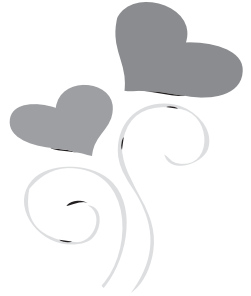
ปรีศนาข้อต่อไปคือ กา ทิวา ปชุชฌนา (การพ่นไฟในเวลา
กลางวัน เป็นอย่างไร) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

ยัม โข ภิกขุ รตตี อนฺนวิตกฺกเตวา อนฺนวิจาเรตวา
ทิวา กมฺมนเต ปโยเชติ กาเยน วาจาเย. อยัม
ทิวา ปชุชฌนา.^{๓๑๔}

“การพ่นไฟในเวลากลางวัน คือ การที่บุคคล
ตรีกตรองอยู่เสมอในเวลากลางคืน แล้วประกอบ
การงานทางกายและวาจาในเวลากลางวัน”

การประกอบการทำงานในเวลากลางวัน เปรียบได้กับการพ่นไฟ
ในเวลากลางวัน คือ เมื่อได้วางแผนด้วยความโลภหรือความไม่พอใจ
ในเวลากลางคืนแล้ว พอถึงเวลากลางวันเขาก็กระทำตามแผนนั้น
ไม่ว่าจะทำด้วยตนเองหรือสั่งให้ผู้อื่นกระทำก็ตาม นี่เรียกว่า พ่นไฟ
ในเวลากลางวัน

พราหมณ์คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ตรัสตอบคำถามเกี่ยวกับพราหมณ์ว่า

พราหมโณติ^{๔๐} โข ภิกขุ ตถาคตสเสตัง
อริวงนัง อรหโต สมมาสมพุทฺธสส.^{๔๑}

“คำว่า พราหมณ์ นั้น เป็นคำเรียกแทน
ตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยตนเอง”

การกล่าวว่าพราหมณ์เป็นชื่อของพระตถาคต ก็เพราะพราหมณ์เป็นอาจารย์มีศิษย์ราว ๕๐๐ หรืออย่างมากที่สุด ๕,๐๐๐ ถึง ๗,๐๐๐ คน ส่วนพระพุทธองค์เป็นพระศาสดาของสัตว์โลกทั้งหมด รวมทั้งเทวดา พรหม และมนุษย์ อันมีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน ในคัมภีร์โสตถตถกีกกล่าวว่า สัตว์โลก ๒๔ อสงไขย ๖๐ โภกขี และ ๑ แสนบรรลุลุธรรมในสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์^{๔๒} ดังนั้นพระพุทธองค์จึงได้รับการสรรเสริญว่า สดถา เทวมนุสสานัง (ทรงเป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระศาสดาแห่งพุทธศาสนาซึ่งมีศาสนิกชนมากมาย ทรงมีเหล่าภิกษุเป็นสาวก ทรงเป็นผู้ที่มนุษย์ เทวดาและพรหมสักการะบูชา ทรงตรัสรู้้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมด้วยพระองค์เอง และทรงแสดงธรรมที่ตรัสรู้ตลอดพระชนมายุเพื่อช่วยชาวโลกให้หลุดพ้นจากกองทุกข์ ด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนที่ได้ทรงวางไว้ สัตว์โลกก็จะสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏเข้าถึงพระนิพพาน

ด้วยเหตุดังกล่าว ในพระพุทธรูป ๙ ประการจึงมีคุณสมบัติ สดุดา เทวมนุสสานิ (ทรงเป็นศาสนาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย) ซึ่งหมายความว่า ทรงมีพระกรุณาชี้หนทางสู่สันติสุขแห่งนิพพานให้แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จึงทรงเป็นศาสดาพระองค์เดียวซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของเทวดาและมนุษย์ ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติของบรมครู คือทรงสอนเพื่อป้องกันสัตว์โลกไม่ให้กระทำการที่ไม่มีประโยชน์และที่เป็นโทษโดยให้เว้นจากการทำชั่ว ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทรงสั่งสอนธรรมด้วยเมตตาและกรุณาอันไม่มีขอบเขตแก่มวลมนุษย์ เทวดา และพรหมที่ยังไม่พ้นจากอำนาจของกิเลส เป็นครูที่ยอดเยียมที่สุด เพราะทรงคุ้มครองสัตว์โลกรุ่นแล้วรุ่นเล่าที่เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ

พระพุทธองค์ทรงห้ามปวงชนไม่ให้ฆ่าสัตว์
เบียดเบียนกัน หรือลักทรัพย์คนอื่นไม่ว่ากรณีใด
เพราะการทำบาปเช่นนั้นจะส่งผลให้ต้องรับทุกข์ใน
สังสารวัฏอันยาวนาน เมื่อเทียบกับความสุขสบายที่
จะได้รับเพียงชั่วเวลาอันสั้นในชาติปัจจุบันเพียง
ชาติเดียว พระองค์ทรงสอนให้ทำสิ่งที่ควรทำ เช่น
รักษาศีล เจริญสมาธิและปัญญา ซึ่งอาจมีผู้เห็นว่า
การรักษาศีลเป็นสิ่งที่กวดขันยุ่งยากเกินไป

ภิกษุผู้เป็นบุตรเศรษฐี

ในสมัยพุทธกาล มีบุตรเศรษฐีคนหนึ่งได้ไปหาพระเถระที่ตนเคารพและอุปัฏฐากอยู่เป็นประจำ แล้วถามว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมใคร่จะพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ อยากจะบรรลुพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ดับกิเลสและความทุกข์ทั้งมวล กระผมควรปฏิบัติเช่นไร” พระเถระจึงแนะนำให้เขาถวายเป็นทานและจีวร เป็นต้น และทำกุศลอื่นๆ อีก เมื่อเขาได้ปฏิบัติตามแล้วได้ไปหาพระเถระอีก กล่าวว่า “กระผมได้ถวายทานและทำกุศลอื่นๆ แล้ว แต่ก็ยังไม่พบธรรมที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์” พระเถระจึงให้เขารับไตรสรณคมน์ และรักษาศีลห้า หลังจากรักษาศีลห้าแล้วก็ไปหาพระเถระอีก กล่าวว่า “กระผมได้รักษาศีลห้าด้วยความเคารพ แต่ก็ยังไม่พ้นจากทุกข์” พระเถระจึงให้รักษาศีลสิบ และแม้ว่าจะได้ประกอบกุศลทั้งหมดนี้แล้ว ก็ยังไม่พ้นจากทุกข์ พระเถระจึงแนะนำให้ออกบวช

เมื่อจบแล้ว ภิกษุนั้นต้องเปลี่ยนจากเสื้อผ้าของคฤหัสถ์ ต้องโกนผมและหนวด ครองผ้ากาสาวพัสดุ์ตามหลักพระวินัย พระอุปัชฌาย์สอนข้อวินัยต่างๆ พระอาจารย์อีกรูปหนึ่งสอนพระสูตรอีกรูปหนึ่งสอนพระอภิธรรม และสอนให้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน พอท่านเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ก็ถูกแนะนำให้ปฏิบัติตามข้อกำหนด กฎเกณฑ์ต่างๆ อีกมากมาย ทำให้ภิกษุนั้นคิดว่า “ช่างยากเย็นจริงหนอ เราบวชเพื่อให้พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ แต่กลับมาเจอกฎระเบียบที่เข้มงวดมากจนแทบจะกระดิกตัวไม่ได้ (ไม่มีอิสระที่จะคิดทำอะไรได้) มาจนมุมเสียแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ไม่สามารถอยู่เป็นพระต่อไปได้ เราสึกออกไปเป็นคฤหัสถ์ แล้วพยายามให้ท่านรักษาศีล ก็อาจจะพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏได้”

โชคดีที่เหตุการณ์เกิดในสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนมชีพอยู่ พระอุปัชฌาย์และพระอาจารย์ได้ยื่นว่าเราจะลาสิกขา จึงพาภิกษุนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อได้กราบทูลเรื่องทั้งหมดแล้ว พระองค์ตรัสถามสาเหตุที่จะลาสิกขา ภิกษุนั้นได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ต้องจดจำกฎเกณฑ์ต่างๆ มากมายทั้งวินัย และอภิธรรม ข้าพระองค์เป็นทุกข์ทั้งกายและใจ ไม่อาจยับยั้งชั่งใจแต่น้อย เพราะพระวินัยนั้นเข้มงวดกวดขันมาก ข้าพระองค์จึงตกลงใจจะลาสิกขากลับไปเป็นคฤหัสถ์ พระเจ้าข้า” ภิกษุนั้นคงเกิด

ความกังวลและรู้สึกถึงความยากลำบากที่จะต้องคอยระวังเพราะกลัวว่าจะทำผิดวินัยและจะเป็นอันตรายต่อสมาธิและวิปัสสนาปัญญา

เมื่อพระพุทธองค์ได้สดับคำตอบของเขา จึงตรัสว่า “ภิกษุ ถ้าเธอสามารถรักษาเพียงสิ่งหนึ่งได้เท่านั้น ก็จะไม่มียะไรที่ต้องคอยระวังอีก” ภิกษุนั้นทูลถามว่า “สิ่งนั้นคืออะไร พระพุทธเจ้าข้า” พระศาสดาตรัสว่า “เธอจะสามารถรักษาเฉพาะจิตของเธอได้ไหม” ภิกษุนั้นทูลตอบว่า “รักษาได้ พระพุทธเจ้าข้า” เพราะคิดว่าหากต้องระวังเพียงจิตของเขาก็ไม่มากเกินไปจนจะดูแลได้ เมื่อเทียบกับวินัยของภิกษุ พระพุทธองค์จึงประทานจิตตานุปัสสนากรรมฐานด้วยคาถาดังต่อไปนี้

สุทฺทสฺสํ สุนิปุณฺณํ ยตถกามนิปาตินํ

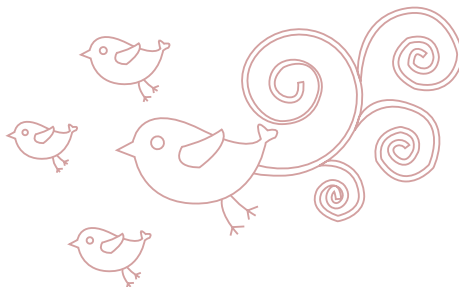
จิตฺตํ รกฺขเถ เมธาวิ จิตฺตํ คฺคุตฺตํ สุขาวหิ.^{๔๓}

“จิตเห็นได้ยาก ละเอียดยิ่งนัก มักเผลอใน
อารมณ์ตามที่ใคร่ ผู้มีปัญญาจึงควรควบคุมจิต
ไว้ให้ดี เพราะจิตที่ควบคุมได้แล้ว นำสุขมาให้”

ความหมายคือ ผู้มีปัญญาพึงเฝ้ารักษาจิตที่ละเอียดอ่อน ซึ่งมักเผลอเียงไปในอารมณ์ที่มากะระหบ จิตที่สามารถระวังไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นได้ ย่อมมีคุณสมบัติที่จะนำผู้นั้นไปสู่การบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้เจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

หลังจากได้เจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานตามเนื้อความของคาถาไม่นาน ภิกษุนั้นก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ ประเด็นสำคัญในเรื่องนี้ คือ คนทั่วไปเห็นว่าพระวินัยมีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดมากเกินไป และในการเจริญสมณกรรมฐาน จะต้องป้องกันจิตไม่ให้ซัดส่ายไปในอารมณ์ต่างๆ ดังนั้น คนทั่วไปจึงอาจคิดว่าการเจริญสมณกรรมฐาน ก็เป็นการปฏิบัติที่เข้มงวดมากเกินไป

มีอีกเรื่องเล่าว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้เทศน์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานแก่ทายกของตน และสอนให้กำหนดรู้จิตที่เกิดขึ้นทุกๆ ขณะ และจะต้องกำหนดทุกครั้งที่มีการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส เดิน เคลื่อนไหว และคิดนึก โดยสอนว่าวิปัสสนาปัญญาจะเกิดขึ้นได้ด้วยการกำหนดรู้แบบนี้ ทายกตอบว่า ตนไม่สามารถกำหนดรู้ตามที่สอนได้ เพราะสิ่งที่จะต้องกำหนดรู้นั้นมีมากมายหลายประการเกินไป และในการปฏิบัติวิปัสสนายังต้องกำหนดรู้อย่างต่อเนื่องโดยไม่ให้ขาดช่วง ดังนั้น จึงมีคนสรุปว่า การเจริญวิปัสสนาเป็นการปฏิบัติที่เข้มงวดมากเกินไป

พระบรมศาสดาทรงสอนการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตาม วิธีที่ทรงแสดง ก็ไม่อาจหวังได้เลยว่าจะสามารถ ก้าวหน้าไปถึงขั้นพ้นจากภัยในอบายภูมิ แม้ว่าจะ ให้ทาน และรักษาศีลอย่างบริบูรณ์แล้วก็ตาม หาก ผู้นั้นยังไม่บรรลุมรรคผล ก็ยังไม่พ้นจากการเกิดใน อบายภูมิในภพที่อกุศลวิบากในอดีตได้โอกาสส่งผล ดังนั้น จึงยังเป็นเรื่องที่น่ากังวล พระพุทธองค์จึง ทรงสอนให้เรารักษาศีล เจริญสมาธิและปัญญา เพื่อ ให้พ้นจากอบายภูมิทั้งสี่ และหลุดพ้นจากทุกข์ใน สังสารวัฏ คำสอนของพระองค์เป็นไปเพื่อประโยชน์ ของมวลมนุษย์ รวมถึงเทวดาและพรหมซึ่งได้สั่งสม บารมีมาเพียงพอที่จะมีศรัทธาในพระรัตนตรัย ตั้งแต่ ครั้งที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพเป็นต้นมา

สุเมธคือพระเสกษะ

สำหรับคำถามว่า โก สุเมธ (สุเมธคือใคร) พระองค์ตรัส
ตอบว่า

สุเมธติ โข ภิกขุ เสขสเสตัม ภิกขุโน
อริวงน^{๔๔}

“คำว่า สุเมธ เป็นคำเรียกแทนภิกษุผู้เป็น
เสกษะ”

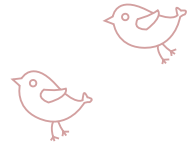
เสกษะ^{๔๕} คือ ผู้ปฏิบัติไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา
ในพระสูตรบางแห่งระบุถึงท่านผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ และผลขั้นต่ำ
๓ ยกเว้นอรหัตตผล แต่ในพระสูตรนี้หมายถึงกัลยาณบุรุษ คือ
ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อบรรลุวิปัสสนาญาณ บุคคลนั้นได้
ชื่อว่า สุเมธ คือ ศิษย์ผู้ฉลาดหลักแหลม เพราะผู้ปฏิบัติที่มีเพียง
ศีลและสมาธิที่บริบูรณ์เท่านั้นจะไม่อาจรู้ชัดรูปกายที่เปรียบได้กับ
จอมปลวก ซึ่งเป็นที่ประชุมกันของธาตุสี่นี้ แต่จะต้องเจริญภาวนา
จนบรรลุวิปัสสนาญาณเสียก่อนจึงจะแยกร่างกายนี้ออกให้เห็นธาตุ
ทั้ง ๔ ได้

การขุดจอมปลวกด้วยเสียม
คือวิปัสสนาญาณนั้นเป็นอย่างไร
พระสูตรนี้ตรัสว่า เราจะเป็นพระเสกขะ
ผู้ฉลาดหลักแหลมได้ด้วยการเจริญวิปัสสนา
แต่การเจริญวิปัสสนานั้นผู้ปฏิบัติ
จะต้องเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ สมาธิและวิปัสสนาญาณ
จึงเกิดขึ้นได้ ดังนั้น พระเสกขะจึงต้อง
เป็นบุคคลที่บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ
และปัญญา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
เป็นศิษย์ที่ฉลาดหลักแหลม

การเจริญสติเพื่อยุติในที่อยู่ ของพระอริยะ

ผู้ประสงค์เป็นศิษย์ผู้ฉลาดหลักแหลมเหมือนสุเมธ จะต้องปฏิบัติด้วยการเจริญสติระลึก rūpanam ในปัจจุบันขณะ สำหรับผู้ปฏิบัติใหม่ที่ยังขาดประสบการณ์ในการปฏิบัติมาก่อน พึงปฏิบัติตามวิธีต่อไปนี้ ซึ่งจะเป็นไปตามข้อความในอริยาสสูตรว่า

อิธ ภิกขเว ภิกขุ สตารกฺเขน เจตสา
สมนฺนาคโต โหติ.^{๔๖}

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยใจ
ที่คุ้มครองด้วยสติ”

ในทุกขณะที่มีความคิดผุดขึ้นในใจ จะต้องมีสติคุ้มครองจิต การมีสติอยู่เสมอจะเสมือนว่าท่านกำลังอยู่ในที่อยู่ของพระอริยะ หรือมีธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ กล่าวคือมีความปลอดภัย ไม่มีอันตรายใดๆ มาแผ้วพาน ทุกครั้งที่ความคิดเกิดขึ้นในจิต จะต้องกำหนดรู้ และถ้าสามารถกำหนดรู้ได้เท่าทันทุกครั้งที่เกิด ก็เท่ากับ

ได้อยู่ในที่อยู่ของพระอริยะ ซึ่งจะคุ้มครองให้พ้นจากอันตรายที่จะต้องตกไปในอบาย และถ้าสามารถกำหนดรู้ได้อย่างต่อเนื่องก็จะบรรลุอริยมรรคซึ่งจะปกป้องให้พ้นจากความทุกข์และภัยอันตรายในสังสารวัฏ

ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ความคิดที่เกิดขึ้นทุกข์ครั้งด้วยสติ ถึงแม้เขาจะยังไม่บรรลุอริยมรรค เขาก็จะพ้นจากทุกข์ภัยในอบายทั้งสิ้น ถ้าหากต้องสิ้นชีวิตลงในขณะกำลังเจริญสติ ก็จะไม่ตกไปในอบายภูมิอย่างแน่นอน การมีสติกำหนดรู้ความคิดที่เกิดขึ้นอย่างระมัดระวังอยู่ทุกขณะนี้เรียกว่า อริยาवासะ คือ ที่อยู่ของพระอริยะ

“จงเจริญสติ กำหนดรู้จิตทุกขณะ” เป็นคติพจน์ที่ขอมอบให้ทุกท่าน อธิบายความได้ว่า ทุกครั้งที่จิตรับรู้การเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และคิดนึก ก็ให้กำหนดรู้จิตนั้น เช่น เมื่อจิตเห็นเกิดขึ้น ก็ให้กำหนดรู้จิตที่เห็น และเมื่อจิตที่ได้ยินเกิดขึ้น ก็ให้กำหนดรู้

จิตที่ได้ยินนั้น ทุกครั้งที่มีการเกิดขึ้นของจิต จะต้องมีสติกำหนดรู้เกิดตามมาเสมอ ขอให้ท่านจงตั้งสติกำหนดรู้ทุกครั้งที่มีการได้ยินเป็นต้นเกิดขึ้น เหมือนกับคนที่กำลังฝันไข้ จะต้องกินยาช่วยย่อยทุกครั้งที่ยากินอาหารแสดลงเข้าไป การตั้งสติกำหนดรู้ทุกครั้งที่มีการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ที่เกิดขึ้นทางทวาร ๖ นี้ เรียกว่า เป็นการเข้าถึงธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ และเป็นสิ่งที่ป้องกันผู้ปฏิบัติจากภัยทั้งปวง

ถ้าท่านมีสติในการกำหนดรู้ พลังแห่งความอดุสาหะก็จะเกิดขึ้นพร้อมกับสติด้วย นี่คือ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ และสัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบก็จะเกิดตามมา หลังจากนั้น สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ และสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็เกิดขึ้น ส่วนสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ซึ่งเป็นศีลมรรค (มรรคคือศีล) นั้น ได้เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ขณะที่รักษาศีล ดังนั้น จึงจัดว่า อริยมรรคมืองค์ ๘ ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะนั้น ดังนั้น “จงเจริญสติ กำหนดรู้จิตทุกขณะ” จึงหมายถึงการปฏิบัติอริยาวัสธรรมโดยสังเขป ถ้าจะกล่าวโดยนัยแห่งสติปัฏฐาน ก็คือ การปฏิบัติอย่างนี้ก็เรียกว่า สติปัฏฐาน หรือเรียกว่า อัปมาทธรรม คือความไม่ประมาทนั่นเอง ตามนัยของพระดำรัสว่า

อุปมาเทน สมปาเทถ.^{๔๗}

“พวกเธอจงบำเพ็ญไตรสิกขาด้วยความ
ไม่ประมาทเถิด”

ทุกครั้งที่มีการรับรู้สภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องกำหนดรู้ตามทุกครั้ง ดังนั้น จึงไม่ควรละเลยที่จะกำหนดรู้ทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และคิดนึกว่า “เห็นหนอ” “ได้ยินหนอ” เมื่อดมกลิ่น ให้กำหนดว่า “รู้หนอ” เมื่อลิ้มรส ให้กำหนดว่า “รู้หนอ” และเมื่อสัมผัสให้กำหนดว่า “ถูกหนอ” การสัมผัสนี้ครอบคลุมการเคลื่อนไหวร่างกายทั้งหมดในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน พระดำรัสว่า คจฺจนฺโต วา คจฺจามิตฺติ ปชานาติ (เมื่อเดิน รู้ชัดว่าเดินอยู่) เป็นต้น ก็นับรวมอยู่ในการสัมผัส (โผฏฐัพพะ) นี้ด้วย ในขณะที่เดินมีสภาวะเบา ผลักดัน และหนัก เกิดขึ้นในขณะยกเท้า ย่างเท้า และเหยียบเท้า การเคลื่อนไหวเหล่านี้เกิดขึ้นได้เมื่อธาตุต่างๆ ในร่างกายถูกกระตุ้น กายวิญญูณก็สัมผัสและรับรู้การเคลื่อนไหวเหล่านั้นแล้วกำหนดรู้ว่า “ถูกหนอ” และเมื่อคู้แขนก็กำหนดรู้ว่า “คู้หนอ” เมื่อรู้สึกถึงความเคลื่อนไหวที่ตึงบ้างหย่อนบ้างของท้องจากลมในท้อง ควรกำหนดว่า “พองหนอ” หรือ “ยุบหนอ” และเมื่อคิดนึกหรือวางแผน ควรกำหนดว่า “คิดหนอ” “วางแผนหนอ”

ที่กล่าวมานี้เป็นวิธีปฏิบัติสำหรับนักปฏิบัติทั่วไป สำหรับผู้ปฏิบัติใหม่อาจไม่สามารถกำหนดสภาวะธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นได้ทั้งหมด จึงควรกำหนดสภาวะธรรมที่เห็นได้ชัดก่อน ดังข้อความว่า

ยถาปากฏํ วิปัสสนาภินิเวโส.^{๔๘}

“ควรเจริญวิปัสสนาตามอารมณ์ที่ปรากฏ
ชัดเจน”

เราสามารถกำหนดรู้สภาวะธรรมโดยเริ่มจากสิ่งที่เห็นได้ชัดก่อน โดยทั่วไปการเคลื่อนไหวของร่างกายเป็นสิ่งที่ปรากฏชัด เห็นได้ง่าย ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ควรเริ่มกำหนดรู้รูป (กาย) ก่อน ให้เริ่มจากมหาภูตรูป ๔ ที่ประกอบอยู่ในร่างกาย โดยกำหนดรู้รูปอย่างใดอย่างหนึ่งในมหาภูตรูป ๔ ก็ได้

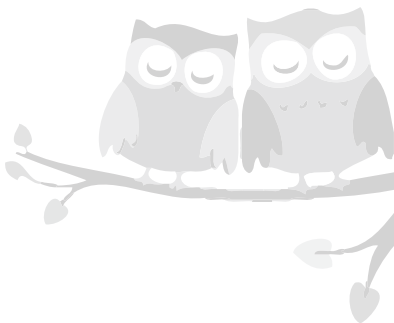

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในสติปัฏฐานสูตรได้แสดงถึงการกำหนดวาโยธาตุไว้ว่า คจณฺโตะ วา คจณฺมิตฺติ ปชานาติ เป็นต้น จึงควรเริ่มด้วยการกำหนดรู้วาโยธาตุ คือธาตุลมเป็นอันดับแรก เวลานั้นอยู่นิ่งๆ ก็กำหนดรู้ว่า “นั่งหนอ” โดยรับรู้ความตึงของวาโยธาตุที่ทำให้ร่างกายตั้งตรงอยู่ได้ แต่หากกำหนดรู้การนั่งเพียงอย่างเดียว สมาธิก็จะมีกำลังมากกว่าวิริยะและทำให้วิริยะอ่อนลง จึงขอแนะนำว่าในขณะที่นั่งกรรมฐาน แทนที่จะกำหนดรู้การนั่งเพียงอารมณ์เดียว ผู้ปฏิบัติควรกำหนดการพองและยุบของท้องซึ่งเกิดจากความกดดันของลมในท้องร่วมไปด้วย

ดังนั้น เมื่อท้องพองขึ้น ให้กำหนดว่า “พองหนอ” เมื่อท้องยุบลง ให้กำหนดว่า “ยุบหนอ” ควรกำหนดโดยบริกรรมในใจ ไม่ต้องออกเสียง จุดประสงค์คือให้ผู้ปฏิบัติรับรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้น เราอาจใช้คำว่า “กำหนดรู้” “ระลึกรู้” “รู้” หรือ “ใส่ใจ” ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกัน บางคนตั้งกฎเกณฑ์ว่า “ไม่ควรบริกรรมอย่างนั้น” หรือ “ควรบริกรรมอย่างนี้” แต่จุดมุ่งหมายที่สำคัญคือให้รับรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้น การบริกรรมว่า “รู้หนอ” เพื่อแสดงการรับรู้ หรือหากจะบริกรรมว่า “พิจารณาหนอ” ก็เพื่อแสดงถึงการรับรู้เหมือนกัน การบริกรรมเป็นการแสดงถึงการรับรู้ ถ้าบริกรรมว่า “คิดหนอ” ก็เป็นการรับรู้ว่ามีความคิดเกิดขึ้น คำเหล่านี้มีความหมายใกล้เคียงกัน แต่ในที่นี้เราจะใช้คำว่า “กำหนดรู้” เพื่อให้เข้าใจง่าย

เมื่อต้องพองให้กำหนดรู้ว่า “พองหนอ” ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดการพอง และ เมื่อต้องยุบให้กำหนดรู้ว่า “ยุบหนอ” ไม่เพียงบังคับจังหวะการหายใจให้เปลี่ยนไป ควรหายใจปกติ ไม่พึงหายใจให้ช้าลง หรือเร็วขึ้น ไม่จำเป็นต้องหายใจแรงๆ แต่พึงหายใจตามปกติ เพียงกำหนดรู้ตามไปในขณะที่หายใจเท่านั้น การปฏิบัติวิปัสสนาหมายถึงไม่กำหนดรู้สิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นจริงโดยสร้างหรือทำให้เกิดขึ้น แต่หมายถึงเป็นการกำหนดรู้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและดับไปตามปกติ

ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะกำหนดรู้สภาวะพองขึ้นของท้องในขณะที่ท้องพอง และสภาวะยุบของท้องในขณะที่ท้องยุบ ถ้าหากจิตล่องลอยไปในขณะกำหนดรู้ ก็ให้กำหนดรู้การล่องลอยของจิตด้วยการกำหนดว่า “ใจลอยหนอ” ถ้าใจลอยไปถึงสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ก็ให้กำหนดว่า “คิดถึงหนอ” ถ้าคิดวางแผน ก็ให้กำหนดว่า “วางแผนหนอ” หรือ “คิดหนอ” การกำหนดรู้ทำได้ไม่ยากเลย เรียกว่า “จิตตานุปัสสนา” หลังจากนั้นให้กลับมากำหนดรู้สภาวะพองยุบของท้องต่อไป

หากรู้สึกเมื่อย ร้อน หรือเจ็บปวด ก็ให้กำหนดความรู้สึกนั้นๆ ด้วย ถ้าเมื่อย ให้กำหนดว่า “เมื่อยหนอ” โดยพุ่งจิตไปยังจุดที่ๆ รู้สึกเมื่อย ถ้ารู้สึกร้อน ให้กำหนดว่า “ร้อนหนอ” ส่งใจไปยังบริเวณที่รู้สึกร้อน ถ้ารู้สึกเจ็บ ให้กำหนดว่า “เจ็บหนอ” นี้เรียกว่า เวทนานุปัสสนา หลังจากกำหนดรู้เช่นนั้นแล้ว ให้กลับมากำหนดสภาวะพองยุบของท้องอย่างเดิม ถ้าได้ยินเสียง ให้กำหนดว่า “ได้ยินหนอ” แล้วกลับมากำหนดสภาวะพองยุบของท้องต่อไป การกำหนดเพียงอารมณ์เท่านั้นในการนั่งเพียงชั่วครู่ก็นับว่าเป็นการเพียงพอแล้ว แต่ในกรณีที่นั่งกรรมฐานตลอดทั้งวัน ผู้ปฏิบัติก็ควรกำหนดสภาวะเหยียดหรือคู้ และสภาวะเคลื่อนไหวอื่นๆ ของร่างกายด้วย พึงกำหนดรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นทั้งหมด การกำหนดรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นขณะนั่งแต่ละครั้งนี้เป็นเพียงการลืมรสรธรรมเท่านั้น คล้ายกับการลืมรสเกลือ

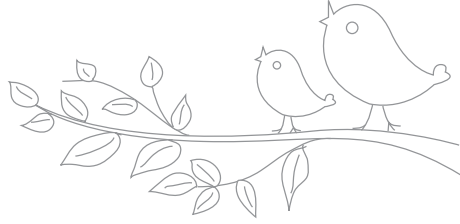
สิ่งที่ควรจำไว้ก่อนเจริญกรรมฐาน คือการตั้งความปรารถนา
ว่า

อหุธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมหา
ปริมุจจิตฺตสํ.^{๔๙}

“ข้าพเจ้าจักพ้นไปจากชราและมรณะด้วย
ปฏิบัติทานนี้แน่แท้”

ในโลกมนุษย์นี้ คนที่เกิดมาแล้วชีวิตราบรื่น มีอาชีพที่เลี้ยง
ตัวได้ ก็จะอยู่อย่างมีความสุข บางคนทำงานไปร้องเพลงไปด้วย
ค่าจ้างที่ได้รับในแต่ละวันเพียงพอสำหรับใช้จ่ายในวันนั้น หรืออาจ
เพียงพอสำหรับใช้จ่ายไปได้ ๒-๓ วัน คนที่ได้รับค่าจ้างมากพอ
สำหรับใช้จ่าย ๑๐ วัน ย่อมหาได้ยากขึ้น และแน่นอนว่าค่าจ้าง
จากการทำงาน ๑ วันย่อมไม่พอใช้ทั้งปีหรือตลอดชีวิต ดังนั้น ใครที่
ร้องเพลงขณะทำงานเพื่อแลกเงินไว้ใช้จ่ายเพียง ๑-๒ วัน ควร
ต้องมีความสุขน้อยกว่าผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์
ในสังสารวัฏตลอดไป เขาคงจะไม่เพียงร้องเพลง แต่อาจถึงกับบรรเลง
ดนตรีเลยทีเดียว ที่กล่าวมานี้ก็เพื่อชักจูงคนให้ปฏิบัติธรรมด้วยความ
อุตสาหะพยายามและกระตือรือร้น ซึ่งจะให้ผลเป็นความสุข ตาม
ข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา

มรรคมีองค์ ๘ ในแต่ละขณะที่กำหนดรู้

ในการกำหนดรู้แต่ละครั้ง ผู้ปฏิบัติจะได้เจริญมรรคมีองค์ ๘ ไปพร้อมกันดังนี้ ๑) ในการกำหนดรู้แต่ละครั้ง มีความพยายาม ระมัดระวัง ความพยายามกำหนดรู้นี้ เรียกว่า *สัมมาวายามะ* ความเพียรชอบ เพราะไม่ใช่ความเพียรในทางที่ผิด ๒) ขณะกำหนดรู้ มีสติเกิด เรียกว่า *สัมมาสติ* การระลึกชอบ สติหมายถึงความใส่ใจ ความระมัดระวัง ๓) ทุกครั้งที่กำหนดรู้จิตจะแนบสนิทอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดรู้ นี้เรียกว่า *สัมมาสมาธิ* คือ การตั้งมั่นชอบ ดังนั้น จึงมีองค์มรรค ๓ เกิดขึ้นแล้ว คือ *สัมมาวายามะ* *สัมมาสติ* และ *สัมมาสมาธิ*

ในทุกขณะที่กำหนดรู้ จิตที่กำหนดรู้จะเคลื่อนไปล่วงหน้าคล้ายกับก้าวเท้าออกไปข้างหน้า ตัวอย่างเช่น ถ้าสภาวะพองของท้องถูกกำหนดรู้ว่า “พองหนอ” จิตที่กำหนดรู้จะแนบอยู่กับสภาวะพอง และในทำนองเดียวกัน ถ้าสภาวะยุบของท้องถูกกำหนดรู้ว่า “ยุบหนอ” จิตที่กำหนดรู้จะแนบอยู่กับสภาวะยุบ นี่เป็นลักษณะของ *สัมมาสังกัปปะ* ถึงแม้ว่าสัมมาสังกัปปะจะมีความหมายว่า การดำริชอบ แต่ในการกำหนดรู้สภาวะธรรม การดำริชอบไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นเป็นเวลานานๆ จิตที่กำหนดรู้จะเคลื่อนไปหาอารมณ์ที่กำหนดรู้ ดังนั้น จึงกล่าวว่า การดำริชอบดังกล่าวมีลักษณะน้อมสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์ คือ น้อมจิตและเจตสิกที่ประกอบร่วมกันให้แนบอยู่กับอารมณ์ ลักษณะนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ หลังจากนั้น ความเห็นชอบเกี่ยวกับอารมณ์ที่กำหนดรู้เรียกว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเกี่ยวกับอารมณ์ คือ การรู้เห็นลักษณะหย่อนและตึง ในขณะที่กำหนดรู้สภาวะพองยุบนั่นเอง

การรู้เห็นสภาวะตั้งและหย่อน ก็คือการเห็น วาโยธาตุ (ธาตุ
 ลม) อย่างถูกต้อง ที่จริงแล้ว ในขณะแรกที่จิตรับรู้อารมณ์ที่เป็น
 ปรมัตถ์นั้น ผู้ปฏิบัติไม่มีความยึดมั่นหรือเห็นว่าเป็นชายหรือหญิง
 เป็นสัตว์ บุคคล เรา เขา แต่อย่างไร ในขณะนั้นไม่เกิดการรับรู้
 ที่ผิด เช่น ถ้ารู้สึกถึงสภาวะตั้งก็จะรับรู้ว่าเป็นเพียงสภาวะตั้ง หรือ
 ถ้ารู้สึกถึงสภาวะหย่อน ก็จะรับรู้ว่าเป็นเพียงสภาวะหย่อน ไม่ใช่เรา
 ของเรา บุรุษ หรือสตรี การรู้เห็นตามความเป็นจริงเช่นนี้ เรียกว่า
 สัมมาทิฐิ เมื่อพลังสมาธิแก่กล้ามากขึ้น ผู้ปฏิบัติจะเห็นการเกิดขึ้น
 และดับไปของสภาวะธรรมตั้งแต่ต้นจนจบอย่างชัดเจน ส่งผลให้เข้าใจ
 ถึงความไม่เที่ยง และจะเห็นความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนอีก
 ด้วย การรู้เห็นลักษณะทั้งสามในขณะกำหนดรู้นี้ เรียกว่า สัมมาทิฐิ
 ทั้งสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในกลุ่มปัญญา เรียกว่า
 องค์มรรคหมวดปัญญา เมื่อรวมเข้ากับองค์มรรคหมวดสมาธิอีก ๓
 อย่าง รวมเป็น ๕ อย่างนี้ เรียกว่า การกัมคังคะ คือ องค์มรรค
 ทำหน้าที่ร่วมกันในขณะกำหนดรู้ ทุกครั้งที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้อารมณ์
 ธรรมฐาน องค์มรรคทั้ง ๕ นี้จะทำงานร่วมกัน

เมื่อองค์มรรคทั้ง ๕ ทำงานร่วมกันอยู่นั้น องค์มรรคหมวดศีลก็เข้าร่วมด้วย กล่าวได้ว่า ศีลได้รับการชำระให้บริสุทธิ์แล้วตั้งแต่ขณะที่รักษาศีล และยังคงบริสุทธิ์ในขณะที่กำหนดรู้สภาวะพองยุบของท้อง ความบริสุทธิ์นั้นอาจจะประณีตยิ่งขึ้นกว่าเดิม องค์มรรคหมวดศีลที่ประกอบด้วยสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จะเกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ และเมื่อรวมเข้ากับการกัมคังคะ ก็จะได้เป็นองค์มรรค ๘ การเกิดขึ้นพร้อมกันขององค์มรรคทั้ง ๘ นี้ เรียกว่า มรรค (หนทาง)

มรรค คือ หนทาง หนทางฝ่ายโลกทั่วไปมีหลากหลายเส้นทาง เช่น ทางไปสู่หมู่บ้าน ทางไปสู่เมือง ทางไปวัด ทางไปเจดีย์ ทางไปป่า ทางไปทำน้ำ เป็นต้น หนทางฝ่ายธรรม ก็มีหลายทาง เช่นเดียวกับทางโลก มีหนทางไปสู่สวรรค์ เปเรต ดิรัจฉาน ทางนำไปสู่อบายภูมินี้เป็นทางแห่งอกุศล เป็นทางแห่งการทำชั่ว การทำบาป และมีทางอื่นที่นำไปสู่มนุษยโลก และเทวโลก ซึ่งเป็นทางแห่งกุศล การทำความดีงาม เช่น การให้ทาน การรักษาศีล เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีทางที่เรียกว่า สมถฌาน ซึ่งนำไปสู่พรหมโลก ผู้ที่ปรารถนา ก็อาจเลือกเดินไปตามทางนี้ ในหนทางที่มีหลากหลายนี้ หนทางแห่งอริยมรรค เป็นทางเดียวที่นำไปสู่นิพพาน

ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๔๐}
 พระพุทธองค์ตรัสว่า
 นิพพานสุข สจฺฉิกิริยา (เพื่อรู้แจ้งนิพพาน)
 หมายความว่า
 สติปัฏฐานนี้เป็นหนทางสายเดียว
 ที่นำไปสู่การบรรลุนิพพาน
 เพียงการกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายและ
 ทางจิตทุกครั้งที่มีโอกาส
 ก็เท่ากับกำลังพัฒนามรรคมืองค์ ๘
 ซึ่งเป็นธรรมะอันทรงคุณค่าที่สามารถ
 ปฏิบัติได้ตลอดเวลา เพื่อการสะสม
 เมล็ดพันธุ์แห่งกุศลบารมีต่อไป

เสียมคือปัญญา

สำหรับคำถามของพระกุมารกัสสปะข้อที่ว่า “เสียมคืออะไร”
พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า

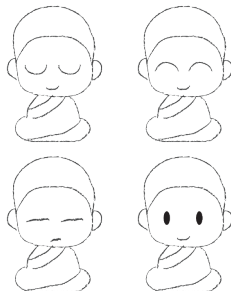
สตถุนติ โข ภิกขุ อริยาเขตํ ปญญา
อริวงนฺ.^{๕๑}

“คำว่า เสียม นั้น เป็นคำเรียกแทนปัญญา
อันประเสริฐ (ฝ่ายโลกียะและโลกุตระ)”

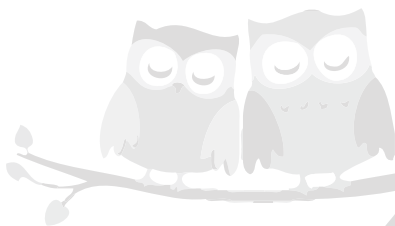
ในที่นี้เสียม คือ ปัญญา หรือความรู้ หมายถึงวิปัสสนา-
ปัญญา และอริยมรรค (มรรคญาณอันประเสริฐ)^{๕๒} ถ้าต้องการขุด
จอมปลวกโดยใช้มือเปล่าย่อมไม่สำเร็จ จำเป็นต้องใช้เครื่องมือที่
แหลมคม เสียมจึงเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมที่สุดเพื่อใช้ขุดจอมปลวก
ดังนั้น ในคัมภีร์อรรถกถา^{๕๓} จึงอธิบายด้วยคำว่า เสียม (กุกุฑาล)
เราจำเป็นต้องใช้เสียมสำหรับขุดจอมปลวก ฉันทใด เราก็จำเป็นต้อง
ใช้ปัญญาสำหรับจำแนกสิ่งที่อยู่ภายในร่างกายของเรา ฉันทนั้น ใน
อรรถกถาแบ่งปัญญาออกเป็น ๒ อย่าง คือ โลกียปัญญา และ
โลกุตระปัญญา เมื่อใดจำเป็นต้องใช้เครื่องมือระดับโลกียปัญญา

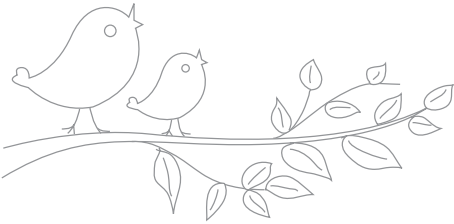
ก็พึงใช้วิปัสสนาปัญญาในการหยั่งเห็น ดังนั้น จึงควรจำไว้ว่า จอมปลวกคือร่างกายจะต้องชุดด้วยเสียมคือวิปัสสนาปัญญา

คนทั่วไปมักคิดว่าร่างกายนี้เป็นแท่งทึบอันเดียว คล้ายกับ จอมปลวกก่อนถูกชุด เมื่อผู้ปฏิบัติเฝ้าดูสภาวะเคลื่อนไหวของร่างกาย ทุกครั้งที่เคลื่อนไหวหรือสัมผัส จะกำหนดรู้ว่า เดินหนอ ยืนหนอ นั่งหนอ ถูกหนอ นอนหนอ เหยียดหนอ คู้หนอ เป็นต้น และจะรับรู้ถึงความรู้สึก ๔ อย่าง คือ แข็งหรืออ่อน ร้อนหรือเย็น ตึงหรือหย่อน ไหลหรือเกาะกุม การกำหนดรู้แบบนี้เหมือนกับการเอา เสียมชุดดินจากจอมปลวกทีละก้อน คือทุกครั้งที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ ความเคลื่อนไหวของร่างกายหรือสัมผัส เขาจะเห็นความแตกต่าง ของส่วนต่างๆ ที่ประกอบอยู่ในร่างกาย เป็นการรู้เห็นด้วยวิปัสสนา-ปัญญา ดังนั้น ทุกขณะที่เดิน พึงตั้งสติกำหนดว่า “เดินหนอ” หรือ กำหนดว่า “ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ” หรือในขณะที่นั่งควร ระลึกรู้สภาวะพองยุบ กำหนดว่า “พองหนอ ยุบหนอ”

ถ้ากำหนดรู้อยู่อย่างต่อเนื่องเช่นนี้ สมาธิ
จะมีกำลังมากขึ้นและทำให้สามารถเห็นสภาวะ-
ลักษณะได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แม้กระทั่งลักษณะของ
วาโยธาตุ หรือธาตุลมซึ่งเป็นลักษณะตึงหรือหย่อน
ของร่างกายในขณะนั้นก็จะปรากฏให้เห็นเป็นช่วงๆ
อย่างชัดเจน ไม่ใช่มีลักษณะติดต่อกันเป็นระยะเดียว
และเมื่อรู้สึกถึงความตึงหย่อน ก็จะรับรู้เฉพาะความ
ตึงหย่อนซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของวาโยธาตุเท่านั้น
ยิ่งไปกว่านั้น ทุกครั้งที่กำหนดรู้ ก็จะสังเกตเห็น
ว่าสภาวะลักษณะของร่างกายนั้นปรากฏเป็นส่วนๆ
อย่างชัดเจน จึงเปรียบเทียบการเห็นด้วยปัญญาว่า
เป็นเหมือนการตัดด้วยความคมของเสียม ทุกครั้ง
ที่กำหนดรู้ ร่างกายนี้ก็จะถูกตัดออกเป็นชิ้นเล็ก
ชิ้นน้อย เหมือนกับทุกครั้งที่ถูกจอมปลวกด้วยเสียม
ดินจะถูกตัดเป็นก้อนเล็กก้อนน้อย

ขอให้เราใช้จินตตามยปัญญาพิจารณาเส้นผม เส้นผมเป็นปฐวีธาตุ ซึ่งมีลักษณะแข็งและหนาแน่น เป็นเพียงปฐวีธาตุไม่ใช่คนหรือสัตว์ การพิจารณาเส้นผมในลักษณะนี้ เป็นการแบ่งแยกเส้นผมให้เป็นอนุที่เล็กที่สุด ต่อไปขอให้พิจารณาเส้นขน โดยความเป็นปฐวีธาตุ ไม่ใช่เป็นคนหรือสัตว์ เส้นขนก็จะถูกแบ่งแยกออกเป็นอนุที่เล็กที่สุด เช่นเดียวกัน และถ้าพิจารณานิ้วมือและนิ้วเท้าด้วยวิปัสสนาปัญญา ก็จะเห็นว่าเป็นปฐวีธาตุ ไม่ใช่เป็นคนหรือสัตว์เช่นเดียวกัน ต่อไปขอให้พิจารณาฟัน ฟันมีลักษณะแข็งซึ่งเป็นปฐวีธาตุ ไม่ใช่เป็นคนหรือสัตว์ และเมื่อพิจารณาหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก เลือด ไข่ ดับ ปอด เป็นต้น ก็จะเห็นว่าเป็นเพียงธาตุ ไม่ใช่เป็นคนหรือสัตว์ จึงเปรียบเทียบการกำหนดรู้สภาวะธรรมในร่างกายว่าเหมือนกับการหุบจอมปลวกให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และเปรียบเทียบปัญญาที่พิจารณาสภาวะธรรมในร่างกายว่าเหมือนกับปลายเสียมที่คม

การบูชาคือการปรารภความเพียร

สำหรับปรีศนาที่ถามว่า ก็ อภิกขณฺ (การชุต เป็นอย่างไร)
พระพุทธรองค์ทรงอธิบายว่า

อภิกขณฺติ โข ภิกขุ วีริยารมฺมสเสตํ
อธิวณฺ^{๕๔}.

“คำว่า จงชุต นั้น เป็นคำเรียกแทนการ
ปรารภความเพียร (ทั้งทางกายและใจ)”

ข้อนี้หมายความว่า ผู้มีปัญญาจงชุตซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่
ลดละ คือพยายามกำหนดรู้อย่างจดจ่อและต่อเนื่อง ในขณะที่ชุต
ด้วยเสียม จำเป็นจะต้องจับด้ามเสียมให้มั่น ในขณะที่กำหนดรู้สภาวะ
ธรรมของร่างกายก็เช่นเดียวกัน จะต้องกระทำด้วยความพยายามที่
มั่นคง ดังนั้น ในการปฏิบัติวิปัสสนาจำเป็นต้องมีความพยายามอย่าง
ต่อเนื่องโดยไม่หยุดพักทุกครั้งที่กำหนดรู้ว่า “พองหนอ ยุบหนอ นัง
หนอ ลูกหนอ เห็นหนอ ได้ยินหนอ รู้หนอ เหยียดหนอ” เป็นต้น
ถ้าความพยายามลดหย่อนลง ความเกียจคร้านจะแทรกเข้ามา ทำให้
สติ และสมาธิในการกำหนดรู้อ่อนกำลังลง ความเพียรชอบที่เรียก

ว่า สัมมาวายามะ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *สัมมัตถปธาน* ซึ่งแบ่งเป็น ๔ อย่าง^{๕๕}

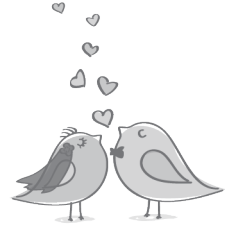
- ๑) เพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น มิให้เกิดขึ้น
- ๒) เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๓) เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
- ๔) เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่นและเจริญ

งอกงาม

ดังนั้น ด้วยความเพียรพยายามที่ถูกต้อง อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ก็จะถูกละเลิกไป และอกุศลใหม่ก็ไม่มีโอกาสเกิดขึ้น วิปัสสนากุศลซึ่งยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้นทุกขณะที่กำหนดรู้ จึงเท่ากับว่า มีความพยายามเพื่อให้เกิดวิปัสสนากุศลและมรรคกุศล ทุกครั้งที่กำหนดรู้ ไม่เพียงแต่ทำให้อกุศลที่เกิดขึ้นแล้วยังคงอยู่ แต่วิปัสสนากุศลที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้นต่อเนื่อง ความเพียรพยายามที่เรียกว่า สัมมาวายามะ จึงมีลักษณะเหมือนกับการขุดจอมพลวกด้วยเสียมซ้ำแล้วซ้ำเล่า

ลืมลัทธิคืออวิชา

เมื่อชุดต่อไปด้วยเสียมปลายคมก็พบลืมลัทธิ คือ ท่อนไม้หรือเหล็กที่มีสนหนาลายบางสำหรับขัดประตูให้แน่น พระกุมารกัสสะปะ พูลถามพระพุทธองค์ว่า “ลืมลัทธิคืออะไร” ตรัสตอบว่า

ลงคิตติ โข ภิกขุ อวิชาเยตํ อธิวณฺ.

“คำว่า ลืมลัทธิ นั้นเป็นคำเรียกแทนอวิชา”

อวิชามีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ต่างกัน เช่น อวิชาที่จะต้องกำจัดด้วยวิปัสสนา และด้วยปัญญาในอริยมรรค อวิชาประเภทนี้ คือความไม่รู้ในอริยสัจสี่ ส่วนอวิชาที่หมายเอาในกรณีนี้คือความไม่รู้ในวิธีการเจริญกรรมฐานซึ่งกำจัดได้ด้วยสุตมยปัญญา และจินตามยปัญญา

ถ้าผู้ปฏิบัติไม่รู้วิธีการเจริญกรรมฐานจะไม่สามารถปฏิบัติวิปัสสนาได้ เปรียบเหมือนคนที่ไม่มีครูหรือคนแนะนำ ย่อมไม่รู้จักวิธีหุงข้าว หรือทำอะไรเถนา ขออธิบายขยายความในเรื่องนี้ เพราะวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นสิ่งที่สำคัญ

ความสำคัญของวิธีปฏิบัติ ที่ถูกต้อง

เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงสละราชสมบัติและความสุขทางโลก ออกผนวชอยู่ในป่าเพื่อค้นหาสัจธรรมเพื่อดับตัณหาซึ่งเป็นเหตุของทุกข์ในชาตินี้ และเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ขณะนั้นทรงมีพระชนมายุเพียง ๒๙ ชันษา ทรงอภิเษกกับพระนาง ยโสธราพิมพาเมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๖ ชันษา แล้วประทับเสวยสุข ในพระราชวังเป็นเวลา ๑๓ พรรษา จนกระทั่งได้ทอดพระเนตรเห็น นิमित ๔ ประการ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะโล้น ใน ขณะเสด็จประพาสอุทยาน เมื่อเสด็จกลับถึงพระราชนิเวศน์ ทรง เปื้อน่ายโลกียสุขและปรารถนาจะหาหนทางหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ ในโลก และทรงมีปณิธานที่จะช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากทุกข์ด้วย จึงเสด็จออกจากพระราชวังในเวลากลางดึก เพื่อออกบวชเป็นผู้ไม่มี เรือนเพื่อแสวงหาสัจธรรม เมื่อเสด็จออกผนวชนั้น พระองค์มิได้มี ประสพการณ์หรือความรู้ เกี่ยวกับหนทางที่จะปลดปล่อยพระองค์ จากพันธนาการของกิเลสที่ทำให้ติดอยู่ในวนเวียนของการเกิด แก่ เจ็บ และตาย

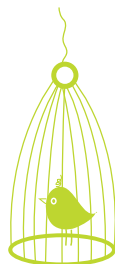
เมื่อพระองค์ทรงบรรพชาแล้วได้ทรงบำเพ็ญ
สมณธรรมในป่าแห่งหนึ่งเพื่อแสวงหาโมกษะ ต่อ
มาได้สดับว่าฤๅษีชื่ออาหารดาบส กาลามโคตร เป็น
อาจารย์สอนหมู่ศิษย์ ๓๐๐ คน อยู่ที่สำนักใกล้
กรุงเวสาลี^{๕๗} ในแคว้นวัชชี อาหารดาบสเป็นผู้สำเร็จ
สมาบัติ ๗ จึงเสด็จไปขอเรียนวิธีปฏิบัติ อาหาร-
ดาบสทูลว่า สหายโคตรม วิธีปฏิบัติของเราเป็นธรรม
อันเลิศ ผู้มีปัญญามากจะเรียนรู้ได้เท่ากับอาจารย์
ในเวลาไม่นาน

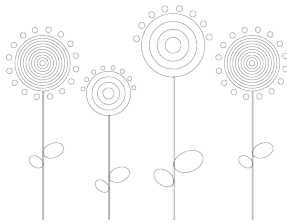
คำรับรองของอาหารดาบสว่า ผู้ที่ปฏิบัติ
ตามวิธีของตนจะเข้าถึงธรรมที่ตนบรรลุ เป็นสิ่งที่
น่าชมเชย เพราะศิษย์จะสามารถเรียนรู้ได้จากความ
รู้ที่อาจารย์มีทั้งหมด ดังนั้น พระโพธิสัตว์จึงสมัคร
เป็นศิษย์และพากเพียรเรียนวิธีปฏิบัติของอาหาร-
ดาบสอย่างจริงจัง ไม่นานก็ทรงบรรลุสมาบัติ ๗
เช่นเดียวกับอาหารดาบส

เมื่อทรงบรรลุมหาบัตติ ๗ แล้ว พระโพธิสัตว์ได้อธิบายแก่
 อาฬารดาบสว่าได้ทรงบรรลุอาภิญญาญาณตนฉาน และถามดาบส
 ว่าเป็นฉานขั้นเดียวกับที่ได้บาสได้บรรลุหรือไม่ อาฬารดาบสตอบว่า
 เป็นฉานขั้นเดียวกัน และแสดงความแปลกใจว่าท่านสมณโคตมได้
 บรรลุธรรมในเวลาอันสั้นแสดงว่าเป็นผู้มีปัญญาอย่างยิ่ง จึงได้เชิญให้
 เป็นผู้ร่วมสอนในสำนักเดียวกันโดยมอบศิษย์ให้ครึ่งหนึ่ง และตนเอง
 จะสอนศิษย์อีกครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในสำนักของอาฬาร-
 ดาบสต่อไปอีกระยะหนึ่ง แต่พบว่าธรรมที่ทรงบรรลุนั้นไม่ใช่หนทาง
 ที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ และความตาย เมื่อ
 สิ้นชีพไปแล้วก็เพียงแต่นำไปเกิดเป็นอรูปพรหมในอาภิญญาญาณ-
 ตนภูมิเท่านั้น

อาภิญญาญาณตนฉานเป็นธรรมที่ไม่สามารถรู้หรือพิสูจน์ได้
 ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ดังนั้น คนในปัจจุบันจึงเห็นว่าไม่
 ถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่น่าเชื่อถือ แต่วิทยาศาสตร์สมัยใหม่
 สามารถอธิบายได้เฉพาะสิ่งที่เป็รูปรธรรม ไม่สามารถอธิบายสภาวะ
 ทางนามธรรมได้ ภาพภูมิที่มีแต่จิตโดยไม่มีรูปรกายจึงเป็นแนวคิดที่
 เข้าใจได้ยากสำหรับคนทั่วไป

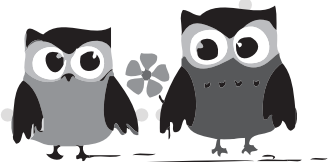

อรูปพรหมที่อยู่ใต้อาภิกษุจัญญายตนภूमินั้นมีอายุขัยถึง ๖๐,๐๐๐ กัป^{๔๔} แต่ระยะเวลาเพียง ๑ กัป ก็เป็นระยะเวลาที่ยาวนานจนนับไม่ถ้วนแล้ว ในกัปนี้มีพระพุทธเจ้าเสด็จมาอุบัติแล้ว ๔ พระองค์ และพระอริยเมตไตรยพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ จะเสด็จมาอุบัติในอนาคต แม้รูปพรหมจะมีอายุยืนยาวสักเพียงใด เมื่อหมดอายุขัยรูปพรหมก็ต้องจุติและกลับมาเกิดใหม่ในมนุษยโลกหรือเทวโลก ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏต่อไปอย่างไม่วันจบสิ้น และถ้าเขามีบุญก็จะได้พบกัลยาณมิตรที่จะช่วยให้เขาได้ไปเกิดใหม่ในมนุษยภूमิต่อหรือเทวภูมิด้วยผลของกรรมดีที่ได้กระทำ แต่หากเขาได้เพื่อนที่ไม่ดี ก็จะไม่มีโอกาสทำความดี และไม่ได้รับการชี้แนะให้รู้จักทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ผลที่ตามมาก็คือเขาอาจทำแต่อกุศลกรรมเพราะเชื่อคำแนะนำที่ผิด ทำให้ต้องจมดิ่งลงสู่อบายภูมิหลังจากสิ้นชีพ

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้พิจารณาถึงผลอันเกิดจากการปฏิบัติตาม
 ธรรมะของอาหารดาบสแล้วว่ามีไ้ทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏ จึงออก
 จากสำนักนั้นเพื่อแสวงหาธรรมะอย่างอื่น ต่อมาทรงได้ยินกิตติศัพท์
 ของฤๅษีชื่อรามะว่าเป็นผู้สำเร็จสมาบัติ ๘ ซึ่งตั้งสำนักสอนศิษย์
 ประมาณ ๗๐๐ คนอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ^{๕๙} พระองค์จึง
 เสด็จไปยังสำนักนั้น พบอุทกดาบสซึ่งเป็นบุตรของรามะ จึงเข้าไป
 กล่าวขอเรียนว่า “ท่านอุทกะ เราใคร่จะศึกษาวิธีปฏิบัติของท่าน”
 อุทกดาบสได้อธิบายถึงคุณของธรรมะที่รามดาบสบิดาของท่านได้
 บรรลุและบอกวิธีปฏิบัติ เมื่อพระองค์ทรงปฏิบัติตามวิธีที่อุทกดาบส
 อธิบายก็ทรงบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ซึ่งเป็นฌานที่อุทก-
 ดาบสนั้นยังไม่ได้บรรลุ ครั้นได้ทราบว่พระโพธิสัตว์ทรงบรรลุแล้ว
 จึงยกย่องให้เป็นอาจารย์ของตน ในเวลานั้นรามดาบสได้สิ้นชีพไปแล้ว
 แต่เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาว่าการบรรลุเนวสัญญานาสัญญา-
 ยตนฌานยังไม่ไ้หนทางที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ เพียงแต่ส่งให้ไปเกิด
 เป็นอรุปรพหมในเนวสัญญานาสัญญายตนภุมิ ซึ่งมีอายุยืนนานถึง
 ๘๔,๐๐๐ กัป^{๖๐} เมื่ออรุปรพหมสิ้นชีพแล้วก็ต้องกลับมาเกิดใหม่
 อีก ยังไม่พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ต้องติดอยู่วนเวียนแห่งการเกิด
 แก่เจ็บและตายเหมือนเดิม จึงทรงออกจากสำนักในของอุทกดาบส
 เพื่อแสวงหาสัจธรรม

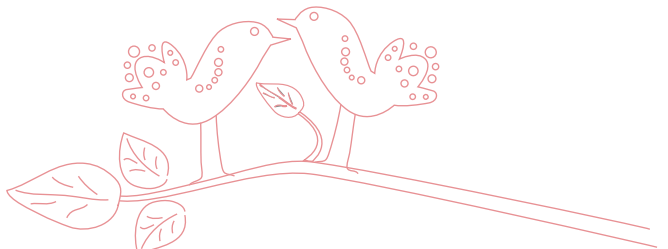
พระโพธิสัตว์ได้เสด็จผ่านแคว้นมคธไปถึงเมืองอูรุเวลา ประทับที่โคนต้นโพธิ์ในป่าแห่งหนึ่ง และด้วยการบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวดได้บรรลุบุพเพนิวาสญาณ คือ ปัญญาที่รู้อดีตชาติของตนและของผู้อื่นได้ และต่อมาในเวลาเที่ยงคืนได้ทรงบรรลุทิพยักษญาณ คือ ญาณกำหนดรู้จุติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย และในยามสุดท้ายของคืนนั้นหลังจากที่ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทธรรม อันได้แก่ การเกิดขึ้นของสภาวะธรรมต่างๆ โดยอาศัยเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นการสรุปเหตุและผลของสังสารวัฏ ทรงพิจารณาถึงการเกิดขึ้นและดับไปของอุปาทานชั้นทั้ง ๕ จนบรรลุอุริยมรรคญาณ คือ มรรคญาณอันประเสริฐ ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้ตรัสรู้อุริยสัจ ๔ ด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองโดยไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือหรือการสั่งสอนจากใคร

หลังจากที่ได้ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ประทับ
เสวยวิมุตติสุข ความสุขซึ่งเกิดจากจิตที่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ด้วย
การเจริญฌานในระดับต่างๆ ณ สถานที่ ๗ แห่ง และในวันที่ ๕๐
ทรงพิจารณาถึงบุคคลที่สมควรสถับธรรมาที่ได้ทรงตรัสรู้ โดยทรง
พิจารณาว่าใครที่จะสามารถเข้าใจธรรมที่ทรงตรัสรู้ได้อย่างรวดเร็ว

การแสดงธรรมในครั้งแรกมีความสำคัญมาก หากผู้เรียนมี
ความก้าวหน้าเข้าใจดีก็จะช่วยให้การเผยแผ่ธรรมอันประเสริฐได้เร็ว
และกว้างขวาง ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงพิจารณาถึงบุคคลที่
สมควรได้รับปฐมเทศนา พระองค์ทรงระลึกถึงอาหารดาบสอาจารย์
คนแรก “อาหารดาบสเป็นผู้ที่มีจิตปราศจากกิเลสด้วยอำนาจฌาน-
สมาบัติ มีความซื่อสัตย์ ถ้าได้รับฟังคำสอนก็จะสามารถเข้าใจธรรม
วิเศษได้รวดเร็ว” ทันใดนั้น เทวดาได้ปรากฏตนขึ้น ทูลว่า “ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ อาหารดาบสได้ถึงแก่กรรมเจ็ดวันแล้ว” พระพุทธ-
องค์ทรงตรวจดูด้วยทิพยจักขุญาณก็ทรงทราบ อาหารดาบสได้

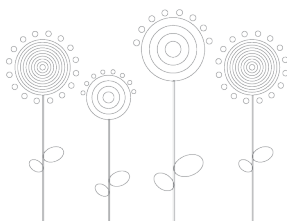

สิ้นชีพได้เจ็ดวันแล้ว และได้ไปเกิดในอาภิญญัตถนาคานภุมิ ใน
ภุมินั้นไม่มีรูป มีแต่นามคือจิตและเจตสิกเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่มีตาและ
หู ท่านจึงพลาดโอกาสที่จะได้ฟังธรรมและได้บรรลุคุณวิเศษเพราะจะ
ต้องอยู่ในอรูปภูมิตลอดอายุขัยอันยาวนานถึง ๖๐,๐๐๐ กัป หลังจาก
หมดอายุขัยก็ต้องจุติจากอรูปพรหมกลับมาเกิดในมนุษย์โลก
หรือเทวโลกอีก เมื่อเวลานั้นมาถึงและไม่ได้พบพระพุทธเจ้า ก็
จะไม่มีโอกาสฟังธรรม ไม่มีโอกาสบรรลุมรรคผล และถ้าต้องประกอบ
กรรมชั่วด้วยความจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะต้องตกไปสู่อบายภูมิ
อาหารดาบสจึงพลาดโอกาสไปเพียงเจ็ดวันเท่านั้น นับเป็นความ
หายนะอย่างใหญ่หลวง พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

มหาชาณีโย โข อาพาโร กาลาโม.^{๖๑}

“อาหารดาบสกาลามโคตรได้ถึงความหายนะ
อันใหญ่หลวงแล้ว”

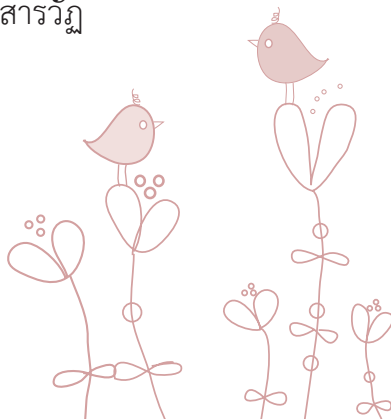

พวกเราจึงควรถือเอาเรื่องนี้เป็นเครื่องเตือนใจ และเริ่มปฏิบัติธรรมก่อนที่ความตายจะมาคร่าชีวิตไป เพราะไม่มีใครทราบว่าความตายจะมาถึงเมื่อไร แต่สิ่งสำคัญก็คือ ถ้าไม่มีวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การปฏิบัติก็จะได้ไม่ผล อาหารดาบสไม่ทราบว่าจะสามารถบรรลุวิปัสสนาญาณได้โดยการกำหนดรู้สภาวะธรรมรูปนาม และวิธีปฏิบัติวิปัสสนาก็มีแต่ในเวลาที่เราจะพุดเจ้าเสด็จมาปฏิบัติขึ้นเท่านั้น หลังจากนั้น พระพุทธองค์ทรงระลึกถึงอุทกดาบสเป็นคนต่อไปที่จะทรงแสดงปฐมเทศนาโปรด แต่แล้วก็ทรงทราบด้วยญาณว่าอุทกดาบสก็ถึงแก่กรรมเมื่อคืนที่แล้ว จึงตรัสว่า

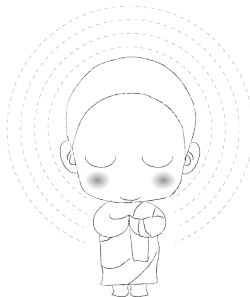
มหาขานิโย โข อุทโก รามปุตโต.^{๖๒}

“อุทกดาบสรามบุตรได้ถึงความหายนะ
อันใหญ่หลวงแล้ว”

อุทกดาบสรามบุตรก็พลาดโอกาสสำคัญไปเพียงวันเดียวที่จะได้ฟังพระธรรมเทศนาเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสที่ทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

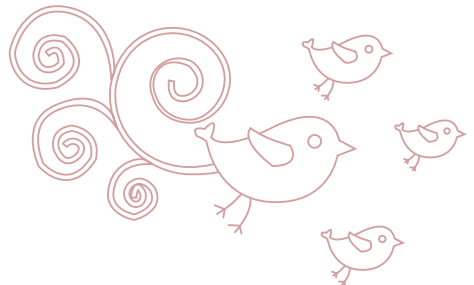
ด้วยเหตุดังกล่าว อวิชชาซึ่งปิดบังไม่ให้ผู้คน
รู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องจึงเปรียบเหมือนลิ้มสลักที่ปิด
ประตูไว้อย่างแน่นหนา ถ้ามีคนมาเปิดประตูให้ออก
ไปได้ ก็จะสามารถเห็นแสงสว่างภายนอกในทำนอง
เดียวกัน ถ้าบุคคลไม่รู้วิธีปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้อง แม้
จะพากเพียรปฏิบัติสักเพียงใดก็จะเป็นการไม่สามารถบรรลุ
มรรคผลนิพพานได้เลย ที่กล่าวมานี้เป็นคำอธิบาย
ความหมายของคำว่า ลิ้มสลัก ซึ่งหมายถึง อวิชชา
คือความไม่รู้วิธีปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้อง พระพุทธ-
องค์ทรงถอดลิ้มสลักแล้วทรงเปิดประตูให้แก่มวล
มนุษย์ด้วยการสอนวิธีปฏิบัติวิปัสสนา

ถอดลิมสลักออกจากประตู

วิธีถอดลิมสลักออกจากประตู เพื่อเปิดทางให้ออกจากสังสารวัฏ คือ การปฏิบัติโดยกำหนดรู้ในขณะที่เดินว่า “เดินหนอ” ตามหลักกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรู้ทุกอิริยาบถ และควรกำหนดรู้จิต เวทนา และธรรมารมณ์ ตามที่อธิบายไว้ในจิตตานุปัสสนา เวทนานุปัสสนาและธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเพื่อจะสามารถหาทางออกและหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งสังสารวัฏได้ และควรระวังผู้ที่พยายามเอาลิมสลักมาขัดปิดประตูไว้

ในสมัยพุทธกาล แม้ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงเปิดประตูไว้แล้ว ก็ยังมีผู้ที่พยายามปิดประตูคือพญามารผู้มีใจบาป ครั้งหนึ่งเมื่อพระโสมมาเถรีพักอยู่ที่ป่าอันธวัน พญามารได้ปรากฏกายขึ้นแล้วกล่าวว่า “ท่านกำลังทำอะไร พระนิพพานอันเป็นที่หลุดพ้นจากห้วงน้ำแห่งสังสารวัฏนั้นหาไม่มี อย่าเสียเวลาเจริญกรรมฐานที่เปล่าประโยชน์” พญามารได้กล่าวเพื่อปิดประตูด้วยลิมสลัก

พญามารปรากฏตัวต่อหน้าพระโสมมาเถรี พยายามหลอกล่อ
ด้วยประโยคว่า

ยํ ตํ อีสึหิ ปตฺตพฺพิ จานํ ฐรฺมิสมภวํ

น ตํ ทวํคุลปณฺณาย สกฺกา ปปโปตฺมิตฺติยา.^{๖๓}

“ฐานะที่บรรลุได้ยาก ซึ่งพระอริยะทั้งหลายพึงเข้าถึงได้ไม่ใช่
สิ่งที่สตรีผู้มีปัญญาสององคุลีจะเข้าถึงได้เลย”

ข้อนี้หมายความว่า นิพพานเป็นธรรมที่บรรลุได้โดยพระเถระ
ผู้ประเสริฐเท่านั้น ไม่ใช่สำหรับผู้หญิงที่มีปัญญาน้อย หรือกล่าว
โดยย่อก็คือ “ผู้หญิงที่มีความรู้น้อยอย่างท่าน จะมีปัญญาบรรลุ
พระนิพพานหรือ ท่านไม่สามารถแน่นอน” การกล่าวเช่นนี้เท่ากับ
เป็นการปิดประตู แต่โชคดีที่พญามารไม่สามารถปิดประตูได้ เพราะ
โสมมาเถรีได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “อวิชา ความไม่รู้ ถูกกำจัด
ได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และการสอบถามเมื่อมีข้อ
สงสัย”^{๖๔} ถ้าทำได้อย่างนี้ ก็จะสลายอวิชาซึ่งเป็นเหตุให้บุคคล
ไม่รู้วิธีปฏิบัติ และขณะที่แสดงธรรมนั้นจึงเป็นการสอนวิธีกำจัด
ลัมสลักแห่งอวิชา

อิงคือความโกรธขี้

ปรีชาข้อถัดไป คือ “อิงคืออะไร” พระพุทธองค์ตรัสตอบ
ว่า

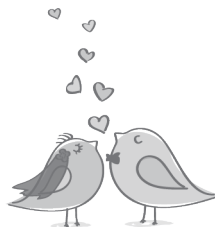
อุทฺธมายิกาติ โข ภิกขุ โกรธฺปายาสสเสติ^{๖๕}
อิธิวณิ^{๖๖}

“คำว่า อิง นั้น เป็นคำเรียกแทนความ
โกรธขี้”

อุทฺธมายิกะ (อิง, อิงอ่าง) เป็นกบประเภทหนึ่งที่พองตัวขึ้น
ทุกครั้งที่ถูกรบกวน อิงพวกนี้มักอยู่กันเป็นกลุ่มในสระ และในต้นฤดู
ฝนจะส่งเสียง “อิง-อ่าง” ดังหนวกหู ในคัมภีร์อรรถกถา^{๖๗} กล่าวว่า
อิงมักอยู่ตามที่มีใบไม้ผุและในพุ่มไม้ มีขนาดเท่าเล็บมือหรือเล็บเท้า
ถ้ามีขนาดเท่าเล็บมือหรือเล็บเท้าจริงก็จัดว่าไม่ใหญ่มากนัก อิงที่พบ
ในประเทศพม่าไม่เล็กอย่างนี้ คงจะเป็นได้ว่า พระอรรถกถาจารย์
อาจกล่าวถึงขนาดของอิงที่พบในประเทศศรีลังกา ดังนั้น ขนาดของ
อิงคงขึ้นอยู่กับภูมิประเทศที่พบซึ่งแต่ละประเทศก็ไม่เหมือนกัน

ในอรรถวิภังคสูตร^{๒๘} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเกี่ยวกับศัพท์ที่บัญญัติใช้ในแต่ละประเทศว่า ชนปทนิรุตติ นาภินิเวสเยย (อย่ายึดมั่นถ้อยคำในแว่นแคว้น) หมายความว่า ไม่ควรเข้าใจว่ามีศัพท์ที่ถูกต้องเพียงศัพท์เดียว ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกไม่ลงรอยกันในเรื่องนี้ ขอให้เราเข้าใจเพียงว่า อิง เป็นกบชนิดหนึ่งที่พองตัวได้เมื่อถูกรบกวนเท่านั้นก็พอ

ความโกรธมีลักษณะเหมือนอิง ภาษาบาลีเรียกว่า อุทฺธุมายิกา เพราะทุกครั้งที่มีความเกลียดหรือความไม่ชอบอย่างรุนแรงเกิดขึ้น ความโกรธก็จะพองตัว รูปที่ไม่น่าดูหรือเสียงที่ไม่น่าฟังก็อาจกระตุ้นความโกรธให้พองขึ้นได้ ในทำนองเดียวกัน ความโกรธอาจเกิดจากการกระทบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาหรือคิดในเรื่องที่ไม่น่าพอใจ ความโกรธมักจะเกิดขึ้นเมื่อรับรู้สัมผัสที่ไม่ดีและเสียงที่ไม่ชอบ ลองจินตนาการถึงอาการโกรธเมื่อได้ยินคำพูดที่น่ารำคาญหรือหยาบคาย เริ่มจากใบหน้าอาจบึ้งตึงก่อน ต่อมาความโกรธก็จะแผ่ไปทั่วร่างกาย และหากยังได้ยินเสียงนั้นอยู่ ก็จะไม่สามารถควบคุมลิ้นไว้ได้ ต่อจากนั้นก็อาจเกิดการทำร้ายร่างกายกันขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ การเปรียบความโกรธกับอิงจึงเหมาะสมอย่างยิ่งเพราะอิงจะพองตัวขึ้นทุกครั้งที่ถูกกระทบ

เรื่องของนางเวเทหิกา

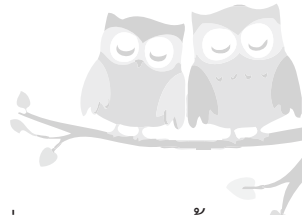

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ทรงตั้งเตือนภิกษุชื่อโมลิตยัคคุณะ ให้ระงับความโกรธไม่พอใจ โดยนำเรื่องของนางเวเทหิกามาตรัสไว้ในพระสูตรนี้ จึงขอเล่าเรื่องของนางเวเทหิกาซึ่งเป็นกรณีที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับความโกรธ^{๒๙}

นานมาแล้ว ในกรุงสาวัตถี มีหญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา เป็นคนเรียบร้อย มีกิริยาวาจาอ่อนหวานนุ่มนวล มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า “นางเวเทหิกาเป็นคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น” เธอมีสาวใช้ชื่อกาลี ซึ่งเป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้าน จัดการงานดี

ต่อมา กาลีสาวใช้คิดว่า กิตติศัพท์อันงามของนายหญิงเราที่ขจรไปแล้วเป็นเพราะนายหญิงของเราไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายใน หรือเพราะไม่มีความโกรธอยู่เลย หรือว่าการที่ไม่แสดงความโกรธเพราะเราจัดการงานเรียบร้อยดี ไม่ใช่ไม่มีความโกรธ จึงคิดหาคำตอบโดยทดสอบนายหญิงดู

วันรุ่งขึ้น กาลีสาวใช้แก่งตืนสาย ไม่ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่เพื่อจัดการงานในบ้าน เช่น กวาดบ้าน ทำอาหาร และตักน้ำจากบ่อน้ำ เช่นที่เคยปฏิบัติมาเป็นประจำ ฝ่ายนางเวเทหิกาไม่เห็นสาวใช้ลุกขึ้นมาทำงานอย่างเคย จึงคิดว่ากาลีสาวใช้คงจะไม่สบาย ในขณะนั้นความโกรธยังไม่เกิดขึ้นในใจ (อียังไม่ได้ถูกระทบ) เธอรู้สึกเห็นใจและคิดว่ากาลีสาวใช้อาจต้องการยาหรือหาหมอ จึงไปหาแล้วร้องเรียกว่า “กาลี”

กาลีสาวใช้ขานรับว่า “อะไรคะ นายหญิง”

เวเทหิกาถามว่า “ยังไม่ตื่นอีกหรือ เป็นอะไรหรือเปล่า”

กาลีสาวใช้ตอบว่า “ไม่เป็นอะไรเจ้าค่ะ”

นางเวเทหิกาเริ่มโกรธ ทำหน้านิ่วคิ้วขมวด คิดในใจว่า หญิงนี้ไม่ลุกขึ้นทำงานทั้งๆ ที่ไม่ได้เจ็บป่วย คงจะเริ่มเกเรกระมัง

ลำดับนั้น กาลีสาวใช้คิดว่า นายหญิงของเรานั้นไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายในเท่านั้น ไม่ใช่ว่าไม่มีความโกรธ แต่ที่ไม่แสดงความโกรธก็เพราะเราทำงานเรียบร้อยดี จึงคิดจะทดสอบนายหญิงต่อไปอีก

วันรุ่งขึ้น กาลีสาวใช้ตื่นสายกว่าวันก่อน ส่วนนางเวเทหิกาออกจากห้องนอนตามปกติ อึ่งที่ถูกกระทบเมื่อวานเริ่มพองตัวขึ้น เมื่อพบว่ากาลีสาวใช้ยังไม่ตื่นนอน อึ่งก็ยิ่งพองใหญ่ขึ้น เวเทหิการ้องตวาดว่า “กาลี ยังไม่ลุกจากที่นอนอีกหรือ”

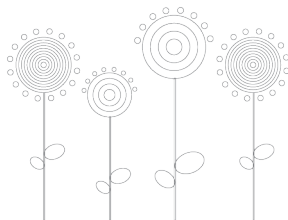
กาลีสาวใช้ตอบว่า “เจ้าคะ ดิฉันยังไม่ลุกจากที่นอน”

นางเวเทหิกาถามว่า “ทำไมจึงตื่นสาย”

กาลีสาวใช้ตอบว่า “ไม่มีอะไร เจ้าคะ”

นางเวเทหิการู้สึกโกรธไม่พอใจ และได้ร้องตวาดด้วยความขุ่นเคือง

กาลีสาวใช้จึงคิดว่า นายหญิงของเราไม่แสดงความโกรธที่มีอยู่ภายในเท่านั้น หาใช่ไม่มีความโกรธ ที่ไม่แสดงความโกรธออกมา ก็เพราะเราจัดการงานเรียบร้อยดี เราควรจะต้องทดสอบนายหญิงต่อไปอีก

วันรุ่งขึ้น กาลีสาวใช้ก็ตื่นสายยิ่งกว่าทุกวัน อึ่งที่อยู่ภายในนางเวเทหิกาถูกระทบเป็นครั้งที่ ๓ ก็ยิ่งพองตัวขึ้นอย่างน่ากลัว

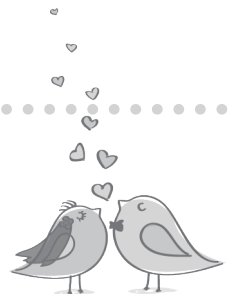
นางเวเทหิการ้องทวาดว่า “กาลี ยังนอนอยู่หรือ ยังไม่ลุกจากที่นอนอีกหรือ”

กาลีสาวใช้ตอบว่า “ยัง เจ้าคะ”

นางเวเทหิกาถามว่า “ทำไมจึงตื่นสาย”

กาลีสาวใช้ตอบว่า “ไม่มีอะไร เจ้าคะ”

นางเวเทหิกาโกรธจัด กล่าวว่า “นางชาติชั่ว ทำไมถึงตื่นสายนัก แกจะรู้ฤทธิ์ฉันทะบ้าง” แล้วคว้าเอาลิ้มประตู่ขว้างถูกศีรษะกาลีสาวใช้ คราวนั้นกาลีสาวใช้มีศีรษะแตกเลือดไหลอาบได้เที่ยวป่าวประกาศแก่คนบ้านใกล้เคียงว่า “คุณพ่อคุณแม่ เชิญดูการกระทำของคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็นเถิด นางโกรธไม่พอใจว่าตื่นสาย จึงคว่ำลิ้มประตู่ขว้างศีรษะของสาวใช้จนศีรษะแตก ดิฉันเป็นคนเดียวที่ทำงานในบ้านทั้งหมด แต่เมื่อไม่ได้ตื่นมาทำงานแต่เช้า ก็ถูกนางขว้างด้วยลิ้มประตู่จนศีรษะแตก”

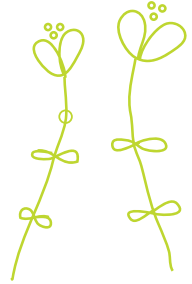
ชาวบ้านพากันเห็นใจและตำหนิว่า นางเวเทหิกา ดุร้าย ไม่เจียมตน ใจร้อน ไม่มีความเห็นอกเห็นใจสาวใช้ แล้วกิตติศัพท์ อันชั่วของนางเวเทหิกาก็ขจรขยายไป คนส่วนใหญ่มักจะชอบตำหนิ คนอื่นมากกว่าจะชมเชยอยู่แล้ว ดังนั้น จึงเป็นการยากที่เราจะ ได้รับคำชมเชยสำหรับคุณงามความดีที่ได้ทำ เมื่อได้รับการชมเชยแล้ว จึงควรรักษาความดีนั้นไว้จนตลอดชีวิตแม้จะต้องใช้ความพยายาม มาก เพราะหากชื่อเสียงต้องเสียไปเพราะการกระทำไม่ดี ไม่ว่าจะโดย ตั้งใจหรือไม่ได้ตั้งใจก็ตาม ก็จะไม่สามารถเรียกคืนมาได้อีก

เรื่องที่ยกมาสาธกข้างต้นแสดงให้เห็นความคล้ายคลึงกัน ระหว่างความโกรธกับอึ้งซึ่งพองตัวขึ้นทุกครั้งที่ถูกรกระทบ

พระพุทธองค์ตรัสว่า ชันติ ความอดกลั้น เป็นธรรมที่จำเป็นมาก ความไม่พอใจที่เกิดขึ้นนั้น เป็นเหมือนอึ่งที่อาจพองตัวขึ้นและก่อให้เกิดความ เตือดร้อนวุ่นวาย การทะเลาะวิวาทมักจะเกิดขึ้น ระหว่างเพื่อนสนิท เข้าทำนองคำพังเพยว่า “ความ สนิทสนมทำให้เกิดการดูหมิ่น” อุปมาเหมือนลื่นกับ ฟันซึ่งอยู่ใกล้กัน และมักจะกระทบกระทั่งกันอยู่ เสมอ ถ้าไม่มีความอดทนและอดกลั้นเมื่ออยู่กับ เพื่อนญาติสนิทบุคคลในครอบครัว หรือคนบ้านใกล้ เรือนเคียง ก็อาจเกิดเรื่องที่ทำให้เตือดร้อนรำคาญ ใจเป็นทุกข์ได้ โดยทั่วไปพี่น้องมักจะทะเลาะกัน ได้บ่อยๆ แต่เมื่อคับขันก็จะช่วยกันแก้ไข เหมือน คำพังเพยว่า “เลือดข้นกว่าน้ำ” ความเตือดร้อน ต่างๆ เกิดขึ้นเพราะอึ่ง คือ ความโกรธ อันเป็นเหตุให้ ชาติต่างๆ รบราฆ่าฟันกัน ฉะนั้นจงอย่ารับเอาอึ่งมา ไวในใจ จงผลักออกไปด้วยการพิจารณา และกำหนดรู้ ทุกครั้งที่ความโกรธเกิดขึ้นในใจ

ทางสองแพร่งคือวิจิกจนา

ปรีศนาข้อต่อมาคือ โก เทวธาปโถ (ทางสองแพร่งคืออะไร)
พระพุทธรองค์ทรงเฉลยว่า

ทวิธาปโถติ โข ภิกขุ วิจิกจนาเยตัง
อิธิจัน.^{๗๐}

“คำว่า ทางสองแพร่ง นั้น เป็นคำเรียก
แทนวิจิกจนา”

ยกตัวอย่างเช่น พ่อค้าคนหนึ่งกำลังเดินทางไปค้าขาย เขา
ต้องนำทรัพย์ติดตัวไปด้วย มีโจรกลุ่มหนึ่งวางแผนจะปล้นเขา จึงใช้
ให้คนไปสืบจนรู้ว่าเขาจะเดินทางเมื่อไร ใช้เส้นทางไหน แล้วไปดักร
ชุมอยู่ เมื่อเขาเดินทางผ่านมาก็ไล่ตามไป พ่อค้ารีบวิ่งหนีด้วยความกลัว
เนื่องจากเขาไม่เคยผ่านมาทางเส้นนี้พอมมาถึงทางสองแพร่ง จึงชะงัก
ลังเลว่าควรจะไปทางซ้ายหรือขวา ขณะที่ลังเลอยู่นั่นเอง โจรก็ตาม

มาทันจึงปล้นทรัพย์และฆ่าเขา ถ้าไม่ได้พบทางสองแพร่งที่ทำให้หยุด
ลังเล เขาก็อาจหนีพ้นจากพวกโจรได้

ในทำนองเดียวกัน ขณะที่เราปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น
ถ้าเกิดมีความสงสัยลังเลใจ กิเลส (ศัตรู) ก็จะตามมาทัน ด้วยเหตุ
นั้น ผู้ปฏิบัติจึงควรกำหนดรู้ทุกครั้งที่สภาวะธรรมทางกายปรากฏ
ขณะเดินจงกรมพึงกำหนดว่า “เดินหนอ” ขณะยืนพึงกำหนดว่า
“ยืนหนอ” ขณะเหยียดพึงกำหนดว่า “เหยียดหนอ” เมื่อนั่งกรรมฐาน
ขณะท้องพองขึ้นพึงกำหนดว่า “พองหนอ” และขณะท้องยุบลงพึง
กำหนดว่า “ยุบหนอ”

ทุกครั้งที่คุณนึกหรือพิจารณาพึงกำหนดว่า “คิดหนอ” หรือ “พิจารณาหนอ” แล้วแต่กรณี เช่นนี้คือวิธีการกำหนดรู้ในขณะปฏิบัติ ธรรมเนียมที่เรียกว่า จิตตานุปัสสนา คือ การตามรู้จิต ดังพระดำรัสว่า

สราคะ วา จิตตํ สราคะ จิตตุนติ ปชานาติ.^{๗๑}

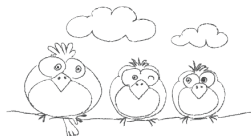
“ภิกษุรู้ชัดจิตมีราคะว่าเป็นจิตมีราคะ”

นอกจากนั้น ภิกษุพึงกำหนดทุกครั้งที่มีเวทนา (ความรู้สึก) เกิดขึ้น ดังพระดำรัสว่า

ทุกขํ วา เวทนํ เวทยมาโน ทุกขํ เวทยามีติ ปชานาติ.^{๗๒}

“ภิกษุรู้ชัดเวทนาที่เป็นทุกข์ว่าสเวยเวทนาที่เป็นทุกข์”

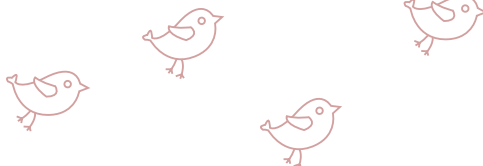
ขอให้กำหนดรู้ทุกครั้งที่มีความรู้สึกเกิดขึ้น และทุกครั้งที่เห็น ได้ยิน เป็นต้น บางครั้งอาจมีความสงสัยเกิดขึ้นในจิตของผู้ปฏิบัติ ในขณะที่เจริญกรรมฐานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เมื่อเกิดความสงสัยขึ้นเมื่อไร ก็จำเป็นจะต้องรีบขจัดออกไปทันที

ประสบการณ์เรื่องวิจิกจกา

สมัยที่ข้าพเจ้ายังไม่ได้เริ่มปฏิบัติวิปัสสนา เมื่อได้ยินเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ซึ่งสอนให้กำหนดรู้ในขณะเดินว่า “เดินหนอ” ขณะยืนว่า “ยืนหนอ” และขณะนั่งว่า “นั่งหนอ” เป็นต้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าการปฏิบัติตามวิธีนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ เพราะไม่ได้มีการกำหนดสภาวะธรรม (ปรมัตถ์) ที่จำแนกเป็นรูปและนาม ตามที่ระบุไว้ในอรรถกถา

แต่เมื่อพิจารณาว่า ท่านอาจารย์มุนิกุณฑวันสยาตอ เป็นผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก และเป็นนักปฏิบัติด้วย จึงตรวจสอบกับวิธีการปฏิบัติที่ตรัสไว้ในพระบาลี ก็พบว่าถูกต้องตรงกัน ดังนั้น จึงเห็นว่าวิธีปฏิบัตินี้ถูกต้อง และได้เริ่มปฏิบัติตามคำแนะนำของท่านอาจารย์ แท้ที่จริงแล้ว ในขณะที่ปฏิบัติก็ยังคงมีความลังเลสงสัยอยู่โดยไม่รู้ตัวจนกระทั่งมีประสบการณ์ในการปฏิบัติบ้างแล้ว จึงได้รู้ว่าตนเองได้หลง

“วิถีจิตกลางดวงโดยสร้างแสดงเหมือน
เป็นปัญญาที่พิจารณา[อย่างยุติธรรม]ทั้งสองทาง”

ความลึกลับ เป็นเหมือนคนโก่ง

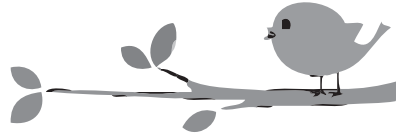

ในโลกของเรา มีคนที่ปลอมตัวด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อหลอกลวงผู้อื่นอยู่ไม่น้อย คนโก่งยอมพยายามหาเล่ห์กลต่างๆ เพื่อหลอกให้คนอื่นเชื่อถือ

ครั้งหนึ่ง พระราชามีรับสั่งให้ขายนักรหลอกลวงคนหนึ่งเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่า “เธอสามารถหลอกลวงให้คนเชื่อได้หรือ” เขาตอบรับว่า “เป็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า”

พระราชตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น จงพยายามหลอกลวงเรา”

ขายนักรหลอกลวงตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่สามารถหลอกลวงพระราชผู้ทรงมีศัक्तามากเช่นพระองค์ได้ ในเมื่อข้าพระองค์แต่งตัวเยี่ยงคนสามัญ ข้าพระองค์จะหลอกลวงพระราชได้ก็ต่อเมื่อได้แต่งตัวด้วยเครื่องทรงของพระราชเท่านั้น”

พระราชาก็สั่งให้พนักงานนำเครื่องทรงครบชุดพร้อมทั้งตราประจำพระองค์มามอบให้ชายนักห่อกลวงนั้น เมื่อเขาได้รับแล้ว ได้กราบทูลพระราชว่า “ข้าพระองค์ไม่สามารถห่อกลวงพระองค์ได้ในทันที แต่จะกลับมาแสดงการห่อกลวงพระองค์ในภายหลัง” แล้วได้กำหนดวันที่จะมาเข้าเฝ้า ครั้นถึงวันนัดพระราชาก็ทรงคอยอย่างตั้งใจด้วยความสงสัยว่าชายนั้นจะห่อกลวงพระองค์อย่างไร แต่ชายนักห่อกลวงก็มีได้ปรากฏตัว พระราชาก็รับสั่งให้ราชบุรุษไปพาตัวชายนั้นมา แล้วตรัสถามว่า “เหตุใดจึงไม่มาตามนัด”

ชายนักห่อกลวงตอบว่า “ข้าพระองค์ได้ห่อกลวงพระองค์แล้ว พระเจ้าข้า”

พระราชากล่าวว่า “เธอห่อกลวงเราเมื่อไร ห่อกลวงอย่างไร”

ชายนักห่อกลวงตอบว่า “ตั้งแต่วันแรก พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ยังได้รับพระราชทานเครื่องทรงอีกด้วย พระเจ้าข้า”

ในทำนองเดียวกัน วิจิกิจจานุสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่รู้ตัว และหลอกลวงให้เข้าใจผิดคิดว่าวิจิกิจจานั้นคือปัญญา ดังนั้น จึงควรระวังไม่ให้วิจิกิจจานปลอมตัวเป็นปัญญามาหลอกลวงได้ ลืมสลักคืออวิชาที่ไ้กล่าวถึงมาแล้วปิดบังเราไม่ให้เห็นตัวตนที่แท้จริงของวิจิกิจจาน เทศนาที่แสดงมาทั้งหมดมีจุดประสงค์เพื่อยกลืมสลักออก แล้วเปิดประตูสู่แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และขจัดวิจิกิจจานให้หมดไป มิฉะนั้นแล้ววิจิกิจจานจะทำลายศรัทธาความเชื่อมั่นให้สลายไปได้ การทำลายวิจิกิจจานที่เกิดขึ้นทันทีด้วยการกำหนดรู้อย่างถูกต้องจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และเมื่อปฏิบัติต่อไปด้วยการกำหนดรู้อย่างต่อเนื่องก็จะสามารถเข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เมื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายในทุกอิริยาบถ ก็จะเข้าใจสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นทั้งหมดโดยไม่มีขาดตกบกพร่อง และเมื่อกำหนดรู้ทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส ชู้ เหยียด เคลื่อนไหว คิด และวางแผน ผู้ปฏิบัติย่อมเห็นการเกิดขึ้นของสภาวะธรรมแต่ละอย่างตั้งแต่ต้นจนจบถ้าตั้งสติกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง

ปลวกที่เดินต่อกันเป็นแถวยาว ถ้ามองดูไกลๆ ก็เหมือนว่ามันติดกันเป็นเส้นเดียว แต่ถ้าเข้าไปมองดูใกล้ๆ จึงจะเห็นว่าเป็นตัวปลวกเดินตามกันทีละตัวไม่ติดกัน สภาวะธรรมรูปนามก็ทำนองเดียวกัน ถ้าเราเฝ้ากำหนดรู้ทุกขณะที่เกิดขึ้น ก็จะพบว่าสภาวะธรรมแต่ละอย่างเกิดขึ้นและดับไปเป็นช่วงๆ ไม่ได้ติดต่อกันเป็นลูกโซ่ ขบวนการแห่งการเกิดขึ้นและดับไปของสภาวะธรรมทางกายและทางจิต เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก แสดงให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืน หรืออนิจจลักษณะ ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนด้วยวิปัสสนาปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติของตน

อีกตัวอย่างคือ ถ้าแขวนธงทรายไว้และเจาะรูที่ก้นธง ทรายจะไหลออกมาเป็นสาย ถ้าผลักธงไปข้างหน้า สายทรายก็จะย้ายไปข้างหน้า ถ้าดึงธงมาข้างหลังสายทรายก็ย้ายมาข้างหลัง ไม่ว่าจะแกว่งธงทรายไปทางไหน สายทรายก็จะไหลไปตามทิศทางนั้น ความจริงสิ่งที่ไหลออกไปนั้นไม่ใช่สายทราย แต่เป็นเม็ดทรายเม็ดเล็กๆ ที่ไหลต่อเนื่องกันอย่างรวดเร็ว สภาวะธรรมรูปนามก็เช่นเดียวกัน ถ้ากำหนดรู้ทุกครั้งที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น เราก็จะหยั่งเห็นการเกิดขึ้นและดับไปของสรรพสิ่งได้เมื่อสติและสมาธิมีกำลังมากขึ้น

บางคนกล่าวว่า “สืบทอดว่าไม่เท่าตาเห็น” หมายความว่า เขาจะเชื่อก็ต่อเมื่อได้เห็นด้วยตาตนเอง หรือได้ประสบกับตนเองเสียก่อน เขาจะไม่ยอมปลงใจเชื่อจนกว่าจะได้ทดลองด้วยตนเองก่อน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เขาจะไม่เชื่ออย่างหลับหูหลับตา นี่เป็นสิ่งที่ดี เพราะคนในสมัยโบราณมักเชื่อคำสอนที่สืบทอดกันมาอย่างคนตาบอด ส่งผลให้มีลัทธิความเชื่อต่างๆ เกิดขึ้นอย่างมากมายในปัจจุบัน จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ในการปฏิบัติเองนั้นเป็นธรรมชาติและตรงตามความเป็นจริง

ธรรมะของพระบรมศาสดาเป็นสิ่งที่นำมาปฏิบัติได้และเห็นผลได้ด้วยตนเอง และประสบการณ์ตรงที่ได้รับจากการปฏิบัติเองย่อมเป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ แต่จะอาศัยความรู้จากการปฏิบัติของตนเพียงผู้เดียวก็อาจไม่เพียงพอ ควรเชื่อถือและยอมรับคำสอนของผู้ที่ได้ปฏิบัติธรรมจนมีประสบการณ์ซ้ำของแล้ว แม้ว่าเราอาจยังมิได้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรมด้วยตนเองก็ตาม

ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็น *สันทิฏฐิโก* หมายถึงเป็นสิ่งที่นำมาปฏิบัติได้และให้ผลได้ทันทีถ้าปฏิบัติด้วยความพากเพียร พระพุทธองค์ทรงรับรองว่าธรรมะของพระองค์สามารถให้ผลได้หากเราปฏิบัติด้วยความพยายามที่ถูกต้อง และตรัสว่าในโลกนี้มีเพียงสองอย่างเท่านั้น คือ รูป และนาม ไม่มีบุคคล บุรุษ สตรี หรืออัตตาตัวตน

ดังนั้น การปฏิเสธไม่ยอมรับคำสอนด้วยเหตุผลว่ายังไม่ได้พิสูจน์ด้วยการปฏิบัติเองนั้นไม่ใช่เป็นเหตุผลที่ถูกต้อง จะขอยกตัวอย่างดังที่คนเคยนั่งรถไฟไปมณฑลเลยย่อมรู้ได้แน่นอนว่ารถไฟไปถึง แต่คนที่ไม่เคยเดินทางโดยรถไฟและไม่เคยไปมณฑลเลยอาจไม่เชื่อว่า รถไฟขบวนนี้จะไปถึงมณฑลเลยเพราะไม่เคยนั่งรถไฟไปเมื่อนั้นมาก่อน ถ้าเขาไม่ทำตามคำแนะนำของผู้มีประสบการณ์ก็จะไม่สามารถไปถึงมณฑลเลยแน่นอน แต่หากยอมรับคำแนะนำ ก็อาจไปถึงจุดหมายได้เรียบร้อยแล้ว

ในทำนองเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงสอนให้พากเพียรปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน ดังที่แสดงไว้ในสติปัฏฐานพระบาลีว่า เอกายโน มคโค คือทางสายเดียวที่จะนำไปถึงอริยมรรค ซึ่งเป็นหนทางเดียว ที่นำไปสู่พระนิพพาน เราจึงควรเชื่อถือและปฏิบัติตาม

พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีการปฏิบัติเป็นต้นว่า

คจฺจนฺโต วา คจฺจามิตฺติ ปชานาติ.^{๗๔}

“เมื่อเดิน รู้ชัดว่าเดินอยู่”

ข้อนี้หมายความว่า เมื่อเดินอยู่ให้กำหนดอย่างมีสติว่า “เดิน หนอ” เมื่อนั่งอยู่ ให้กำหนดว่า “นั่งหนอ” เมื่อยืนอยู่ให้กำหนดว่า “ยืนหนอ” เมื่อนอนอยู่ให้กำหนดว่า “นอนหนอ” เมื่อคู้หรือเหยียด แขนหรือขาให้กำหนดว่า “คู้หนอ” และ “เหยียดหนอ” แล้วแต่ กรณี ในขณะที่นั่งอยู่ให้สังเกตลักษณะตั้งหรือหย่อนของท่อน

ถ้ามีใครพูดว่า เขาไม่เชื่อคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะยัง ไม่ได้พิสูจน์ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยตนเอง ก็เปรียบเหมือนพวก ที่ไม่ยอมรับคำแนะนำให้เดินทางโดยรถไฟ จึงไม่สามารถไปถึงจุดหมายปลายทางได้เลย การปฏิเสธคำแนะนำโดยไม่ลองพิสูจน์ให้รู้ แน่เสียก่อนเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล และการไม่ยอมรับคำแนะนำก็เป็น สิ่งไม่สมควรเช่นกัน

อุปมาเหมือนคนไข้ไม่ควรปฏิเสธยาที่หมอผู้ชำนาญในการรักษาโรคนั้นสั่งให้กิน ถ้าคนไข้ไม่กินยาตามที่หมอสั่งก็จะมีโอกาสที่จะหายจากโรค พระธรรมของพระพุทธองค์ก็เปรียบได้กับยารักษาโรค เหตุนี้พระองค์จึงทรงแนะนำว่า “จงมาดูให้เห็นด้วยตนเอง” (สันทิฏฐิโก) ด้วยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ถ้าลองปฏิบัติดูก็จะได้เห็นสัจธรรมด้วยตนเองอย่างแน่นอน ถ้าปฏิบัติด้วยการพิจารณาและกำหนดรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ก็จะได้เห็นการเกิดขึ้นและดับไปอยู่ตลอดเวลาของรูปและนาม

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีการกำหนดรู้อิริยาบถใหญ่ว่า “เดินหนอ” ในขณะเดิน “ยืนหนอ” ในขณะยืน “นั่งหนอ” ในขณะนั่ง หรือ “นอนหนอ” ในขณะนอนแล้ว พระองค์ได้ทรงสอนวิธีกำหนดรู้ร่างกายอีกวิธีหนึ่งว่า

ยถา ยถา วา ปนสส กาโย ปณฺธิโต โหติ,
ตถา ตถา นํ ปชานาติ.^{๗๕}

“ร่างกายของภิกษุนี้ดำรงอยู่โดยประการ
ใด ย่อมรู้ชัดร่างกายนั้นโดยประการนั้น”

แม้ในวิธีก่อนจะตรัสถึงการกำหนดรู้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ คือ การยืน เดิน นั่ง และนอนแล้ว แต่ข้อความนี้ก็กล่าวประมวลอิริยาบถเหล่านั้น เพราะข้อความก่อนกล่าวถึงอิริยาบถที่ละอย่าง นอกจากนั้น วิธีนี้ยังมีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่ว่าร่างกายจะทำอากัปกริยาใด เช่น เคลื่อนไหวส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ในขณะที่กำลังเดินหรือ ยกเท้าเป็นต้น ผู้ปฏิบัติไม่ควรทำไปด้วยความเคยชินโดยปราศจากสติกำหนดรู้ แต่ควรมีสติกำหนดรู้อากัปกริยาต่างๆ ของร่างกาย เช่น การเคลื่อนไหว การยก การย่าง การเหยียบ การวางลง ในส่วนของร่างกายที่เกี่ยวข้อง ข้อสำคัญที่เน้นก็คือ ให้กำหนดรู้อากัปกริยาของกายในขณะที่เคลื่อนไหวร่างกายในอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ไม่ใช่เน้นการกำหนดรู้อิริยาบถ ๔ ตามที่กล่าวไว้ในนัยแรก ดังข้อความว่า

“คำว่า สัพพสงคาหิกวณิ (คำประมวลอิริยาบถทั้งหมด) หมายความว่า คำประมวลอิริยาบถ ๔ ทั้งหมดไว้ร่วมกัน ความหมายคือ คำกล่าวรวบรวมอิริยาบถเหล่านั้นไว้ร่วมกัน เพราะตรัสถึงอิริยาบถไว้ทีละอย่างในพากย์ก่อน

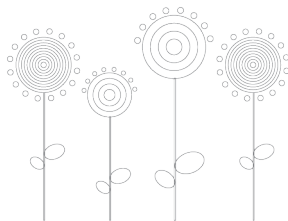
อีกอย่างหนึ่ง นัยแรกตรัสไว้โดยมีอิริยาบถเป็นหลัก ดังนั้น ตามนัยแรกนั้น ร่างกายจึงไม่เป็นหลัก ถูกรวมเข้า[ในอิริยาบถ] ด้วย เหตุดังกล่าว ในที่นี้จึงตรัสนัยที่ ๒ เพื่อแสดงร่างกายให้เป็นหลัก และอิริยาบถไม่เป็นหลักถูกรวมเข้า[ในร่างกาย]

พึงทราบความต่างกันของนัยทั้ง ๒ ในเรื่องนี้อย่างนี้”^{๗๖}

สรุปความว่า พระพุทธองค์ตรัสข้อความว่า ยถา ยถา วา เป็นต้นเพื่อประมวลอิริยาบถทั้ง ๔ หรือตรัสเพื่อเน้นอิริยาบถ ๔ เป็นหลัก มิได้เน้นร่างกาย แต่ร่างกายก็ถูกรวมเข้าในอิริยาบถโดยอ้อม เพราะอิริยาบถเกิดขึ้นในร่างกาย อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเน้นร่างกายเป็นหลัก โดยไม่ได้เน้นความสำคัญเกี่ยวกับอิริยาบถต่างๆ แต่อิริยาบถก็ถูกรวมเข้าในร่างกายโดยอ้อม เช่น ในขณะนั่ง ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ส่วนหนึ่งส่วนใดของแขนขาไม่ว่ากำลังเคลื่อนไหวหรือหยุดนิ่งก็ตาม จัดว่ารับรู้ร่างกายตามที่ดำรงอยู่ เมื่อรับรู้เช่นนี้ อิริยาบถนั้นก็ถูกรวมเข้าในการกำหนดรู้อีกด้วย

ขออธิบายวิธีเจริญกรรมฐานเพิ่มเติมอีกเล็กน้อย ตามหลักสติปัฏฐานนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายในปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นทุกครั้ง เมื่อเฝ้ากำหนดรู้อย่างต่อเนื่องก็จะหยั่งเห็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของสภาวะธรรม เหมือนกับผู้ที่มีองดูฟ้าในขณะที่ฟ้าแลบ จะเห็นว่ามีแสงที่เกิดในตอนต้น ตอนกลาง และตอนสุดท้าย ในการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่กำหนดรู้ทุกขณะที่สภาวะธรรมทางกายเกิดขึ้น ก็จะรู้เห็นด้วยประสบการณ์ของตนเอง ไม่ใช่ด้วยการเรียนรู้จากตำรา

การบริกรรมคำว่า “รูปไม่เที่ยง” โดยไม่ได้กำหนดรู้สภาวะธรรมในปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นจริงด้วยสติและสมาธิ ท่านจะรู้เพียงบัญญัติเท่านั้น เพราะนึกถึงความหมายของคำว่า “รูป” และคำว่า “ไม่เที่ยง” และยังอาจเข้าใจผิดว่านั่นเป็นปรมาัตถ์ จะเห็นได้ว่าการพูดว่า “รูปไม่เที่ยง” ไม่ใช่การกำหนดรู้รูปที่เป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต เป็นรูปภายใน หรือรูปภายนอก ถ้าจะอ้างว่าเป็นรูปภายใน ก็ไม่อาจจะระบุว่าเป็นศีรษะ ร่างกาย หรือแขนขา แต่หากกำหนดรู้สภาวะพอง ยุบ นิ่ง เป็นต้น ก็จะได้เห็นลักษณะที่แปรปรวนของรูปได้ การรู้เห็นตามความเป็นจริงจะเกิดขึ้นได้ด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายและสภาวะธรรมทางจิต ในปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ เท่านั้น จึงเป็นวิธีที่เป็นธรรมชาติที่สุด ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสอนว่า คจณฺโตะ วา คจณฺมาติ ปชานาติ (เมื่อเดิน รู้ชัดว่าเดินอยู่) เป็นต้น

ฉะนั้น จึงควรกำหนดรู้ทุกครั้งที่เราเห็น และทุกครั้งที่ได้ยินสัมผัส คุ้ เหยียด หรือเคลื่อนไหวแขนขา เป็นต้น นอกจากนี้ ควรกำหนดรู้ความคิดที่ผุดขึ้นมาในจิต และความรู้สึกทุกอย่างที่เกิดขึ้นด้วย ในขณะที่เริ่มแรกของการปฏิบัตินั้น ผู้ปฏิบัติมักไม่อาจตามเห็นและกำหนดรู้สภาวะธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติใหม่ควรเริ่มด้วยการกำหนดสภาวะพองและยุบของท้องก่อน ต่อเมื่อสมาธิมีกำลังมากขึ้น ก็จะสามารถตามรู้สภาวะธรรมอื่นๆ ได้ง่ายขึ้น และยังสามารถกำหนดรู้การหลับตาและลืมตาได้ทุกครั้งอีกด้วย

ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ทุกครั้งที่มีความรู้สึกเกิดขึ้น ร่างกายทั้งหมดตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้าประกอบด้วยสภาวะธรรมทางกายที่จะต้องกำหนดรู้ไม่ว่าที่ใดในกายนี้ ถ้ามีความรู้สึกเกิดขึ้นก็สามารถกำหนดรู้ได้ทั้งนั้น ดังคัมภีร์มหาภูติกากล่าวว่า

ยถาปากฏ วีสสนาภินิเวโส.^{๗๒}

“ควรเจริญวิปัสสนาตามอารมณ์ที่ปรากฏชัดเจน”

ข้อความข้างต้นสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติที่กล่าวถึงอยู่ในที่นี้ ผู้ที่ได้สั่งสมบารมีไว้มากพออาจจะบรรลुเป็นพระโสดาบันด้วยการฟังธรรมเทศนาก็ได้ แต่บางคนก็อาจจะบรรลुเป็นพระโสดาบันหลังจากพากเพียรปฏิบัติวิปัสสนาอย่างจริงจัง

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่พระบรมศาสดาทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระโกณฑัญญะเพียงรูปเดียวได้บรรลुเป็นพระโสดาบัน ที่เหลืออีก ๔ รูป ต้องเจริญวิปัสสนาต่อไปจึงเห็นแจ้ง สัจธรรมโดยพระวูปะใช้เวลา ๑ วัน พระภัททิยะใช้เวลา ๒ วัน พระมหานามะใช้เวลา ๓ วัน พระอัสสชิใช้เวลา ๔ วันจึงสำเร็จเป็นพระโสดาบัน เรื่องนี้เป็นหลักฐานยืนยันว่า การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อบรรลุเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน แม้ว่าพระปัญจวัคคีย์ ๔ รูปนั้นเป็นผู้มีปัญญา แต่พระพุทธรองค์ก็ยังแนะนำให้เจริญวิปัสสนา แสดงว่าการเจริญวิปัสสนาเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติอย่างขาดเสียมิได้ ถ้าหากท่านเหล่านั้นสามารถบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันได้โดยการสดับพระธรรมเทศนาเพียงอย่างเดียว พระพุทธรองค์ก็คงจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาซ้ำแล้วซ้ำเล่า แทนที่จะแนะนำให้เจริญวิปัสสนา ฟังกำหนดรู้ลักษณะ หน้าที และอาการปรากฏ

ต่อไปนี้อธิบายถึงวิธีปฏิบัติในระยะเริ่มต้นเจริญวิปัสสนา
กรรมฐาน คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า

ธมมา ลกขณรสาทิวเสน ปรีศคเหตุพพา.^{๗๘}

“พึงกำหนดรู้สภาวะธรรมตามลักษณะและ
หน้าที่เป็นต้น”

ผู้ปฏิบัติต้องรับรู้ส่วนประกอบ ๔ อย่างของรูปนาม คือ
ลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และเหตุใกล้ (ปทัฐาน)
เพื่อรู้แจ้งรูปนามตามความเป็นจริง เพราะระบุไว้ว่า “ลักษณะและ
หน้าที่เป็นต้น” คำว่า เป็นต้น หมายถึง ปัจจุปัญฐาน และปทัฐาน

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติจึงควรกำหนดรู้รูปและนามทั้งหมด
พร้อมกับส่วนประกอบทั้ง ๔ คือ ลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ
และเหตุใกล้ ตามที่อธิบายไว้ในวิสุทธิมรรค แม้คัมภีร์อภิธัมมัตถ
สังคหะก็กล่าวไว้โดยละเอียดว่า

ลกขณรสปัจจุปัญฐานปทภูจานวเสน นาม-
รูปปรีศคโห ทิฏฐิวิสุทธิ นาม.^{๗๙}

“การกำหนดรูปนามโดยเนื่องด้วยลักษณะ
หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ ชื่อว่า ความ
หมดจดแห่งความเห็น (ทิฏฐิวิสุทธิ)”

อีกทั้งทมิฬนิกาย มหาวรรค และสังยุตตนิกาย นิทานวรรค
ก็กล่าวถึงการกำหนดรู้อุปาทานชั้นทั้ง ๕ ดังข้อความว่า

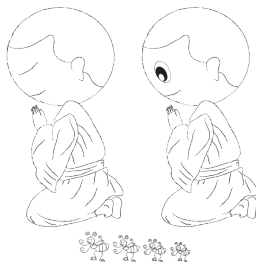
“ ๑. รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของรูปเป็นอย่างนี้ ความดับ
ของรูปเป็นอย่างนี้

๒. เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของเวทนาเป็นอย่างนี้
ความดับของเวทนาเป็นอย่างนี้

๓. สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของสัญญาเป็นอย่างนี้
ความดับของสัญญาเป็นอย่างนี้

๔. สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของสังขารเป็นอย่างนี้
ความดับของสังขารเป็นอย่างนี้

๕. วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นของวิญญาณเป็นอย่างนี้
ความดับของวิญญาณเป็นอย่างนี้”^{๘๐}

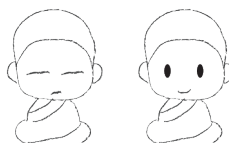
มีคำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า

“บัดนี้ พระพุทธรองค์ตรัสว่า อิติ รูป (รูปเป็นอย่างนี้) เป็นต้น เพื่อแสดงพระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงบันลือสีหนาท

ในพากย์นั้น คำว่า อิติ รูป หมายความว่า รูปดังกล่าวมีเพียงเท่านี้ (๒๘ ประการ) ไม่มีรูปมากกว่านี้ ดังนั้น จึงทรงแสดงการระบुरुูปทั้งหมดโดยเนื่องด้วยลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ เริ่มตั้งแต่สภาวะแปรปรวนและจำแนกเป็นภูตรูปและอุปาหารรูป”^{๘๑}

ลักษณะ คือ สภาวะเฉพาะของรูปนาม เช่น รูปมีลักษณะแปรปรวน ธาตุดินมีลักษณะแข็งหรืออ่อน ธาตุน้ำมีลักษณะไหลหรือเกาะกุม เป็นต้น หรือนามมีลักษณะนุ่มจิตสู่อารมณ์ ความโลภมีลักษณะยึดติดผูกพัน ความโกรธมีลักษณะดุร้าย เป็นต้น

หน้าที่ คือ สิ่งที่รูปนามทำให้เกิดขึ้น เช่น ธาตุลมมีหน้าที่เคลื่อนไหว ดังนั้น การเคลื่อนไหวทางกายทั้งหมดเกิดขึ้นจากธาตุลมที่เกิดจากจิตซึ่งสั่งให้เคลื่อนไหว ดังนี้ เป็นต้น

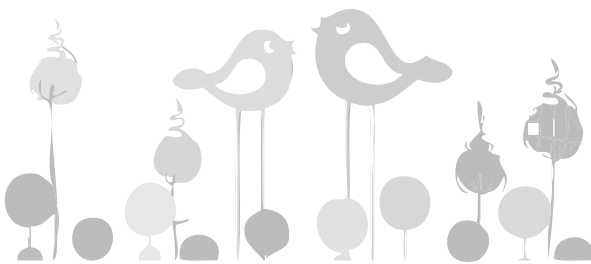

ปัจจุปัญฐาน คือ อาการปรากฏแก่ปัญญาของผู้ปฏิบัติ ที่ประเทศพม่ามีบางคนกล่าวว่า “ปัจจุปัญฐานเป็นบัญญัติ” แต่ความจริงแล้วอาการปรากฏนี้เป็นปรมาตม์ คือ มีอยู่จริงไม่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา บุคคล หรือสถานที่ ไม่ใช่เป็นเพียงบัญญัติคือรูปร่าง สันฐานหรือคำสื่อความหมายที่ไม่มีจริง ดังข้อความว่า

ปัจจุปัญฐานํ ตสฺส ปรมตฺถโต วิชขมานตฺตา
ยาถาวโต ฌานสฺส โคจฺรภาโว.^{๔๒}

“ปัจจุปัญฐาน คือ ความเป็นอารมณ์ของ
ปัญญาตามความเป็นจริง เพราะอาการปรากฏ
นั้นมีอยู่จริงโดยปรมาตม์”

ดังนั้น ในการเจริญวิปัสสนา ไม่ว่าเราจะกำหนดรู้รูปหรือนาม ก็จะต้องรับรู้ไปพร้อมกับลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ เท่าที่จะสามารถทำได้ เช่น วาโยธาตุ (ธาตุลม) ในขณะที่รับรู้สภาวะพองยุบ แต่เราจะรับรู้วาโยธาตุได้อย่างไร ถ้ากำหนดรู้รูปนามในขณะที่สภาวะธรรมนั้นๆ กำลังเกิดขึ้น จะสังเกตได้ว่ามีลักษณะ หน้าที่ และอาการปรากฏของสภาวะธรรมนั้นในปัจจุบันขณะ

ตัวอย่างเช่น ในขณะที่กำลังมองเห็นแสงฟ้าแลบในท้องฟ้า การเคลื่อนที่ของประจุไฟฟ้าเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด ลักษณะของฟ้าแลบ คือมีแสงสว่างจ้า ในขณะที่ฟ้าแลบ ความมืดหายไป การกำจัดความมืดให้หมดไป คือ หน้าที่ของแสงฟ้าแลบ ผู้ที่เฝ้าดูท้องฟ้าในขณะที่ฟ้าแลบอยู่จะรู้ว่าความมืดได้หายไป และรู้ลักษณะของแสงฟ้าแลบ ว่า มีรูปร่างกว้างใหญ่อย่างไร สว่างมาก หรือน้อย มีลำแสงยาว หรือสั้น สิ่งที่ปรากฏแก่ “ปัญญา” ของผู้ที่เฝ้าดูท้องฟ้าขณะฟ้าแลบนี้ เป็นเพียงตัวอย่างใช้เปรียบเทียบเท่านั้น ยังไม่ใช่สภาวะปรมาัตถ์อย่างแท้จริง

ในทำนองเดียวกัน ถ้าผู้ปฏิบัติเฝ้าสังเกตวโยธาตุขณะที่เกิดขึ้นเวลารับรู้สภาวะพองยุบ ก็จะได้รู้ถึงลักษณะ หน้าที่ และอาการปรากฏของวโยธาตุ ลักษณะของวโยธาตุ หรือธาตุลม คือ หย่อนหรือตึง สภาวะตึงที่ไม่ปรากฏชัดเพราะมีความตึงน้อย จึงอาจเรียกเป็นสภาวะหย่อน ดังนั้น สภาวะหย่อนหรือตึงจึงเป็นลักษณะของธาตุลมเหมือนกัน

ข้อนี้เปรียบได้กับการดึงเชือก ๓ เส้น เส้นแรกดึงมาก เส้นที่สองดึงปานกลาง เส้นที่สามค่อนข้างหย่อน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันจึงเห็นได้ชัดว่าเชือกเส้นแรกดึงที่สุด เส้นที่สองหย่อนกว่าเส้นแรก แต่ดึงกว่าเส้นที่สาม ถ้ามีเพียงเชือกเส้นที่สองเส้นเดียว ก็อาจกล่าวว่ามี ความดึงมาก

ลักษณะดึงหรือหย่อน เป็นลักษณะของธาตุลุ่ม ดังข้อความว่า

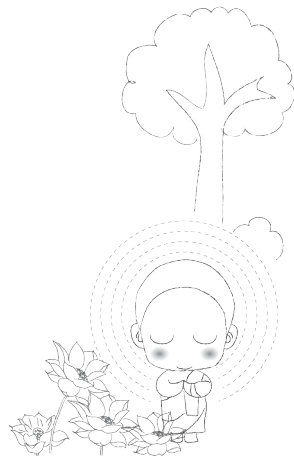
วาโยธาตุ วิตุลมนลกขณา.^{๘๓}

“ธาตุลุ่มมีลักษณะดึง-หย่อน”

นอกจากนี้ ธาตุลุ่มมีหน้าที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว ดังข้อความว่า

สมุทธีรณรสา.^{๘๔}

“มีหน้าที่ทำให้เกิดเคลื่อนไหว”

อาจเปรียบเทียบธาตุลมได้กับเกวียนและวัวที่ลากเกวียน ตัวเกวียนเคลื่อนไปเองไม่ได้ จึงอาศัยกำลังของวัวเป็นตัวขับเคลื่อน เมื่อวัวเคลื่อนตัวไปเกวียนก็เคลื่อนตามไปด้วย ธาตุลมเป็นธรรมชาติที่มีพลังผลักดันให้เคลื่อนไหว และตัวลมเองก็มีสภาพเคลื่อนไหวด้วย ถ้าธาตุลมพัดสิ่งใด ก็ทำให้สิ่งนั้นเคลื่อนไหว เช่น ใบไม้ ฝุ่น กิ่งไม้ ดังนั้น ถ้าเราเหี้ยมหรือคู้และกำหนดว่า “เหี้ยมหนอ” หรือ “คู้หนอ” ก็จะเห็นสภาวะเคลื่อนไหว นี่คือน้ำที่ของธาตุลม ในทำนองเดียวกัน ขณะที่กำหนดรู้ว่า “เดินหนอ” “ยกหนอ” “ย่างหนอ” หรือ “เหี้ยมหนอ” ก็จะสังเกตเห็นการเคลื่อนไหวของเท้าอย่างช้าๆ สภาวะที่ปรากฏนี้ เรียกว่า สมุทธรณรสา (มีหน้าที่ทำให้เคลื่อนไหว) ของวาโยธาตุ ส่วนปัจจุปัญฐาน คืออาการที่วาโยธาตุปรากฏแก่ปัญญาของผู้ปฏิบัติว่าเป็นสภาวะผลักดัน เมื่อสภาวะผลักดันของวาโยธาตุปรากฏจึงแสดงว่ามีการรับรู้ปรมัตถ์คือปัจจุปัญฐานอย่างถูกต้อง ดังข้อความว่า

อภินิหารปัจจุปัญฐานา.^{๘๕}

“มีการผลักดันเป็นอาการปรากฏ”

คำอธิบายข้างต้นกล่าวถึงการกำหนดรู้วาทะโดยลักษณะ
หน้าที่ และอาการที่ปรากฏ ส่วนปทัฏฐาน คือเหตุไกล้นั้น ไม่ค่อย
สำคัญมากนัก ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดรู้วาทะที่ปรากฏที่ส่วนใด
ของร่างกายก็ได้ แต่จะต้องรู้โดยลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓
อย่าง คือ สภาวลักษณะ หน้าที่ หรือปัจจุปฏฐาน ถ้ารู้เพียงอย่างใด
อย่างหนึ่งในสามอย่างนี้ ก็ถือว่าได้กำหนดรู้ถูกต้อง

ลักษณะอันเป็นปรมัตถ์ของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ
วาโยธาตุ หรืออารมณ์ใดๆ ที่เกี่ยวกับรูปกาย สามารถเป็นอารมณ์
สำหรับกำหนดรู้ได้ทั้งนั้น อีกทั้งหน้าที่ และอาการปรากฏของรูป
อย่างใดอย่างหนึ่งก็สามารถเป็นอารมณ์กรรมฐานได้ และการปฏิบัติ
ที่ถูกต้องจะต้องกำหนดรู้รูปและนามให้เท่าทันปัจจุบันขณะที่ปรากฏ
เกิดขึ้น ข้าพเจ้าพยายามเน้นจุดนี้เพื่อขจัดความสงสัยในการเจริญ
วิปัสสนา

ต่อไปจะขออธิบายเกี่ยวกับนาม กล่าวคือ วิญญาณหรือจิตมีลักษณะรู้อารมณ์^{๔๖} หมายความว่า วิญญาณเป็นธรรมชาติรับรู้อารมณ์ กล่าวคือ จิตจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อมีอารมณ์มากระทบเท่านั้น ด้วยเหตุดังกล่าว ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดรู้จิตในขณะที่จิตปรากฏขึ้น ก็จะทราบได้ว่าจิตนั้นรับรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อมีการเห็นเกิดขึ้น รูปารมณ์หรือภาพที่เห็นก็จะถูกจิตรับรู้ ในขณะที่ได้ยินเสียงก็ทำนองเดียวกัน คือเมื่อมีเสียงมากระทบ จิตก็แล่นมาที่โสตประสาทซึ่งเป็นที่รับเสียง หรือเป็นที่ได้ยินเสียง ถ้ามีกลิ่นมากระทบจมูก จิตก็แล่นไปที่ฆานประสาทซึ่งเป็นที่รับกลิ่น จิตจะไปรับรู้ อารมณ์ที่มากระทบทางทวารต่างๆ ในทันที

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการคินิก ขณะที่ท่านนั่งอยู่ที่เมืองโมงยวานี้ ถ้านึกถึงพระมหามุนีที่เมืองมณฑลเลย ภาพของพระมหามุนีก็จะมาปรากฏในจิตของท่านทันที ไม่ว่าจะคิดถึงสถานที่ใด สถานที่เหล่านั้นมาจะปรากฏแก่ใจของท่าน เหตุนี้ จึงกล่าวว่าจิตสามารถไปได้ทุกหนแห่งที่อารมณ์จะพาไป ดังหน้าที่ของจิตว่า

ปุพฺพพณฺณมรสี.^{๘๗}

“จิตมีหน้าที่เป็นผู้นำ (หรือเป็นนาย)”

บุคคลที่มีคุณสมบัติของผู้นำ มีความสามารถหรือมีธรรมชาติที่มักชอบแนะนำหรือชักจูง การงานที่จะต้องทำโดยคนหมู่มาก จำเป็นจะต้องมีผู้นำหรือหัวหน้า ทุกองค์กรจะมีนายคอยสั่งการว่าใครควรทำอะไร แม้ในการดำเนินยังจำเป็นต้องมีหัวหน้ากลุ่มที่คอยสั่งหรือกำกับให้คำแนะนำคนอื่น ในทำนองเดียวกัน จิตแล่นไปรับอารมณ์ และรู้อารมณ์นั้นๆ โดยมีเจตสิก (สภาวะที่ประกอบกับจิตหรือปรุงแต่งจิต) ติดตามมาด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น เมื่อเห็นรูปทางตา จะเกิดความรู้สึกตอบสนอง ถ้าเป็นรูปที่น่าพอใจ ความอยากได้หรือโลภะก็เกิดตามมา ถ้ารูปที่เห็นไม่น่าดูหรือไม่น่าพอใจ ความเกลียดหรือโทสะก็เกิดขึ้น ถ้าเห็นรูปที่น่าเคารพ ความศรัทธา

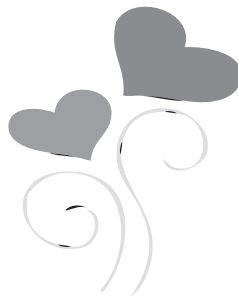
และความเลื่อมใสก็เกิดขึ้น ถ้าเรามีสิ่งที่ทำให้ภาคภูมิใจ มานะหรือความเย่อหยิ่งถือตัวก็เกิดขึ้น หรือถ้ามีความยึดมั่นผูกพันอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มัจฉริยะหรือความตระหนี่ ความหวงแหนกีดกันไม่ยอมให้ผู้อื่นได้ก็เกิดขึ้น

ด้วยเหตุดังกล่าว จิตจึงเป็นเหมือนผู้นำโดยมีเจตสิกตามติดมาอย่างใกล้ชิด ทุกครั้งที่กำหนดรู้จิต ผู้ปฏิบัติควรระวังเจตสิกที่จะติดตามมา ถ้าไม่ตั้งสติกำหนดรู้จิตอย่างถูกต้อง ความโลภและความโกรธอาจเกิดขึ้นได้ จิตมีหน้าที่เป็นผู้นำหรือเป็นหัวหน้า ซึ่งจะพิจารณาเห็นได้ในขณะปฏิบัติ

นอกจากนั้น ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดรู้จิตให้เท่าทันการเกิดขึ้นของจิตแต่ละครั้ง ก็จะสามารถยังเห็นความเกี่ยวเนื่องกันของจิตที่เกิดขึ้นก่อนกับจิตที่เกิดตามมา ดังข้อความว่า

สนทหนปจจุปฺปฐานํ^{๘๘}

“มีอาการปรากฏคือการเชื่อมโยง[จิตดวงก่อนกับจิตดวงหลัง]”

แม้ในขณะที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ว่า “พอง” “ยุบ” “นั่ง” หรือ “ล้มพับ” จิตที่คิดอาจเกิดแทรกเข้ามา และเมื่อเรากำหนดรู้ว่า “คิดหนอ” ก็จะหยั่งรู้จิตที่เกิดตามมา เขาจะรู้เห็นได้อย่างแจ่มชัดว่ามีจิตเกิดตามมาเป็นสายคล้ายกับลูกปัดที่ถูกร้อยเรียงต่อๆ กันไว้ เป็นสายยาว ในขณะที่เริ่มต้นภาวนา จิตอาจจะแวบไปที่โน่น ลอยไปที่นี้ หรือกระโดดไปที่โน่นบ้างที่นี้บ้าง พฤติกรรมของจิตเช่นนี้แม้เด็กอายุเพียง ๑๐ หรือ ๑๑ ขวบก็อาจหยั่งรู้ได้อย่างชัดเจน หากเฝ้าพิจารณากำหนดรู้การเกิดขึ้นของจิต ดังนั้น ผู้ปฏิบัติที่เป็นผู้ใหญ่จึงยังเห็นสภาวะที่ไม่อยู่นิ่งของจิตได้โดยง่าย เคยมีเด็กอายุ ๗ ขวบที่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์มาแล้วในสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ผู้ปฏิบัติจะสามารถยังเห็นการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันของจิตดวงแรกและจิตต่อมาคล้ายจะเป็นไปอย่างไม่จบสิ้น ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการเกิดขึ้นของจิตว่าเกิดได้ที่ละดวงและเกิดต่อเนื่องกันไป ดังในคาถาธรรมบทดังนี้

ทฺรุมฺมิ เอกจรี อสรีริ คฺหาสยิ

เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนติ โมกฺขนฺติ มารพฺนธนา.^{๘๙}

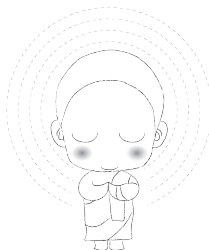
“จิตท่องเที่ยวไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มี
รูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายนี้ ใครควบคุมจิตนี้ได้
ย่อมพ้นจากบ่วงมาร”

กาลานี้หมายความว่า จิตมักจะท่องเที่ยวไปไกล ไม่ว่าสถานที่นั้นจะไกลเพียงใด เพียงแต่คิดถึงสถานที่นั้นจิตก็ไปถึงได้ด้วยจินตนาการในทันที เมื่อส่งใจไปเที่ยวสถานที่ต่างๆ ที่เคยไปเยือนจิตก็ไปได้เองถึงที่นั้นๆ ถ้าคิดถึงสถานที่ที่ไม่เคยไปก็อาจจะไปไม่ถึง ดังนั้น จิตจึงอาจหลงทาง หรือสนุกสนานอยู่ในที่ซึ่งไม่สมควร

จิตเกิดขึ้นครั้งละดวง ความคิดสองอย่างจะเกิดพร้อมกันในคราวเดียวไม่ได้ เหมือนกับลูกปัดที่ร่วงหล่นจากเชือกที่ร้อยไว้ทีละลูกติดต่อกันอย่างรวดเร็ว อาจไม่น่าเชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นในตอนเด็กไม่ใช่จิตดวงเดียวกับจิตที่เกิดขึ้นในขณะนี้ มีผู้ที่ยอมเชื่อว่า “จิตเกิดขึ้นได้ครั้งละหนึ่งดวง” เพราะคำกล่าวนี้เป็นพระพุทธรณัจฉาทิพสาสน์ที่นำมาอ้างอิงข้างต้น และอธิบายไว้ในอรรถกถาและฎีกา ถ้าท่านต้องการรู้ว่าจิตเกิดขึ้นได้ครั้งละหนึ่งดวงจริงหรือไม่ ก็ควรพิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ด้วยการเจริญจิตตานุปัสสนา ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงเทศนาว่า

สราคํ วา จิตตํ สราคํ จิตตุนติ ปชานาติ.^{๙๐}

“ภิกษุรู้ชัดจิตมีรากะว่าเป็นจิตมีรากะ”

ถ้าท่านกำหนดรู้จิตให้เท่าทันทุกครั้งที่จิตเกิด ก็จะสามารถหยั่งเห็นได้ว่าจิตเกิดขึ้นที่ละดวงต่อกันอย่างรวดเร็ว จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นจะดับไปอย่างรวดเร็วโดยมีจิตอีกดวงหนึ่งเกิดตามมาทันที จิตเกิดและดับอย่างรวดเร็วเช่นนี้ เมื่อเรากำหนดรู้จิตที่เกิดขึ้นแล้วมันก็จะดับไปในทันที และทันทีที่จิตดวงหนึ่งดับไป จิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นมาแทนอย่างรวดเร็ว เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่อง ไม่มีที่สิ้นสุด

จิตเป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่ไม่มีรูป ส่วนรูปเป็นสภาวะธรรมที่มีรูปร่าง สามารถชี้ให้เห็นได้ว่าอยู่ที่ไหน จับต้องได้ ผูกไว้ หรือขังไว้ในห้องก็ได้ แต่จิตไม่มีรูปร่างหรือมวลสาร จึงยากที่จะบอกได้ว่าจิตอยู่ที่ไหน กล่าวได้แต่เพียงว่า จิตคือสภาวะรู้ อารมณ์ ไม่สามารถอธิบายหรือชี้ชัดลงไปได้ว่าจิตเกิด ณ ที่ใด

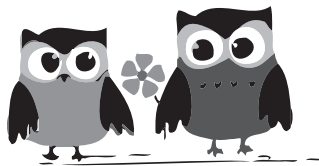
แต่ที่แน่ชัดคือ เมื่อมีสภาวะเห็นเกิดขึ้น การเห็นเกิดขึ้นที่ตา เมื่อได้ยินเสียง การได้ยินเกิดขึ้นที่หู เมื่อได้กลิ่น การได้กลิ่นเกิดขึ้นที่จมูก เมื่อกินอาหาร เรารับรู้รสอาหารทางลิ้น เมื่อสัมผัสสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะรับรู้สัมผัส ณ ส่วนของร่างกายที่ถูกสัมผัส เช่น เมื่อรับสัมผัสที่ศีรษะ ก็รู้สัมผัสที่ศีรษะ จึงกล่าวได้ว่า การรู้ผัสสะเกิดขึ้นโดยผ่านอายตนะทั้งห้า (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ส่วนจิตที่นึกคิดและวางแผนนั้น ไม่สามารถทราบได้ว่าเกิดขึ้น ณ ที่ใด พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า จิตเกิดขึ้นในรูปละเอียดยกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า หทัยวัตถุ ซึ่งอยู่ในเลือดหล่อเลี้ยงหัวใจ

แพทย์สมัยใหม่ในประเทศตะวันตกมีความเห็นว่าความคิดเกิดขึ้นในสมอง ซึ่งเป็นที่รวมของระบบประสาท จึงเป็นฐานที่ตั้งของความรู้สึกและความคิด ถ้าพิจารณาตามความเห็นนี้ ก็อาจเป็นไปได้ว่าจิตเกิดที่สมอง แต่ก็ไม่แน่ว่าความเห็นนี้ถูกต้อง เพราะเวลาตกใจ หัวใจจะเต้นไม่เป็นจังหวะหรือเต้นถี่แรง เมื่อมีความกังวลหรือความเศร้าโศก ก็อาจรู้สึกแน่นอกปวดหัวใจ ดังนั้น พระภูิกาจารย์จึงสนับสนุนความเห็นของพระอรรถกถาจารย์ว่าจิตเกิดที่หทัยวัตถุ^{๑๑}

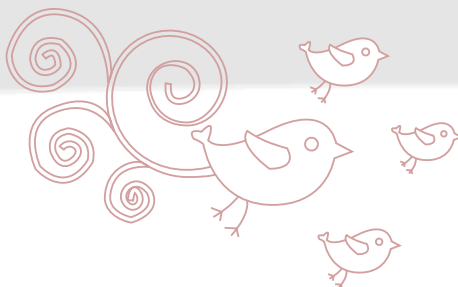

อย่างไรก็ตาม เป็นการยากที่จะระบุให้แน่ชัดว่าความคิดเกิดขึ้นที่ใด แม้จะรู้ว่าจิตเป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งที่มีจริง แต่ก็เห็นได้ยากเพราะไม่มีรูปร่างสัญญาณที่จับต้องได้ ไม่สามารถผูกไว้ด้วยเชือก ขังไว้ในห้อง หรือควบคุมโดยวิธีใดๆ

พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าเรามีสติคอยเฝ้าระวังกำหนดรู้จิตในทุกขณะที่จิตเกิด เราก็จะพ้นจากพันธนาการของกิเลส กิเลสเป็นชื่อของมาร มารหมายถึงมัจจุราช เทพแห่งความตาย เพราะกิเลสทำให้เกิดภพใหม่ และเมื่อมีการเกิดก็ต้องมีการตาย หมายความว่าสัตว์โลกถูกกิเลสนำไปสู่ความตาย ดังนั้น ถ้าสามารถปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากพันธนาการของกิเลส เราก็จะหลุดพ้นจากความตายได้ ถ้าต้องการเป็นอิสระจากกิเลส จะต้องระวังรักษาจิตไว้ให้ดี เราไม่สามารถผูกจิตไว้ด้วยเชือก แต่จะต้องกำหนดรู้จิตด้วยความระมัดระวัง

ความเห็นนี้เป็นไปตามนัยแห่งการปฏิบัติที่ได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นการกำหนดรู้ลักษณะ หน้าที่ และอาการปรากฏ จิตหรือวิญญาณเกิดต่อเนื่องกันจากดวงที่หนึ่งไปสู่ดวงที่สองเรื่อยไปเหมือนลูกโซ่ไม่มีที่สิ้นสุด สิ่งที่ยังกำหนดรู้ก็คือเมื่อจิตดวงเก่าดับไป จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นมาแทนที่ ผู้ปฏิบัติที่กำหนดรู้จิตที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ ทุกครั้งจะรู้เห็นกระแสการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องของจิตด้วยวิปัสสนาปัญญา จะเห็นประจักษ์ด้วยตนเองว่าจิตเกิดขึ้นทีละดวง และจะเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งถึงกระบวนการเวียนว่ายตายเกิดว่า เมื่อมีการเกิดก็ต้องมีการตาย หลังจากนั้นก็มี การปฏิสนธิในครรภ์มารดาในภพใหม่อีก

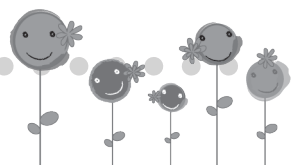
เราอาจอธิบายได้ว่า หากผู้ปฏิบัติกำหนดรู้จิตที่เกิดขึ้นทุกขณะ ก็จะได้เห็นได้ด้วยวิปัสสนาญาณว่า จิตเกิดขึ้นมาแล้วก็ดับไป และตระหนักว่า ความตายหมายถึงการดับของจิต (จิตดวงสุดท้ายก่อนตาย) และเนื่องจากจิตเป็นสภาวะธรรมที่เกิดต่อเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ ดังนั้น เมื่อจิตดวงเก่าดับไปในภพก่อน ย่อมเป็นเหตุให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปในทันที เป็นการประจักษ์แจ้งด้วยประสบการณ์ของตนเองเกี่ยวกับการจุติ (การตาย) จากภพเก่า และการปฏิสนธิ (การเกิดในครรภ์) ในภพใหม่

ผู้ปฏิบัติที่เข้าใจการจุติและปฏิสนธิดังกล่าวมาแล้ว จะสามารถขจัดสัสสตทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าสิ่งมีชีวิตมีอัตตาตัวตนที่ยั่งยืน

“อันที่จริง จิตหรือวิญญาณเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปในทันที จิตที่เกิดในภพใหม่ก็เหมือนกันกับจิตที่เกิดต่อจากจิตดวงก่อนในขณะที่กำหนดรู้นั้นเอง จิตจากภพก่อนไม่ได้ย้ายจากภพเก่ามาอยู่ในภพใหม่ และจิตที่เกิดในภพใหม่ก็ไม่ใช่เป็นจิตที่ย้ายมาจากภพก่อน” ผู้ปฏิบัติที่เข้าใจเช่นนี้จะขจัดความเห็นผิดที่เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ ซึ่งเชื่อว่า สัตว์หรือบุคคลคนเดิมได้ย้ายจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่งโดยเข้าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ ส่วน อจเฉททิฏฐิ เป็นความเห็นผิดว่าเมื่อตายไปก็หายสูญไปหมด ถ้าร่างกายถูกเผา ก็จะเหลือแต่ขี้เถ้าและกลายเป็นปุ๋ย ไม่มีภพใหม่ ความเห็นผิดนี้เรียกว่า อจเฉททิฏฐิ

ในความเป็นจริง เมื่อความตายเกิดขึ้นในภพหนึ่ง หากกิเลสยังไม่ถูกประหารให้สิ้นไป วิญญาณก็จะยังเกิด ต่อเนื่องโดยไม่ขาดสายเหมือนในขณะยังมีชีวิต จิตของผู้ที่ยังไม่หมดกิเลสจะยึดเหนี่ยวอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเสมอ และในขณะที่ใกล้ตาย อารมณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นจะติดอยู่ในความทรงจำไม่ลืมเลือน อารมณ์นี้จะมาปรากฏในจิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังนั้น ในขณะใกล้ตาย กรรมที่ได้กระทำมาชั่วชีวิตจะมาปรากฏให้เห็น และเมื่อกำลังพิจารณากรรม นี้อยู่ จิตจะค่อยๆ อ่อนกำลังลงและดับไปในที่สุด จากนั้น จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นในภพใหม่ต่อไปในทันที กระบวนการนี้ เรียกว่าเป็นการสืบต่อภพใหม่หลังจากบุคคลได้ตายจากภพเก่าไปแล้ว หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นการเกิดของมนุษย์ เทวดา หรือสัตว์ ถ้าบุคคลใดสามารถเข้าใจ กระบวนการนี้ ก็จะหลุดพ้นจากความเห็นผิดประเภท *อุจเฉททิฏฐิ* ซึ่งเชื่อว่า เมื่อบุคคลตายไปแล้ว ภพก็ดับสูญไปหมด ปัญญาที่รู้ชัดความจริงเช่นนี้เป็นสิ่งมีค่าอย่างยิ่ง

ถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เท่าทันจิตในขณะที่จิตเกิด ก็ารู้ลักษณะของจิต คือสภาวะที่รู้อารมณ์ และจะรู้หน้าที่ คือความเป็นผู้นำ และอาการปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) คืออาการเกิดดับต่อเนื่องกันไม่ขาดสายของจิตที่เกิดก่อนกับจิตที่เกิดหลัง ถ้าหากสามารถรู้ลักษณะ หน้าที่ และอาการปรากฏของจิตได้แล้ว ผู้ปฏิบัติก็จะสามารถรู้สภาวะธรรมอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับจิต คือ เจตสิกชั้นทั้ง ๓ ได้แก่ เวทนา-ชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น ด้วยการกำหนดรู้เจตสิกในขณะที่เกิดขึ้น

การอธิบายเพิ่มเติมมานี้ก็เพื่อให้รู้จักวโยธาคู ซึ่งเป็นหนึ่งในธาคูทั้ง ๔ พร้อมด้วยลักษณะ หน้าที และอาการปรากฏพอสังเขปคำอธิบายอ้างอิงจากข้อความในทิมนิกายและสังยุตตนิกาย พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ซึ่งเป็นหลักฐานที่พึงเชื่อถือ

ดังนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้สภาวะทั้งหมดของร่างกาย จึงเป็นการคล้อยตามวิธีปฏิบัติของกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน และการกำหนดรู้สภาวะยก ย่าง และเหยียบในขณะที่เดิน ก็เป็นวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสม จึงไม่น่าจะมีข้อสงสัยเกี่ยวกับการปฏิบัติอีก ดังนั้น เมื่อประตูได้ถูกเปิดแล้ว ความเคลือบแคลงสงสัยก็ได้ถูกขจัดให้สิ้นไปแล้ว หนทางสู่พระนิพพานจึงปลอดโปร่งไม่มีอุปสรรคขวางกั้น ที่เหลือก็ขึ้นอยู่กับท่านทั้งหลายเท่านั้นที่จะต้องพากเพียรปฏิบัติด้วยตนเอง

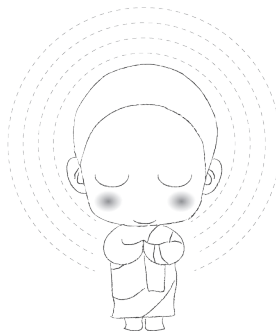
ผ้ากรองน้ำต่างคือนิวรรณ์ ๕

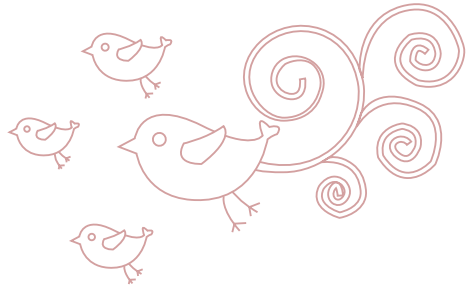
พระกุมารกัสสปะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ก็ จงควาริ
(ผ้ากรองน้ำต่างคืออะไร) ทรงวิสัชนาว่า

จงควารนติ โข ภิกขุ ปญจนเนตํ นิวรรณานิ^{๙๒}
อิธิวณิ.^{๙๓}

“คำว่า ผ้ากรองน้ำต่าง นั้น เป็นคำเรียก
แทนนิวรรณ์ ๕”

ในสมัยนั้นคนทั่วไปยังนิยมใช้ผ้ากรองน้ำซึ่งในปัจจุบันได้เลิก
ใช้แล้ว สมัยโบราณเวลาต้องการสบู จะใช้วิธีละลายสบู่ทรายหยาบ
ในน้ำแล้วกรองเอาน้ำต่างคือน้ำสบูขึ้นมาใช้ซักผ้า ผ้ากรองน้ำต่างก็
คือผ้าเนื้อบางที่น้ำสามารถไหลผ่านได้สะดวก

บุคคลที่ถูกนิรณครอบงาก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน นิรณคือ
 เครื่องขวางกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ได้แก่ กามฉันทะ (ความ
 พอใจในกาม) พยาบาท (ความคิดร้าย) ถีนมิทธะ (ความหดหู่เซื่องซึม)
 อุทธัจจกุกกุกจะ (ความฟุ้งซ่านร้อนใจ) และวิจิกิจฉา (ความลังเล
 สงสัย) ซึ่งเป็นเครื่องกั้นกุศลไม่ให้มีอยู่ในตัวบุคคล เหมือนน้ำที่ไหล
 ผ่านผ้ากรองออกไป เปรียบได้กับคุณความดีทั้งปวงย่อมไหลออกไป
 จากใจ ในที่นี้กุศลหมายเอาเฉพาะสมาธิและปัญญา ส่วนทานและ
 ศีลยังคงอยู่ไม่ไหลออกไป ทานไม่ถูกนิรณทำให้เสียหาย และศีลก็
 ยังคงรักษาคุณลักษณะที่ติงามไว้ได้ เพราะถ้าไม่มีการทำกายทุจริต
 และวจีทุจริต ศีลคุณก็ยังไม่ถูกทำลายไป แม้จิตจะฟุ้งซ่านวุ่นวาย
 ไปด้วยราคะและโทสะ แต่ถ้าไม่ล่วงล้ำออกมาทางกายและวาจาก็
 ยังถือว่าศีลยังบริสุทธิ์อยู่ นิรณไม่สามารถขวางกั้นทานและศีล แต่
 สามารถขวางกั้นสมาธิและปัญญาได้

ในขณะที่เจริญกรรมฐาน ถ้าผู้ปฏิบัติมีความคิด
เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์แทรกเข้ามา สมาธิย่อมจะ
ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ถ้ามีความอยากได้ทรัพย์สมบัติ
หรือความสุขในชีวิตและความสำเร็จในหน้าที่การ
งานเกิดขึ้นในจิตขณะเจริญวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติก็จะ
ไม่ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในการปฏิบัติ ความยินดี
พอใจและความผูกพันในโลภียวิสัยจัดเป็นนิเวศน์ที่
ขัดขวางความก้าวหน้าในการภาวนา

นิเวศน์ที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติวิปัสสนา
เปรียบเหมือนผ้ากรองน้ำต่าง ถ้าเราปล่อยให้กาม-
ฉันทะ คือความพอใจในกามสุขและความต้องการ
ในกามคุณอารมณ์เข้าครอบงำ การเจริญกรรมฐานก็
จะไม่ประสบผลสำเร็จ ในขณะเจริญภาวนา กำหนด
รู้สภาวะพอง ยุบ นั้ง และสัมผัสเป็นต้นอยู่นั้น จิต
มักจะแวบไปหาอารมณ์อื่นบ่อยๆ พระพุทธองค์
ทรงเปรียบเทียบจิตว่าเป็นเหมือนปลาที่ถูกจับโยน
ขึ้นบนบก

ปลากับน้ำ จิตกับกามคุณ

ปลาอาศัยอยู่ในน้ำและมีความสุขในน้ำ ฉันทิ จิตมนุษย์ก็อาศัยอยู่ในกามคุณและมีความยินดีพอใจในกามคุณ ฉันทัน คนเรามักคิดและวางแผนล่วงหน้าเกี่ยวกับการหาเลี้ยงชีพและการประกอบหน้าที่การงานตลอดจนความรับผิดชอบทางสังคมอยู่ตลอดเวลา เหตุนี้กามคุณจึงได้ชื่อว่าเป็นที่อยู่ของจิตมนุษย์ ถ้าจิตถูกพรากจากกามคุณ ก็จะเป็นเหมือนปลาที่ถูกจับโยนขึ้นบนบก พระพุทธองค์ทรงเทศนาอุปมาไว้เป็นคาถาประพันธ์ดังนี้

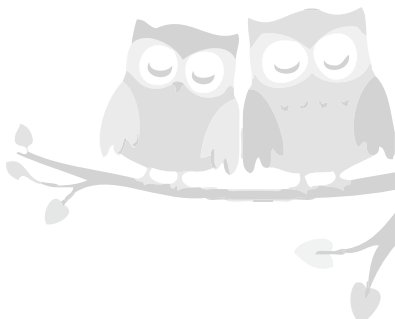
วาริโชว ธเล ขิตโต โอกโมกตมฺพฺภโต

ปริพนฺทติทํ จิตตํ มารเญยํ ปหาตเว.^{๙๔}

“ปลาที่ถูกจับโยนไปบนบก ย่อมดิ้นรนเพื่อจะกลับไปยังแหล่งน้ำที่เคยอาศัย จิตเราก็คงเช่นเดียวกัน ดิ้นรนไปหากามคุณ เพราะฉะนั้น จึงควรละเว้นกามคุณเสีย”

เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งก็จะเข้าใจว่า ทุกคนล้วนมีทุกข์สังประกอบด้วยชั้น ๕ คือ รูปชั้น (รูปร่างสัณฐาน) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (สภาวะธรรมที่ปรุงแต่งจิต) และวิญญาณ (จิต) ซึ่งตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสमार เพราะกิเลสमारนี้เอง จึงเกิดมีภพขึ้น และเมื่อมีการเกิด ก็ย่อมต้องมีการตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เพราะเหตุที่มีรูปนามชั้น ๕ ความตายจึงมี ถ้าคนเราไม่มีรูปชั้น ความตายก็เกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น รูปนามชั้น ๕ จึงถูกบังคับบัญชาโดยพญามัจจุราชที่ชื่อว่า กิเลส รูปนามทั้งหมดอยู่ภายใต้อำนาจของพญามัจจุราชทั้งสิ้น ดังนั้น สัตว์โลกจึงต้องประสบกับความแก่ ความเจ็บ และความตาย ไม่ว่าจะอยู่แห่งใดในโลกมนุษย์ เทวโลก หรือพรหมโลกก็ตาม ก็ไม่สามารถเล็ดลอดจากเงื้อมมือของกิเลสได้เลย ทางเดียวที่จะหลีกเลี่ยงหนีจากชะตากรรมนี้ได้ก็คือการอบรมจิตด้วยการปฏิบัติเพื่อเจริญกรรมฐานด้วยสติและสมาธิที่แน่วแน่ ระหว่างปฏิบัติก็จะพบว่าจิตมักจะคิดถึงกามคุณอยู่บ่อยๆ เหมือนปลาที่ดิ้นรนเพื่อจะกลับไปอยู่ในน้ำ จิตที่กลับกลอกไม่อยู่เฉยนี้จึงต้องถูกกำหนดรู้เพื่อป้องกันไม่ให้กลับไปคิดถึงกามคุณ

วิธีกำจัดนิวรรณ ๕

ด้วยเหตุนี้ พรหมณ์จึงบอกว่า อุกุชิป จงควาริ (จงยกผ้า กรองน้ำต่างขึ้นมา) ความหมายก็คือ ปชห ปญจ นีวรณ (จงละ นิวรรณ ๕) ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้นิวรรณเหล่านี้ครั้งแล้วครั้งเล่าในขณะที่ เจริญกรรมฐาน วิธีการกำหนดรู้นิวรรณก็คือ เมื่อใดก็ตามที่จิตคิดถึง บ้านหรือคิดจินตนาการเรื่องต่างๆ ในขณะที่กำหนดสภาวะpong yub นั้น และสัมผัส พึงกำหนดว่า “คิดหนอ” แล้วปล่อยวางความคิดนั้น ทิ้งไป ไม่ต้องสนใจ ถ้าจิตนึกห้วงการงานหรือกิจวัตรที่เคยทำ พึง กำหนดว่า “ห้วงหนอ” นี่เป็นวิธีที่ดีในการละนิวรรณ

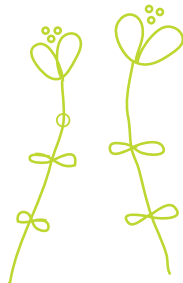
ในทำนองเดียวกัน พยาบาท คือ ความรู้สึกผิดหวัง คิดร้าย หรือโกรธเคือง ถีนมิทธะ ความหดหู่เซื่องซึม เกียจคร้าน อุทธัจจ- กุกกุงจะ ความกระสับกระส่ายกังวลใจ และวิจิกิจฉา ความลังเล สงสัยในวิธีปฏิบัติ อาจเกิดขึ้นในขณะที่เจริญกรรมฐาน นิวรรณเหล่านี้ จะต้องถูกกำหนดรู้และกำจัดไปเช่นเดียวกัน

จิตตวิสุทธิ

ถ้านิรณทั้ง ๕ เหล่านี้ได้ถูกกำหนดรู้และ
กำจัดให้หมดไป ผู้ปฏิบัติก็จะบรรลุความหมดจด
ที่เรียกว่า จิตตวิสุทธิ ซึ่งเป็นขั้นที่จิตหมดจดจาก
นิรณ ถ้าผู้ใดมุ่งมั่นที่จะเจริญกรรมฐานจนบรรลุ
มรรคผล จะต้องเริ่มต้นด้วยศีลวิสุทธิ คือ เป็นผู้มี
ศีลหมดจดก่อน เมื่อกายกรรมและวจีกรรมหมดจด
ดีแล้ว จึงจะสามารถปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความเป็นผู้
มีจิตหมดจดได้

นามรูปปริจเฉทญาณ เกิดขึ้นได้อย่างไร

เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุความหมดจดของจิตเช่นนี้ ทุกครั้งที่กำหนดรู้รูปนาม จิตจะสามารถรู้ความแตกต่างระหว่างสภาวะธรรมที่เป็นผู้รู้ อารมณ์ (นาม) และอารมณ์ที่ถูกรู้ (รูป) ปัญญาที่รู้ความแตกต่างระหว่างรูปกับนามนี้ มีชื่อว่า นามรูปปริจเฉทญาณ พระพุทธองค์ได้ทรงอุปมารูปกับนามนี้ว่าเปรียบได้กับแก้วไพฑูรย์ที่มีด้ายร้อยอยู่ภายใน^{๙๕}

แก้วไพฑูรย์หรือที่เรียกกันว่า เพชรตาแมว เป็นรัตนอย่างหนึ่ง มีลักษณะใสสีเหลืองแกมเขียวมีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา คนนิยมนำไปทำเป็นหัวแหวน เมื่อวางแก้วมณีที่มีเส้นด้ายร้อยอยู่นี้ไว้ในมือของผู้ที่มีสายตาดี หากพิจารณาอย่างละเอียดก็จะเห็นชัดเจนว่า แก้วมณีกับเส้นด้ายนั้นเป็นคนละอย่างกัน เห็นความแตกต่างระหว่างแก้วมณีกับเส้นด้าย และเห็นว่าเส้นด้ายร้อยอยู่ภายในแก้วมณีในทำนองเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่กำหนดรู้เท่าทันสภาวะธรรมรูปนามในปัจจุบันขณะ จะเห็นความแตกต่างระหว่างรูป (อารมณ์ที่ถูกรู้) กับนาม (จิตที่รู้อารมณ์)

ตัวอย่างเช่น ขณะที่ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้สภาวะพอง จะรู้อาการ
 ดึงของท้อง และรู้จิตที่กำหนดรู้สภาวะพองของท้องด้วย ความดึง
 ของสภาวะพองเป็นลักษณะเฉพาะของรูป ส่วนการรับรู้อารมณ์เป็น
 ลักษณะเฉพาะของนาม ความดึงของท้องเป็นรูปซึ่งเปรียบได้กับ
 แก้วมณี ส่วนจิตที่กำหนดรู้เป็นนามเปรียบได้กับเส้นด้าย ทุกครั้งที่
 กำหนดรู้ จิตแล่นไปสู่อารมณ์ที่กำหนดรู้อย่างรวดเร็วเหมือนเส้นด้าย
 ที่ร้อยเข้าไปตรงกลางของแก้วมณี จิตที่รู้อารมณ์จึงเปรียบได้กับ
 เส้นด้ายที่ร้อยเข้าไปในแก้วมณี การเปรียบเทียบอย่างเป็นรูปธรรม
 ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอุปมานี้เพื่อให้เห็นชัดเจนถึงการรู้ความแตกต่าง
 ระหว่างรูปกับนามด้วยนามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งผู้ปฏิบัติสามารถรู้
 เห็นได้เองจากประสบการณ์ในการปฏิบัติ ปัญญาที่เห็นความแตกต่าง
 ระหว่างรูปกับนามในทุกๆ ขณะที่กำหนดรู้อาภักิริยาของร่างกาย
 ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

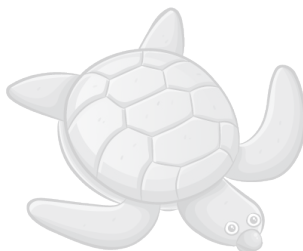
เต่าคืออุปาทานขันธ ๕

เมื่อผู้ปฏิบัติรู้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม (กายกับจิต) ก็จะรู้จักขันธทั้ง ๕ ดังมีอุปมาว่า

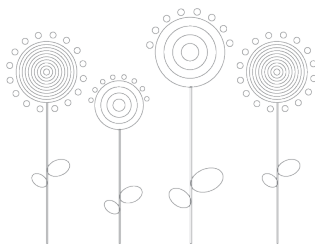
กุมโมติ โข ภิกขุ ปณฺจนเณตํ อุปาทานก-
ขนฺธานํ^{๑๖} อธิวจนํ^{๑๗}

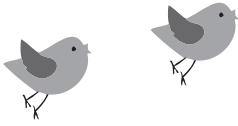
“คำว่า เต่า นั้น เป็นคำเรียกแทนอุปาทาน-
ขันธ ๕”

ข้อนี้หมายความว่า เมื่อนิเวรณที่มีลักษณะคล้ายผ้ากรองน้ำต่างถูกกำหนดรู้แล้ว จิตก็จะบริสุทธิ์สะอาด และเมื่อจิตบริสุทธิ์ก็จะเห็นความแตกต่างของรูปและนามในทุกขณะที่กำหนดรู้ รูปและนามนี้คือขันธห้า ผู้ปฏิบัติที่พากเพียรกำหนดรู้สภาวะของรูปของนามจะรู้สึกถึงความตึงหรือหย่อน สภาวะตึงหรือหย่อนนี้คือวาโยธาตุ เป็น

ลักษณะของรูปขั้นณ์ ส่วนสภาวะรู้อารมณ์เป็นลักษณะของนามขั้นณ์ อย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า วิญญาณขั้นณ์ ความสุขใจที่รู้สึกในขณะกำหนดรู้ เรียกว่า สุขเวทนา ถ้ารู้สึกวางเฉยไม่สุขไม่ทุกข์เรียกว่า อุเบกขา-เวทนา ทั้งสุข ทุกข์ และอุเบกขาเวทนารวมเรียกว่า เวทนาขั้นณ์ การหมายรู้ลักษณะของสภาวะพองยุบเรียกว่า สัญญาขั้นณ์ สมาธิที่เกิดจากการตั้งใจกำหนดรู้ลักษณะของสภาวะพองยุบ และรู้ความแตกต่างของสภาวะธรรมเรียกว่า สังขารขั้นณ์ ดังนั้น เมื่อกำหนดรู้สภาวะพองยุบของท้อง ความตึงหรือหย่อน เป็นรูปขั้นณ์ จิตที่กำหนดรู้เป็นนามขั้นณ์ ทั้งรูปขั้นณ์และนามขั้นณ์รวมเรียกว่าขั้นณ์ห้า ทุกครั้งที่กำหนดรู้ ผู้ปฏิบัติก็จะรู้เห็นขั้นณ์ห้า ที่เปรียบได้กับเต่า ซึ่งประกอบด้วยอวัยวะ ๕ อย่าง คือ ขา ๔ และหัว ๑

นอกจากนั้น ผู้ปฏิบัติยังสังเกตเห็นชั้นห้า
 ทุกครั้งที่กำหนดรู้สภาวะนั่ง การสัมผัส การคู้ และ
 การเหยียด เป็นต้น ในขณะที่คู้ ถ้ากำหนดว่า “คู้หนอ”
 สภาวะพลัดดันที่เกิดขึ้นเป็นรูป ส่วนสภาวะรู้ใน
 ขณะกำหนดอยู่นั้นเป็นนาม นามได้แก่ นามชั้น
 ทั้งสี่ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และ
 วิญญาณชั้น ส่วนรูปได้แก่รูปชั้นอย่างเดียว รวม
 เป็นชั้นห้า และในการกำหนดสภาวะอื่นๆ เช่น นั่ง
 สัมผัส เป็นต้น ก็จะได้รู้เห็นชั้นห้าดังที่กล่าวมา
 เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติจงอย่ายินดีพอใจในชั้นห้า
 เหล่านี้ แต่จงกำหนดรู้ตามความเป็นจริง และละทิ้ง
 ความพอใจในชั้นทั้งหลายเสีย

ดังนั้น คำถามว่า โก กุมโม (เต่าคืออะไร) มีคำตอบคือ กุมโมติ โข ภิกขุ ปญจนเนตฺ อูปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจฺณํ (คำว่า เต่า นั้น เป็นคำเรียกแทนอุปาทานชั้น ๕) อุปาทานชั้น ๕ คือ ชั้นที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ผู้ปฏิบัติพึงกำจัดความยึดมั่นในชั้นห้าเหล่านี้ด้วยการอบรมวิปัสสนา

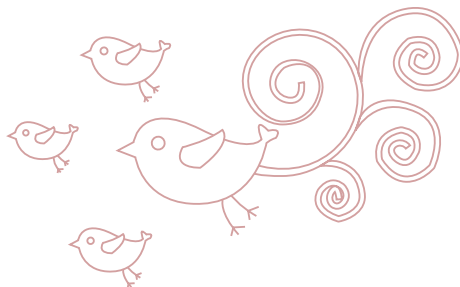
พระพุทธองค์ทรงอธิบายข้อความในเรื่องนี้ว่า

อุกฺกชิป กุมมํ, ปชห ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธ.^{๙๘}

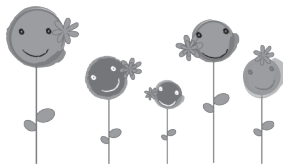
“จงยกเต่าขึ้นมา หมายความว่า จงละอุปาทานชั้นห้า”

ในเรื่องนี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า

“ในคำว่า ปชห ปญจุปาทานกฺขนฺเธ (จงละอุปาทานชั้นห้า) พระพุทธองค์ตรัสถึงการละความยินดีพอใจในชั้นห้า”^{๙๙}

แต่ในที่นี้หมายถึงขันธห้า ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้ขันธห้า แล้ว
 ละความยินดีพอใจในขันธห้าเหล่านั้น แม้ว่าขันธห้าเป็นสิ่งที่ควร
 กำหนดรู้และละความยินดีพอใจ แต่ในช่วงเริ่มต้นพึงกำหนดรู้เพียง
 ลักษณะของขันธห้าเท่านั้น ในระยะแรกนี้ ผู้ปฏิบัติยังไม่สามารถรู้
 ความจริงเกี่ยวกับการเกิดและการดับตลอดจนอนิจจลักษณะของ
 ขันธห้า จะเห็นเพียงลักษณะตึงหย่อนในขณะที่กำหนดรู้สภาวะพอง
 ยุบของท้องเท่านั้น จึงเป็นการรับรู้เพียงสภาวะลักษณะ (ลักษณะ
 เฉพาะ) ของรูปนาม เมื่อสมาธิและปัญญาแก่กล้าขึ้น จึงจะเห็นการ
 เกิดและการดับตั้งแต่ต้นจนจบ และต่อมาเมื่อได้รู้เห็นความจริงว่า
 ทนที่ที่รูปนามเกิดขึ้น มันก็ดับไปในทันทีนั้น วิปัสสนาญาณจึงเกิด
 เห็นประจักษ์ว่ารูปนามไม่เที่ยง ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องกำหนด
 รู้อรูปและนามอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สมาธิมีกำลังแก่กล้า จึงจะสามารถ
 รู้เห็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ผู้ที่เห็นแจ้ง
 แล้วอย่างนี้จึงจะสามารถละความยินดีพอใจในขันธห้าได้

ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า

อนิจจํ เวทิตพฺพํ. อนิจจตา เวทิตพฺพา.
อนิจจานุปัสสนา เวทิตพฺพา. อนิจจนฺติ ชนธ-
ปญฺจกั^{๑๐๐}

“ผู้ปฏิบัติควรเข้าใจสภาวะไม่เที่ยง ควร
เข้าใจนิจจลักษณะ ควรเข้าใจนิจจานุปัสสนา
(ปัญญาเห็นอนิจจลักษณะ) สภาวะไม่เที่ยง คือ
ขันธห้า”

รูปนามหรือขันธห้าเป็นสภาวะที่ปรากฏแก่ปัญญาของผู้ปฏิบัติ
ว่ามีธรรมชาติเกิดดับอยู่เสมอ ความจริงแล้วขันธทั้งห้าเหล่านั้นมิได้
ปรากฏในขณะเดียวกัน แต่ปรากฏทีละอย่างในขณะหนึ่งๆ เท่านั้น
เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปอยู่ รูปย่อมปรากฏว่าเกิดดับ หรือถ้าเขา
กำหนดรู้นามอยู่ นามย่อมปรากฏสภาวะเกิดดับ เช่น เมื่อกำหนด
รู้จิต จิตย่อมปรากฏสภาวะเกิดดับ หรือถ้ากำหนดเวทนาที่รู้สึก
เจ็บปวด ขา หรือคัน สภาวะเหล่านั้นย่อมปรากฏว่าเกิดดับอย่าง
รวดเร็ว ดังนั้น อารมณ์ที่จิตรับรู้สภาวะเกิดดับจึงได้แก่รูปนามขันธห้า
นั่นเอง

สภาวะที่ไม่เที่ยงดังกล่าวนี้อาจได้เพราะลักษณะที่เป็นเครื่องหมาย คนทั่วไปมีลักษณะพิเศษที่เป็นเครื่องหมายเฉพาะตัว เช่น สีผิว คิ้ว ดวงตา เป็นต้น แต่ละคนก็มีลักษณะแตกต่างกัน รูปนามก็เช่นเดียวกัน มีลักษณะที่เห็นได้ชัดเจน คืออนิจจลักษณะ เป็นลักษณะที่เห็นได้ชัด เพราะมีสภาพผันแปรไม่คงที่ เกิดแล้วดับไปไม่คงทน คล้ายกับแสง ฟาแลบที่สว่างวาบขึ้นมาแล้วดับไปในทันที เป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เมื่อ ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้การเกิดขึ้นก็จะเห็นการดับไปตามมาทันที แสดงถึงความไม่เที่ยงไม่ยั่งยืนแม้เพียงชั่วขณะ ดังข้อความว่า

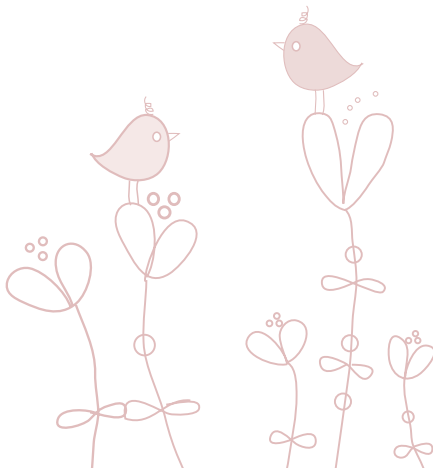
“ความไม่เที่ยง คือ ลักษณะที่เกิดขึ้นแล้ว
ดับไป”^{๑๐๑}

“ความไม่เที่ยง คือ การเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง
และความเป็นอย่างอื่น หรือลักษณะแปรปรวน
ที่เรียกว่าการเกิดขึ้นแล้วดับไป”^{๑๐๒}

ผู้ปฏิบัติจะรู้แจ้งอนิจจลักษณะ เมื่อได้ประจักษ์แก่ตนเอง ด้วยการกำหนดรู้รูปรนามแล้วยังเห็นสภาวะของรูปรนามอย่างถูกต้องเท่านั้น ปัญญาที่ยังเห็นลักษณะไม่เที่ยงจึงเกิดขึ้นจากประสบการณ์ของตน ปัญญาดังกล่าวไม่เกิดขึ้นด้วยการนึกคิดพิจารณาว่า “รูปรนามไม่เที่ยง” เท่านั้น เพราะการนึกคิดพิจารณาไม่ใช่ปัญญาที่เกิดจากการเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง

วิปัสสนาญาณที่แท้จริงเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะนำไปสู่มรรคญาณและผลญาณ แต่อาจมีคนเข้าใจผิดคิดว่าจิตที่เกิดขึ้นครั้งเป็นทารกนั้นได้ยืนยาวต่อเนื่องจนโตเป็นผู้ใหญ่ ที่จริงแล้วผู้ที่ยังเห็นว่าจิตดวงแรกและดวงหลังเกิดขึ้นแล้วดับไป จัดว่าได้ทำลายสันตติ (ความเกิดดับต่อเนื่องกันอย่างรวดเร็ว) ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ อรรถกถา^{๑๐๓} ทำนองเดียวกับความเข้าใจผิดเมื่อเห็นมดเดินเรียงต่อกันเป็นแถวดังนั้น เพื่อกำจัดมานหมอกที่กำบังความจริง ผู้ปฏิบัติจึงต้องกำหนดรู้ให้ทันการเกิดขึ้นของจิตทุกครั้ง

เมื่อการรับรู้่องไวขึ้น จิตหรือความคิดที่เกิดขึ้นจะปรากฏให้เห็นว่าขาดเป็นท่อนๆ จึงเห็นความจริงได้ว่าจิตเกิดขึ้นและดับไปในทันที ผู้ปฏิบัติจะเห็นความไม่เที่ยงของจิต และเห็นสภาวะที่แปรปรวนได้ชัดเจน เช่น ความเจ็บปวด ซึ่งหากไม่ถึงถื่นอาจคล้ายกับว่าความรู้สึกนั้นเกิดอยู่เป็นเวลานาน แต่ถ้าพิจารณาอย่างใกล้ชิด จะพบว่าทุกครั้งที่กำหนดรู้ว่า “ปวดหนอ” ความปวดนั้นเกิดขึ้นและดับไปเป็นชุดๆ เหมือนกับตัวปลวกแต่ละตัวที่เดินเรียงต่อกันเป็นแถว ความปวดเกิดขึ้นแล้วดับไป การเกิดดับนี้แสดงถึงความไม่เที่ยง ทุกอิริยาบถของร่างกายเกิดขึ้นในลักษณะคล้ายกับที่กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อเห็นความไม่เที่ยงด้วยวิปัสสนาญาณ ก็เท่ากับเห็นทุกข์และอนัตตาไปพร้อมกัน เพราะรูปนามถูกบีบคั้นด้วยความไม่เที่ยง จึงเป็นทุกข์ และความทุกข์เป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ทั้งสามอย่างนี้มีองค์ธรรมเหมือนกันคือรูปนาม ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น

ดังนั้น ถ้าเห็นอนิจจังอย่างแจ่มแจ้ง ก็จะอนุมานรู้ทุกขังได้ ถ้ารู้ทุกขังก็จะเข้าใจอนัตตาได้ เมื่อเข้าใจอนัตตา ก็จะพบนิพพานได้^{๑๐๔} แต่ต้องมีการสั่งสมปัญญาบารมีมามากพอ เพราะนิพพานไม่อาจไปถึงได้ด้วยการเห็นอนัตตาเพียงครั้งสองครั้งเท่านั้น

ถ้าได้เห็นแจ้งอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ในขณะใดที่กำหนดรู้รูปนามตามความเป็นจริง ขณะนั้นจะสามารถละความพอใจในขันธห้าได้ ถ้าไม่กำหนดรู้ ก็จะไม่มีความหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ถ้ายังพอใจในทุกขณะที่เห็น ได้ยิน สัมผัส และรับรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางทวารทั้งหก ก็จะเห็นสิ่งเหล่านั้นว่าเที่ยง เป็นสุข ดี เป็นเรา ของเรา หลง ชาย และมีความยินดีในอารมณ์เหล่านั้น

ความยินดีพอใจใน *เตว่า* หมายถึงความพอใจในขันธห้า ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ละความยินดีพอใจใน *เตว่า* ซึ่งจะละได้ด้วยวิธีกำหนดรู้ทุกครั้งที่สภาวะธรรมทางกายและทางจิตเกิดขึ้น และเมื่อกำหนดรู้อย่างนี้ ก็จะสามารถรู้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนาม และเมื่อกำหนดรู้ต่อไปอย่างต่อเนื่อง จะหยั่งเห็นความเกิด

และความดับของรูปนามซึ่งจะนำไปสู่ปัญญาที่ยังเห็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา จากนั้นจะไม่มีมัยมั่นในรูปนามโดยเข้าใจผิดว่ามี ความยั่งยืน ความรู้หรือปัญญาที่ได้มานี้จะกั้นไม่ให้กิเลสเกิดขึ้น ไม่ให้เกิดความเห็นผิดและความยึดมั่นผิดว่าสิ่งต่างๆ สวยงาม ดี หรือน่าชอบใจ เป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ดังนั้น ข้อความว่า จง ยกต่ำขึ้น จึงหมายถึง จงละตัณหาในอุปาทานขันธห้า

ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้รูปนามขันธห้าจนถึงขั้นอนุโลมญาณ (ญาณที่คล้อยตามอริยมรรค) ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นจะต่อเนื่องไปสู่โคตรภู- ญาณและอริยมรรคญาณ และการละตัณหาจึงเกิดตามมาได้ เมื่อ การละตัณหาเกิดขึ้นในขณะที่เจริญวิปัสสนานั้น จะทำให้เห็นการเกิดขึ้น และดับไปของรูปนาม ซึ่งส่งผลให้อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และ อนัตตลักษณะปรากฏ เมื่อปัญญาที่ยังเห็นไตรลักษณ์คือสัมมสน- ญาณนี้แก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติย่อมได้เห็นการเกิดขึ้นและดับไปตั้งแต่ ต้นจนจบของสภาวะธรรมที่กำหนดอยู่นั้นอย่างชัดเจน

การเห็นแจ้งสภาวะธรรมที่เปลี่ยนแปลงเกิดดับอยู่ตลอดเวลา อย่างรวดเร็วนี้เรียกว่า อุทัพพญาณ คือ ปัญญาที่ยังเห็นความ

เกิดดับ และเมื่อญาณนั้นแก่กล้าขึ้นอีก ผู้ปฏิบัติจะ
 ได้เห็นการดับชัดกว่าการเกิด ปัญญาที่เห็นการดับของ
 อารมณ์และจิตที่รู้อารมณ์ทุกครั้งที่กำหนดรู้นี้ เรียกว่า
 อกฺขณญาณ คือ ปัญญาที่รู้เห็นความดับ เมื่อได้เห็นแจ้งว่า
 ทั้งจิตรู้และอารมณ์ที่ถูกรู้ได้ดับสลายไปทั้งที่เป็น
 ภายในและภายนอก ผู้ปฏิบัติจะตระหนักได้ว่า สรรพสิ่ง
 ทั้งหลายไม่มีอะไรแน่นอน ล้วนต้องดับสลายไปไม่
 ปลอดภัย จึงน่ากลัวทั้งนั้น ปัญญาขั้นนี้เรียกว่า ภย-
 ญาณ คือ ปัญญาที่ยังเห็นว่ารูปลนามน่ากลัว เมื่อเกิด
 ภยญาณ ผู้ปฏิบัติก็เห็นว่าทั้งอารมณ์ที่ถูกรู้และจิตที่รู้
 นั้นเป็นโทษ ไม่น่าพอใจ เรียกว่า อาทีนวญาณ คือ
 ปัญญาที่ยังเห็นว่ารูปลนามเป็นโทษ ถ้าโทษที่เห็นนั้น
 เกี่ยวกับกามคุณอารมณ์ ก็เปรียบได้กับมิดและเซียง
 หั่นเนื้อ

มิดและเขียงหั่นเนื้อ คือเบญจกามคุณ

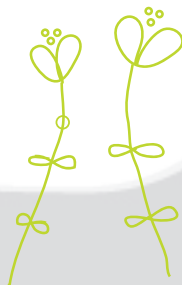
คำถามต่อไปที่พระกุมารกัสสปเถระทูลถามก็คือ กา อสิสุณา (มิดและเขียงหั่นเนื้อคืออะไร) ตรัสตอบว่า

อสิสุณาติ^{๑๐๕} โข ภิกขุ ปญจนเนตํ กาม-
คุณานํ อธิวจนํ.^{๑๐๖}

“คำว่า มิดและเขียงหั่นเนื้อ นั้น เป็นคำเรียก
แทนเบญจกามคุณ”

เบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่
น่าปรารถนาน่าพอใจ ปกติเวลาหั่นเนื้อต้องวางราบบนเขียงแล้วหั่น
ชำแหละด้วยมีด ในทำนองเดียวกัน คมมีดแห่งกิเลสจะหั่นเชือดบน
เขียงแห่งกามคุณทั้ง ๕ ซึ่งเป็นที่รองรับ

ข้อนี้อธิบายได้ว่า เมื่อสัตว์โลกถูกกิเลสชักนำให้ยินดีในกามคุณทั้ง ๕ ก็จะตกอยู่ในความทุกข์ แม้การแสวงหาอารมณ์ที่น่าพอใจก็ยังต้องใช้ความพยายามและอาจต้องประสบความยากลำบากทั้งทางกายและทางใจ และยิ่งหากได้กระทำบาปอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้มาแล้ว เมื่อตายไปจะต้องตกสู่อบายภูมิ ๔ เปรียบเหมือนการถูกจับวางบนเชียงแล้วถูกทรมานและเชือดด้วยมีดแห่งราคะและตัณหา ถึงจะได้มาเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาด้วยกรรมดี ก็ยังต้องเผชิญกับความตาย ไม่ว่าในภพไหน ก็หนีความตายไม่พ้น เพราะสัตว์โลกถูกทรมานด้วยกิเลส เหมือนถูกฆ่าหั่นด้วยคมมีดอันได้แก่กิเลสกาม บนเชียงอันได้แก่เบญจกามคุณ

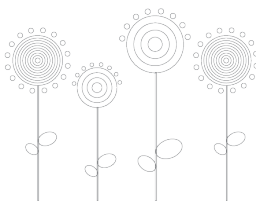

ด้วยเหตุนี้จึงขอสรุปในเรื่องนี้ว่า “จงยกมิดและเชิงหัน
เนื้อขึ้นมา” หมายความว่า จงกำหนดรู้กามคุณที่น่ายินดีพอใจด้วย
ปัญญาคือ อาทีนวญาณ และปลดปล่อยความผูกพันในกามคุณ
ทั้งห้าเหล่านั้น

เมื่อพิจารณาเห็นความไม่น่าพอใจของรูปนามด้วยอาทีนว-
ญาณ ก็จะไม่มีความยินดีในอารมณ์ที่กำหนดรู้และจิตที่รู้อารมณ์
ตลอดจนการตอบสนองต่ออารมณ์ อันที่จริง จิตเริ่มเกิดความเบื่อหน่าย
และรังเกียจ ไม่มีความพอใจเพราะรู้ความจริงเกี่ยวกับรูปนามที่
เกิดขึ้น ปัญญาที่เกิดความเบื่อหน่ายในรูปนามนี้เรียกว่า นิพพิทาญาณ
คือ ปัญญาที่ยังเห็นความเบื่อหน่าย

พระพุทธองค์ทรงเทศนาเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของญาณนี้
เป็นต้นว่า^{๑๐๗}

๑. รูปสุปิ นิพพิทติ (เบื่อหน่ายแม้ในรูปที่เห็น)
๒. จกขุวิญญาณปิ นิพพิทติ (เบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ)
๓. ธมเมสุปิ นิพพิทติ (เบื่อหน่ายแม้ในธรรมารมณ์)
๔. มโนวิญญาณปิ นิพพิทติ (เบื่อหน่ายแม้ในมโนวิญญาณ
ที่คิดและกำหนดรู้)

เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดความเบื่อหน่ายเช่นนี้ จึงปรารถนาใคร่จะหลุดพ้นจากรูปนาม ปัญญาที่อยากออกจากรูปนามนี้ เรียกว่า มุญจิตุกัมมตาญาณ คือ ปัญญาต้องการพ้นไปจากรูปนาม เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้รูปนามต่อไปด้วยความปรารถนาจะหลุดพ้น จะเกิดปัญญาพิจารณารูปนามสังขารอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ปฏิสังขาญาณ คือ ปัญญากำหนดรู้อีก เมื่อญาณนี้แก่กล้าขึ้นก็จะรู้เห็นรูปนามด้วยอาการวางเฉย เรียกว่า สังขารุเพกขาญาณ คือ ปัญญาวางใจเป็นกลางในสังขาร ในบรรดาวิปัสสนาญาณทั้งหมด (ยกเว้นอนุโลมญาณ) สังขารุเพกขาญาณเป็นญาณที่ละเอียดประณีตที่สุด ดังนั้น เมื่อบรรลุถึงญาณนี้ ผู้ปฏิบัติจะรู้สึกมีความยินดีเพลิดเพลินในธรรม ที่เรียกว่า ธรรมราคะ ถ้าไม่สามารถละความยินดีนี้ ก็จะไม่อาจบรรลุมรรคญาณผลญาณได้ ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำจัดธรรมราคะให้หมดไป

ชั้นเนื้อคือนันทิราคะ

ปริศนาต่อไปคือ กา มัสเปสิ เมื่อพระกุมารกัสสปะทูลถามว่า “ชั้นเนื้อคืออะไร” พระพุทธองค์จึงทรงวิสัชนาว่า

มัสเปสิ โข ภิกขุ นนฺที่ราคะเสตฺ^{๑๐๘} อธิ-
วจัน^{๑๐๙}

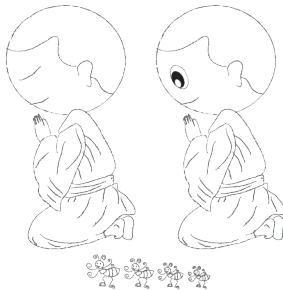
“คำว่า ชั้นเนื้อ นั้น เป็นคำเรียกแทนนันทิ-
ราคะ (ราคะที่เพิลิตเพลินยิ่งในอารมณ์)”

คนที่ไม่บริโภคมังสวิรัติมักชอบกินเนื้อ สัตว์ประเภทสิงโต เสือ
หมาป่า หรือนกอินทรี อีกา และเหยี่ยวก็ชอบเนื้อมากเช่นเดียวกัน
ชั้นเนื้อจึงเป็นสิ่งที่สัตว์กินเนื้อต้องการ และพากันมาวนเวียนหรือ
ตอมอยู่รอบๆ ไม่ว่าจะเป็นมด อีกา สุนัข และแมลงวัน เช่นเดียว
กับอารมณ์ที่น่าพอใจเป็นสิ่งที่ทุกคนยึดติดชื่นชอบและปรารถนา
ชน รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม อาหารอร่อย สัมผัสที่นุ่มนวล
และจินตนาการที่ทำให้สุขใจ ความเพิลิตเพลินในกามคุณเหล่านี้คือ

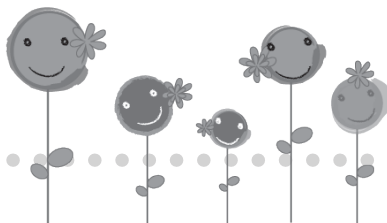
นันทิราคะ คนทั่วไปเห็นว่าชีวิตเป็นสิ่งที่น่ารื่นรมย์ แม้ในการฟังธรรมเทศนาก็ยังต้องการความเพลิดเพลินในเสียงที่ได้ยิน คืออยากได้ยินเรื่องราวที่ดี สนุก และน่าสนใจ

คนทั่วไปไม่นิยมอ่านพระไตรปิฎกเพราะไม่น่าสนใจเหมือนหนังสืออ่านเล่น นิยายประโลมโลก หรือหนังสือการ์ตูนซึ่งขายดี อ่านแล้วติดใจเพราะนักเขียนที่มีพรสวรรค์สามารถปลุกนันทิราคะของผู้อ่านให้ตื่นขึ้นมาได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศร้าหรือเขย่าขวัญก็สามารถทำให้ผู้อ่านรู้สึกสงสาร หรือตกใจกลัว คล้อยตามไปกับเนื้อเรื่องทั้งที่รู้ว่าเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นมาก็ตาม เมื่อถูกกระตุ้นโดยนันทิราคะ คนทั้งหลายจึงยอมจ่ายเงินจำนวนมากเพื่อซื้อหนังสือที่ตนชอบ ซื้อบัตรดูหนัง ดูละคร ชมคอนเสิร์ต และฟังเพลงที่ชอบ บางคนชอบดื่มสุราเมรัยโดยอ้างว่าเป็นสิ่งทำให้มีความสุขและทำให้ความคิดแจ่มใส ชีวิตในทางโลกของผู้คนถูกครอบงำด้วยอิทธิพลของนันทิราคะ นันทิราคะที่ทำให้เพลิดเพลินนี้ควรถูกละด้วยการกำหนดรู้ ซึ่งกล่าวรวมอยู่ในการละกามฉันทะในตอนก่อนแล้ว ถ้าในเบื้องต้นยังละนันทิราคะอย่างหยาบไม่ได้แล้ว ก็จะไม่สนใจอ่านหรือฟังธรรม และไม่สนใจการปฏิบัติธรรม ผู้ที่ยังเห็นวณันทิราคะเป็นความสุขจะพยายามไม่เข้าใกล้วัดหรือพระเจดีย์ แม้แต่จะเข้าวัดเพื่อทำบุญเพียงชั่วคราวก็ยังไม่อยากไป

ในขณะที่เจริญกรรมฐาน นันทีราคะยังอาจเกิดขึ้นได้ เช่น ในขณะที่รู้เห็นลักษณะของอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เมื่อเกิดความยินดี ควรกำหนดรู้ว่ายินดีเท่านั้น เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรูปรูปนามอยู่นั้น ถ้าสภาวะเกิดขึ้นและดับไปปรากฏอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน จะรู้สึกสบายทั้งกายและใจและมีความสุข เขารู้สึกกำหนดได้อย่างง่ายดายเหมือนเป็นไปเองโดยธรรมชาติ ในขณะที่กำหนดได้อย่างสมำเสมอราบรื่นอยู่นั้น อาจปรากฏมีแสงสว่าง หรืออาจรู้สึกเหมือนกำลังลอยอยู่ในอากาศหรือในทะเล จิตอาจรู้สึกเบาสบายมีความรู้สึกปิติ ในขั้นนี้อาจรู้สึกเป็นสุขและพอใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น รู้ซึ้งและพอใจในรสธรรม เช่นนี้จัดได้ว่าเป็นนันทีราคะ ผู้ปฏิบัติได้เรียนรู้วิธีการละความพอใจในขั้นห้า (เต่า) มาแล้ว หลังจากผ่านขั้นตอนนี้ไป วิปัสสนาปัญญาจะพัฒนาขึ้นเป็นสังขารุเพกขาญาณ

เมื่อบรรลुสังขารุเปกขาญาณ การกำหนดรู้
จะเป็นไปอย่างราบรื่นสม่ำเสมอ่ายดาย ไม่ต้องใช้
ความพยายามเป็นพิเศษแต่อย่างใด แต่จะรู้ทุกสิ่งที
เกิดขึ้นและดับไปได้อย่างฉับพลัน จิตมีความคมชัด
นานติดต่อกันห้า สิบ ยี่สิบ หรือสามสิบนาทึ หรือ
อาจถึงหนึ่ง สอง หรือสามชั่วโมงโดยไม่รู้สึกปวด
เมื่อย ตึง ร้อน หรือว่ง มีความผ่อนคลายสบายใน
ท่าหนึ่ง ความชื่นชมพอใจนี้ก็จัดเป็นนันทิราคะอย่าง
หนึ่งซึ่งจำเป็นจะต้องกำหนดรู้ และเมื่อกำหนดรู้ยู่
อย่างต่อเนื่อง ก็จะเป็นไปอย่างแคล่วคล่องรวดเร็ว
ยิ่งขึ้นเป็นลำดับ เหมือนกับการเร่งความเร็วเพื่อเข้า
เส้นชัยของนักวิ่งแข่ง จิตที่ถูกกำหนดรู้จะเกิดขึ้นและ
ดับไปอย่างรวดเร็ว จนในที่สุดรูปนามก็ดับหมดสิ้น
และนิพพานปรากฏ ที่กล่าวมานี้คือขั้นตอนของ
การบรรลุมรรคผลนิพพาน^{๑๑๐}

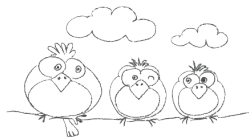
การบรรลุครั้งแรก คือโสดาปัตติมรรคญาณ และโสดาปัตติผลญาณ เป็นการบรรลุมรรคผลหลังจากการละนันทิราคะ ผู้ที่ได้บรรลุมรรคผลขั้นแรก ได้ชื่อว่า พระโสดาบัน (ผู้แรกเข้าถึงกระแสอันนำไปสู่พระนิพพาน) ถ้าผู้ปฏิบัติเจริญสติกำหนดรู้รูปนามอย่างต่อเนื่องต่อไป ก็จะบรรลุสังขารูปกษญาณ แต่นันทิราคะอาจปรากฏขึ้นอีก ถ้าความพอใจในธรรมรสที่เกิดขึ้นพร้อมกับนันทิราคะนั้นถูกกำหนดรู้และถูกละไปได้ ก็จะบรรลุสกทาคามีมรรค สกทาคามีผล เป็นพระสกทาคามี ถ้ามีการเจริญสติกำหนดรู้รูปนามอย่างต่อเนื่องต่อไปอีก ก็จะบรรลุสังขารูปกษญาณ ตามมาด้วยนันทิราคะ ซึ่งเป็นความรู้สึกที่น่าพอใจ ถ้าผู้ปฏิบัติเกิดความยินดีเพลิดเพลินในความรู้สึกนั้น วิปัสสนาปัญญาจะไม่ก้าวหน้า แต่ถ้ากำหนดรู้นันทิราคะ (ขึ้นเนื้อ) นั้น และละความพอใจนั้นได้อีก จึงจะบรรลุอนาคามีมรรค อนาคามีผลสำเร็จเป็นพระอนาคามี

หลังจากนั้น หากกำหนดรู้รูปนามต่อไปอย่างไม่ลดละ จะสามารถบรรลุญาณขั้นต่างๆ ไปตามลำดับจนถึงสังขารูปกษญาณ ในขั้นนี้ จะรู้สึกเพลิดเพลินพอใจในธรรมสเป็นอย่างยิ่ง ถ้าไปติดอยู่ในความเพลิดเพลินในสังขารูปกษญาณนั้น ก็ได้ชื่อว่าติดอยู่ในนันทิราคะ เรียกว่า ธรรมนันทิ ถ้าเพียงแต่กำหนดรู้นันทิราคะนี้ โดยไม่สามารถละความพอใจได้ วิปัสสนาญาณย่อมไม่ก้าวหน้า เมื่อสิ้นชีพลงก็จะไปเกิดเป็นพรหมในสุทธาวาสภูมิเพราะยังไม่ได้บรรลุ อรหัตตมรรค อรหัตตผล พระพุทธองค์จึงทรงเทศนาว่า

“ภิกษุนี้เป็นผู้อุบัติเกิด[จะเป็นพระอรหันต์แล้ว]ปรินิพพานในสุทธาวาสภูมินั้น ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น (สังขารูปกษญาณ) ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน (สังโยชนเบื้องต้น) ๕ ประการสิ้นไป”^{๑๑๑}

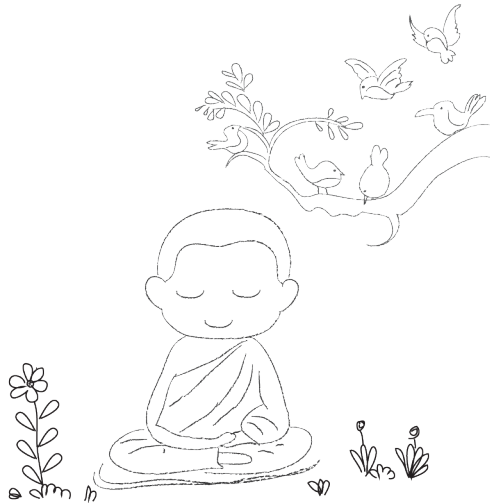
พระดำรัสนี้หมายความว่า ด้วยเหตุแห่งราคะ ความพอใจยินดีในสังขารูปกษาวิปัสสนา จึงนำไปปฏิบัติในสุทธาวาสภูมิ หลังจากนั้น หากได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ก็จะปรินิพพานในสุทธาวาสภูมิ พระธรรมเทศนานี้อธิบายว่านันทิราคะเปรียบได้กับขึ้นเนื้อที่ขัดขวางการบรรลุพระนิพพานในชาตินี้ได้อย่างไร ดังนั้น จึงควรกำจัดหรือสลัดนันทิราคะทิ้งไป

ด้วยเหตุดังกล่าว คำว่า อุกุชิป มัสเปสี (จงยกขึ้นเนื้อขึ้นมา)
จึงหมายความว่า ปชห นนทีราคะ (จงละนันทิราคะ) นี่เป็นเทศนา
ของพระผู้มีพระภาค ส่วนพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า

ปชห นนทีราคะนติ เอตถ จตุตถมคเคน
นนทีราคะปหานํ กถิต^{๑๑๒}

“ในคำว่า ปชห นนทีราคะ (จงละนันทิ-
ราคะ) นี้ พระพุทธองค์ตรัสถึงการสลัดทิ้ง
นันทิราคะ[อย่างสิ้นเชิง]ด้วยอรรถัตตมรรค”

นาคคือพระอรหันต์

หากพระอนาคามีบุคคลสามารถละนันทิราคะได้ ก็จะบรรลุ
อรหัตตมรรค อรหัตตผล หลุดพ้นจากนันทิราคะอย่างสิ้นเชิง เมื่อ
ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ผู้หมดสิ้นกิเลสทั้งมวล ย่อมหมายความว่าได้
พบนาค ดังนั้น เมื่อพระกุมารกัสสปะพูลถามว่า โก นาโค (นาคคือ
อะไร) พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า

นาโคติ^{๑๑๓} โข ภิกขุ ชีณาสวเสตํ อธิวจน^{๑๑๔}.

“คำว่า นาค นั้นเป็นคำเรียกแทนพระชีณาสพ”

ความหมายคือ ผู้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วชื่อว่านาค และ
เมื่อได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ชื่อว่าได้พบพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นนาคที่
เลิศ ทรงเป็นพระอรหันต์ที่ประเสริฐที่สุด จะเห็นได้ว่า ผู้ได้พบธรรม
ชื่อว่าได้พบพระพุทธเจ้า คือ ผู้ปฏิบัติพิจารณาว่าตนกำจัดกิเลสได้
หมดสิ้นแล้ว จึงเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงกำจัดกิเลสด้วยพระองค์
เองแล้วชี้นำผู้อื่นสู่ความหมดสิ้นกิเลส จัดว่าได้พบพระพุทธเจ้าอย่าง
แท้จริง

จงทำความนอบน้อมนาค

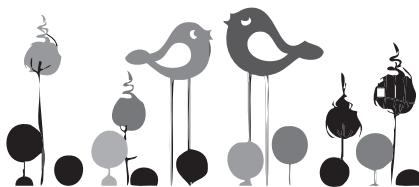
เมื่อศิษย์ชื่อสุเมธชุดพบนาคในจอมปลวก พราหมณ์พูดว่า

ติฏฐตุ นาโค. มา นาคํ ฆฏฺเฐสิ. นโม กรโหิ

นาคสส.^{๑๔๕}

“นาคจงอยู่ที่นี่เถิด เธออย่ารบถนาค จง
ทำความนอบน้อมแก่นาค”

ข้อนี้หมายความว่า หลังจากบรรลุปะเป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่มี
สิ่งใดต้องกระทำเพื่อการบรรลุธรรมยิ่งๆ ขึ้นไปอีก ไม่มีสิ่งใดต้องละ
อีกแล้ว เพราะกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว กล่าวคือ ในเบื้องต้น
ผู้ปฏิบัติต้องละสิ่งต่างๆ เหล่านี้ คือ ละนิวรณ์ที่เหมือนผ้ากรอง
น้ำต่าง แล้วกำหนดรู้ชั้น ๕ ที่เหมือนเต่าแล้วละไป อีกทั้งกำหนดรู้
กามคุณ ๕ ที่เหมือนมิดและเขียงหันเนื่องจนกระทั่งเห็นโทษของ
กามคุณแล้วละไป ในที่สุดเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าจนรู้สีกยนิตี
พอใจธรรมรสที่เหมือนขึ้นเนื้อ ก็ต้องละไป ต่อเมื่อพบนาคแล้วไม่
ต้องละ เพราะนาคคือพระอรหันต์ จึงต้องนอบน้อมนาค

วิธีนอบน้อมนาค

คำว่า “จงทำความนอบน้อมแก่นาค” หมายความว่า เมื่อบรรลุปะเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เท่ากับว่าได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงควรนอบน้อมพระพุทธรูปผู้เป็นพระสัพพัญญู เพราะได้พบนาคผู้ประเสริฐกล่าวคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยตนเอง พระอรหันต์ทั้งหลายเคารพบูชาพระผู้มีพระภาคอย่างเต็มใจและกระตือรือร้นโดยไม่ต้องมีใครชี้แนะหรือจูงใจ นักปฏิบัติต่างมีความเคารพพระพุทธรูปอย่างยิ่งหลังจากได้ลิ้มรสพระธรรม การบูชาพระพุทธรูปมีแสดงไว้ในจุฬาสัจจกสูตรแห่งคัมภีร์มูลปิณณาสก์^(๑๖) ดังนี้

๑. พุทฺโธ โส ภควา โพธาย ฌมมํ เทเสติ.

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้แล้วทรงแสดงธรรม (สัจจะ ๔) เพื่อให้ผู้อื่นรู้ตาม”

ข้อความนี้เป็นวิธีที่พระอรหันต์รำลึกถึงบุญคุณแล้วเคารพบูชาพระผู้มีพระภาค กล่าวคือ พระองค์ตรัสรู้ร้อยยี่สิบแล้วทรงเทศนาสั่งสอนสัจธรรมแก่ปวงสัตว์ทั้งหลายให้รู้ตามด้วยพระกรุณาและพระสัพพัญญุตญาณ โดยยกตัวอย่างขึ้นแสดงและมีอุปมาอุปไมยอย่างละเอียด

กล่าวโดยย่อคือ ให้กำหนดรู้ทุกขณะที่มีรูปนามเกิดขึ้นทาง ทวารทั้งหก อารมณ์ทั้งหก วิญญาณทั้งหก ผัสสะทั้งหก และเวทนา ทั้งหก นี่คือใจความของพระไตรปิฎกอย่างย่อ อารมณ์ที่เกิดขึ้นทาง ทวารทั้งหก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น สัมผัสทางร่างกาย และจิต เป็นสิ่งที่จะต้องกำหนดรู้ แต่ละทวาร (ประตู) มีลักษณะหกอย่าง จึงรวมเป็นธรรม ๓๖ อย่าง ถ้าธรรม ๓๖ อย่างนี้ถูกกำหนดเพื่อยังรู้สภาวะที่แท้จริง ก็จะทำให้บรรลุนิพพาน ซึ่งนำไปสู่การบรรลุ พระนิพพาน ใจความที่กล่าวโดยย่อนี้มีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่อาจมีผู้ไม่เข้าใจ พระพุทธองค์จึงทรงมีพระกรุณาแสดงธรรมเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ตลอดพระชนมายุโดยไม่ทรงย่อท้อ

หากพระผู้มีพระภาคไม่ทรงประกาศพระศาสนา ไม่ทรงแสดง ธรรมเพื่อโปรดเวไนยสัตว์หลังจากทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ก็จะต้องเหนื่อยยาก หากจะทรงดำรงอยู่ในฌานสมาบัติ และผลสมาบัติ ก็จะไม่เสวยแต่ความสุขและความสงบ แต่พระองค์ ก็มีได้ทรงแสวงหาประโยชน์สุขส่วนพระองค์ด้วยการเข้าฌานและ ผลสมาบัติ พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ทั้งกลางวันกลางคืนโดยมิได้ทรงพักผ่อนตลอดเวลา ๔๕ ปี ดังนั้น จึงสมควรบูชาพระองค์ด้วยความกตัญญูตเวทีและกล่าววาทนี้

๒. ทนโต โส ภควา ทมถาย ฌมมึ เทเสติ.

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงฝึกพระองค์แล้วแสดงธรรมเพื่อฝึกสอนผู้อื่น”

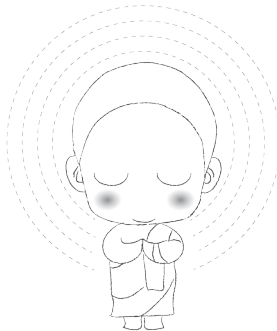
ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์จะกลายเป็นผู้มีกิริยามรรยาทนุ่มนวลและมีจิตใจสูง ยิ่งปฏิบัติด้วยความพากเพียรมากเท่าไร ก็มีคุณสมบัติที่งดงามมากขึ้นเพียงนั้น นี่เป็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติตนตามคำสอนของพระพุทธองค์ในด้านกายกรรมและวจีกรรม บุคคลนั้นจะเป็นคนสง่าผ่าเผยนุ่มนวลและมีคุณธรรมสูง จะงดเว้นจากการฆ่าหรือทรมานสัตว์ งดเว้นจากการพูดเท็จ และทำความลำบากให้แก่ผู้อื่น สิ่งเหล่านี้ทำให้บุคคลเป็นคนดีมีคุณธรรมและจัดเป็นศีล ในด้านสมาธินั้น ถ้าบุคคลประพฤติธรรมอย่างจริงจัง ความโกรธเคืองมุ่นรำยก็จะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้ ในส่วนปัญญานั้น ถ้าบุคคลประพฤติธรรมด้วยความเลื่อมใสศรัทธา เมล็ดพันธุ์แห่งกิเลสก็จะไม่สามารถงอกงามได้ ดังนั้น กิเลสตัณหาอันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ เป็นต้น จึงเกิดขึ้นไม่ได้

พระพุทธองค์ทรงเป็นที่พึ่งที่ระลึกของเราทั้งหลาย เพราะได้ทรงกำจัดการกิเลสบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว ได้ทรงชี้ทางปฏิบัติด้วยพระปัญญาที่แหลมคมและสุขุมลึกซึ้ง เพื่อให้เราได้หลุดพ้นจากกิเลสตามที่พระองค์ได้หลุดพ้นแล้ว

๓. สนฺโต โส ภควา สมถาย ฌมฺมิ เทเสติ.

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงสงบแล้วแสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้สงบ”

คนทั่วไปมักเพลิดเพลีนยินดีเมื่อพบกับสิ่งที่ตนพอใจ จึงเกิดตัณหา อีกทั้งกาย วาจา และใจของเขาก็ไม่สงบด้วยอำนาจของตัณหาที่ดิ้นรนไขว่คว้าหาความสุข หรือถ้าพบกับสิ่งที่ตนไม่พอใจ ก็เกิดโทสะดิ้นรนไปมาไม่สงบ แต่พระพุทธองค์มีจิตสงบอยู่เสมอ ไม่เกิดตัณหาหรือโทสะเมื่อพบกับสิ่งที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ทรงมีกาย วาจา ใจ สงบจากกิเลสที่ทำให้เราร้อน ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงประสบความสำเร็จแห่งจิตด้วยการละกิเลสทั้งปวง ทรงมีพระกรุณาประสงค์จะให้มวลมนุษยได้พบความสงบเช่นเดียวกับพระองค์ จึงได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมวลมนุษยให้เห็นแจ้งพระสัทธรรมด้วยปัญญาอันประเสริฐ

๔. ดิณโณ โส ภควา ตรณาย ธมมံ เทเสติ.

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงข้ามได้แล้วแสดงธรรม เพื่อสอนผู้อื่นให้ข้ามห้วงกิเลส”

พระผู้มีพระภาคได้ทรงข้ามห้วงมหาสมุทรแห่งสงสาร ถึงฝั่งพระนิพพานแล้ว และด้วยพระมหากรุณาและพระปัญญาอันสุขุมลึกซึ้ง ทรงแสดงเทศนาให้เหล่าสัตว์ได้รู้แจ้งสัจธรรมเพื่อให้หลีกหนีจากทุกข์ทั้งปวงข้ามพ้นห้วงมหาสมุทรแห่งวิภวสงสาร

สัตว์โลกล่องลอยไปตามกระแสแห่งสังสารวัฏที่ไหลเชี่ยว กระแสน้ำแห่งสงสารที่ท่วมทับสัตว์โลกนี้ประกอบด้วยโอฆะทั้งสิ้น คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏฐิฆะ และอวิชฆะ

กาโมฆะ คือ กระแสแห่งกาม ความปรารถนาในกามคุณ อารมณ์ วังน้าวสามารถดูดสัตว์โลกให้จมลงและเสียชีวิตได้ฉับใด วังวนแห่งโอฆะก็สามารถดึงดูดสัตว์โลกให้จมลงถึงแก่ความตายได้ ฉะนั้น ถ้าบุคคลนั้นมีโอกาสทำคุณงามความดี เช่น ให้อาหาร หรือ รักษาศีล เป็นต้น ก็อาจได้ไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาซึ่งจัดเป็นสุคติภูมิ แต่ถ้าทำแต่ความชั่ว เช่น ฆ่าหรือเบียดเบียนสัตว์ ลักทรัพย์ โกงและกระทำความผิดกฎหมาย เขาก็จะจมลงในอบายภูมิสี่ นี่เป็นการถูกกระแสแห่งกาโมฆะพัดพาไป

ส่วนบุคคลที่ทำความดีในชาติปัจจุบัน เมื่อสิ้นชีพไปก็จะไปเกิดในมนุษย์ภูมิ หรือเทวภูมิ ซึ่งนอกจากจะต้องพบกับความทุกข์กายและความทุกข์ใจนานาประการแล้ว ก็ยังต้องพบกับวงจรของความแก่ ความเจ็บ และความตายอีก นี่คือการล่องลอยไปตามกระแสแห่งกาโมฆะสู่กามสுகติภูมิ

ภโวฆะ คือ ความติดใจสุขในรูปภพและอรุภพ (พรหมที่มีรูป และพรหมที่ไม่มีรูป) แต่รูปพรหมและอรุพพรหมก็จะต้องประสบกับความตาย เพราะเมื่อหมดอายุขัยก็ต้องจมลงในห้วงน้ำที่เรียกว่า ภโวฆะ

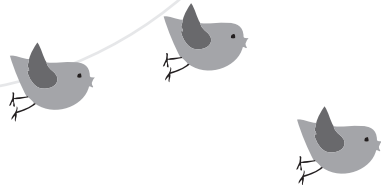
ทิกฺขุโฆฆะ คือ ความเห็นผิดที่เรียกว่า มิจฉาทิกฺขุโฆฆะ

อวิชฺโชฆะ คือ ความไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน แต่กลับเห็นผิดว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน เพราะความไม่รู้ตามความเป็นจริง (อวิชชา) และความเห็นผิด (ทิกฺขุโฆฆะ) นี้เองทำให้บุคคลต้องจมลงในอบายภูมิสี่ ซึ่งมีแต่ความทุกข์ แม้มนุษย์และเทวดาในมนุษย์ภูมิและเทวภูมิก็ต้องพบกับความทุกข์มากมายหลายประการ พรหมในรูปภูมิและอรุภภูมิก็ยังหลีกเลี่ยงความตายไปไม่ได้ ดังนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงถูกห้วงน้ำแห่งอวิชชาและทิกฺขุโฆฆะที่ไหลเชี่ยวท่วมทับจนถึงแก่ความตาย

“

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม
 เพื่อช่วยสัตว์ไม่ให้จมลงในห้วงน้ำแห่งสงสาร
 คือการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งขัดสัตว์ให้ล่องลอยไป
 เพื่อให้ถึงฝั่งพระนิพพานที่ปลอดภัย ไม่มีความตาย
 ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพร่ำสอน
 พวกเราเหล่ามนุษย์ทั้งหลายให้ยึดมั่นในศีลธรรม
 และพากเพียรปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น
 ด้วยความมุ่งมั่น

”

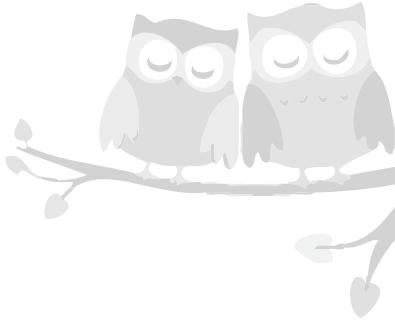
๕. ปรีณิพพุโต โส ภควา ปรีณิพพานาย ธมฺมํ เทเสติ.

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงดับเพลิงกิเลสได้แล้ว
แสดงธรรมเพื่อสอนผู้อื่นให้ดับเพลิงกิเลส”

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ที่ควรแก่การเคารพบูชา ได้ทรง
ดับเพลิงกิเลสได้ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อสอน
ผู้อื่นให้ดับเพลิงกิเลสด้วยพระมหากรุณาและพระปัญญาอันยิ่ง

บัดนี้ วัมมิกสูตรได้จบลงอย่างสมบูรณ์แล้ว ตามที่ทรงแสดง
ไว้ในพระสูตร หลังจากทีพระกุมารกัสสปะได้บรรลุอรหัตตมรรค
อรหัตตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ละกิเลสหมดสิ้นแล้ว ต่อจากนั้น
ไม่นานพระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องท่านเป็นเอกทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุ
อื่นในการเป็นผู้แสดงธรรมอันวิจิตร^(๑๓๗) จึงขอจบพระธรรมเทศนา
ด้วยการสรุปปรีศนาธรรมทั้ง ๑๕ ข้อดังนี้

บทสรุป

พราหมณ์เห็นจอมปลวกใหญ่ พ่นควันในเวลากลางคืน พ่นไฟในเวลากลางวัน จึงให้ศิษย์ผู้ฉลาดนำเสียมไปขุดดู เมื่อขุดแล้วได้พบลิ้มสลัก ครั้นขุดต่อไปจึงได้พบอึ่ง ทางสองแพร่ง ผ้ากรองน้ำต่างเต่า มีดและเขียงหั่นเนื้อ ช้อนเนื้อ และนาค ตามลำดับ รวมเป็นปรีศนา ๑๕ ข้อ ดังนี้

๑. จอมปลวก คือ ร่างกาย
๒. ควัน คือ ความคิดหรือการตรึกตรอง
๓. ไฟ คือ การกระทำการงาน
๔. พราหมณ์ คือ พระพุทธเจ้า
๕. ศิษย์ คือ ผู้ปฏิบัติ
๖. เสียม คือ ปัญญา

๗. การขุด คือ ความเพียร

๘. ถิ่นสลัก คือ อวิชา

๙. อึ่ง คือ ความโกรธ

๑๐. ทางสองแพร่ง คือ วิจิกิจฉา

๑๑. ผ้ากรองน้ำต่าง คือ นิ वर्ณ ๕

๑๒. เต่า คือ ชันธ ๕

๑๓. มีดและเขียงหั่นเนื้อ คือ กามคุณ ๕

๑๔. ชันเนื้อ คือ นันทีราคะ

๑๕. นาค คือ พระอรหันต์

ประโยชน์ของการเจริญวิปัสสนา

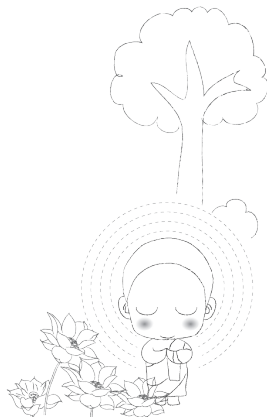
ถ้าเห็น อนิจจัง จะเห็น ทุกขัง

ถ้าเห็น ทุกขัง จะเห็น อนัตตา

ถ้าเห็นอนัตตา จะพาเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน

ถ้าเห็นพระนิพพาน จะหลุดพ้นจากอบายภูมิ

ด้วยผลบุญที่กัลยาณชนทุกท่านผู้ใฝ่ธรรมได้บำเพ็ญไว้ด้วยการฟังวรมิกสูตรนี้โดยเคารพ ขอจงส่งผลให้ท่านแคล้วคลาดจากอุปัทวันตราย สามารถเจริญวิปัสสนาภาวนาตามวิธีที่ได้แสดงไว้ในพระธรรมเทศนานี้ด้วยความพากเพียร และเมื่อได้บรรลुวิปัสสนาญาณชั้นต่างๆ ตามลำดับแล้ว ขอให้ได้มรรค ผล นิพพาน หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงโดยพลันเทอญ

เชิงอรรถ

^๑ ม.มู. ๑๒/๒๔๙-๕๑/๒๑๑-๑๔

^๒ ตตถ เสสา โอฏฐกิริราตอนธกโยนกทมิฬภาษาทิกา
อฏฐารส ภาสา ปริวตตณฺติ, อยเมเวกา ยถาภุจพฺรหมโวหารอริย-
โวหารสงฺขาทา มาครภาสา น ปริวตตติ. สมนาสมพฺพุโรปิ เตปิฏกํ
พฺพุทฺทวณฺํ ตนฺตี อาโรเปนฺโต มาครภาสาย เอว อาโรเปสี. (อภิ.วิ.อ.
๒/๗๑๘/๔๑๕)

“ในบรรดาภาษาเหล่านั้น ๑๘ ภาษาที่เหลือมีภาษา
โอฏฐะ, กิริราตะ, อันธกะ, โยนก และภาษาทมิฬ เป็นต้น ย่อม
เปลี่ยนแปลงได้ แต่ภาษามครอย่างเดี่ยวที่เรียกว่าภาษาของพรม
และพระอริยะตามความเป็นจริงนี้ ย่อมไม่เปลี่ยนแปลงไป แม้
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกพระพุทฺทพจน์คือพระไตรปิฎกขึ้นสู่
ภาษาที่เป็นแบบแผน ก็ทรงยกขึ้นด้วยภาษามครเท่านั้น”

เสสา ปริวตตุนติ เอกนเตน กาลนตเร อญฺญถา โหนติ
วินสฺสนติ จ. มาคธา ปน กตถจิ กทาจิ ปริวตตุนตีปี น สพฺพตถ
สพฺพทา สพฺพธา จ ปริวตตติ, กปฺปวินาเสปี ติฏฺฐติเยวาติ “อย-
เมเวกา น ปริวตตตี”ติ อาห. (อภิ.วิ.มุลฎีกา ๒/๗๑๘/๒๑๐)

“คำว่า เสสา ปริวตตุนติ (ภาษาที่เหลื้อมเปลี่ยนแปลง)
หมายความว่า ภาษาที่เหลื้อมมีอย่างอื่นและวิบัติไปในการอื่น
แน่นอน แต่ภาษามครแม้เปลี่ยนแปลงในบางคราวบางแห่ง ก็ไม่
เปลี่ยนแปลงทั้งหมดเสมอในสถานที่ทุกแห่ง จึงดำรงอยู่แม้ในยาม
กัปวินาศ ฉะนั้นจึงกล่าวว่า อยเมเวกา น ปริวตตติ (แต่ภาษามคร
อย่างเดี๋ยวนี้ย่อมไม่เปลี่ยนแปลง)”

อญฺญถา โหนตตีติ ปุริสฺสุเค ปุริสฺสุเค เอกเทเสนปริ-
วตตุนตา กาลนตเร อญฺญถาการา ภวนติ. วินสฺสนตตีติ ตตฺถาसानํ
มนุสฺसानํ วินาเสน น ปญฺญายนติ, มนุสฺसानํ ทุรุคฺคหณาทินา กตถจิ
กทาจิ ปริวตตุนตีปี พรหมโลกาทีสุ ยถาสภาเวเนว อวฺภูจฺจันโต
น สพฺพตถ สพฺพทา สพฺพธา จ ปริวตตติ. เตนาห “กปฺปวินาเสปี
ติฏฺฐติเยวา”ติ. (อภิ.วิ.อนฎีกา ๒/๗๑๘/๒๐๗)

“คำว่า อญฺญถา โหนติ (ย่อมมีได้เป็นอย่างอื่น) หมายความว่า
เปลี่ยนแปลงบางส่วนในยุคของผู้คนแต่ละสมัย จึงมีลักษณะอื่น
ในการอื่น

คำว่า วินสสนติ (วิบัติไป) หมายความว่า ไม่ปรากฏด้วยการพินาศของมนุษย์ผู้พูดภาษานั้นๆ ภาษามครแม้เปลี่ยนแปลงบางครั้งในบางแห่งด้วยการศึกษาไม่ดีของชาวโลก ก็ไม่เปลี่ยนแปลงทั้งหมดเสมอในสถานที่ทุกแห่ง เพราะยังดำรงอยู่ในพรหมโลกเป็นต้นตามสภาพเดิม ฉะนั้นจึงกล่าวว่า กปปรินาเสปิ ติฏฐติเยว (จึงดำรงอยู่แม้ในยามกับรินาศ)”

คัมภีร์ฉันทโสทรตถเมทินี (คำอธิบายคาถา ๓-๔) กล่าวว่าสรุปความในเรื่องนี้ว่า

มูลภาษาติ สา วุตตา โปราณา ยาติกปปีกา
 มาคธี'รียภาษาถ มโนรมาติ วิสสุตา.

“ภาษาใดเป็นภาษาดั้งเดิม คนต้นกับใช้พูดกัน ปรากฏว่าเป็นภาษาที่ใช้ในแคว้นมคธ ภาษาประเสริฐ และภาษาน่าพึงใจภาษานั้นเรียกว่ามูลภาษา (ภาษาดั้งเดิม)”

พรหมภาษา ยถาภุจ- ภาษา จาปริวตตินิ
 สภาวนิรุตติ หเสา เกนจิ อวิโกปิตา.

“ภาษานั้นเป็นภาษาของพรหม คงอยู่เสมอไม่เปลี่ยนแปลงและพูดได้ตามธรรมชาติ ไม่มีใครทำให้สาบสูญไป”

นิรเย เทวโลเก จ พรหมโลเก รสาดเล
 สาเยว มาคธีภาษา อุตสนนา พรหมวณณิตา.

“ภาษามครณ์นั้นนิยมใช้มากในนรก เทวโลก พรหมโลก และ
นาคโลก อันพระพุทเจ้าผู้ประเสริฐทรงสรรเสริญแล้ว

อมนุสเส พุทธารณเณ ชาโต โยสสุตวาจิโก
ธมมตายตตโน วาจํ กเถนโต ตํ กเถสสติ.

“บุคคลผู้ไม่เคยได้ยินคำของคนอื่น เกิดในป่าใหญ่อันไม่มี
มนุษย์ เมื่อจะเจรจา ก็จักพูดภาษามครณ์นั้นตามปกติของตน”

พุทโธปิ โสคติ ตนุติ นวณํ ปิฎกตตยํ
อาโรปนโต วิสุทธาย มูลภาษา’โรปยิ.

“แม้พระพุทเจ้าเมื่อจะทรงยกพระไตรปิฎกมีองค์ ๙ สู่
ระเบียบแบบแผนของพระสุคต ก็ยกขึ้นกล่าวด้วยมูลภาษาอันบริสุทธิ์”

ตนตารุพหสส มูลาย ฌาณเกทสมงคินี
โสเต ฌมฺมุตมตเตว อตฺถ’ปฏฺฐาติ’เนกโส.

“เมื่อมูลภาษาของศัพท์ที่ยกขึ้นสู่ระเบียบแบบแผนมา
กระทบโสตของผู้ถึงพร้อมด้วยนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ เนื้อความ
ย่อมปรากฏเป็นอันมาก”

ตทญฺญา เทสภาษาชยา จิเรน ปริวตตินี
กิรา โตฏฺฐนฺธกาทีนํ วเสนญฺจารสพฺพิธา.

“ภาษาอื่นจากนั้น[ในประเทศอินเดีย]ชื่อว่า เทสภาษา
(ภาษาถิ่น) มี ๑๘ อย่างโดยจำแนกเป็นกิราตะ, โอฏฺฐะ และอันธกะ
เป็นต้น มักเปลี่ยนแปลงตามกาลอันช้านาน”

ยา สงฺขตา มเหสีหิ วามกาทีหิ วาจิตา
เวทสุ โยชิตา เฮสา ภาสา สกุกฏสมมตา.

“ส่วนภาษาที่ภาษาผู้ประเสริฐมีความกะเป็นต้นบัญญัติสอนไว้ ประกอบใช้ในคัมภีร์พระเวท ภาษานั้นชื่อว่า ภาษาสันสกฤต”

^๓ ม.ม. ๑๒/๒๔๙/๒๑๑

๔ คำซ้ำที่กล่าวในขณะที่กล้วเป็นต้นนี้มีชื่อเรียกว่า อาเมจิต สำเร็จรูปมาจาก อา บทหน้า + เมติ ธาตุ (อุมมทเน = วิกลจริต) + ต ปัจจัย ส่วน เมติ ธาตุที่มี อา เป็นอุปสรรคอยู่หน้ามีอรรถว่า ทวตติกขตตุมุจจารณ (กล่าวซ้ำ ๒-๓ ครั้ง) มีรูปวิเคราะห์ว่า อาเมทียติ पुनर्पुन उज्जारीयतीति อาเมทิต् (คำที่กล่าวซ้ำบ่อยๆ ชื่อว่า อาเมติตะ) ปรากฏใช้ในฐานะ ๙ อย่าง คือ

๑. ภยะ กล้ว เช่น สบโป สบโป (งูๆ) โจโร โจโร (โจรๆ)
๒. โกระ โกรธ เช่น วิชฌ วิชฌ (แพงๆ) ปहर ปहर (ตีๆ)
๓. ปัสสา ชมเชย เช่น สาธุ สาธุ (ดีๆ)
๔. ตริตะ รีบด่วน เช่น คจจ คจจ (ไปๆ) อเปहि อเปहि (หลีกๆ)
๕. โกตุหละ วุ่นวาย เช่น อาคจจ อาคจจ (มาๆ) ปสส ปสส (ดูๆ)

๖. อัจฉระ อัจฉรรย์ เช่น พุทฺโธ พุทฺโธ (พระพุทธเจ้าฯ)

๗. หาสะ ร่าเริง เช่น อภิกกมถายสมนฺโต อภิกกมถายสมนฺโต (เดินตรงไปเถิดท่านฯ)

๘. โสกะ เศร้าโศก เช่น กหิ เอกปุตตก กหิ เอกปุตตก (ลูกน้อยอยู่ไหนฯ)

๙. ปสาทะ ผ่องใส เช่น อโห สุขิ อโห สุขิ (สุขหนอฯ)
ในคัมภีร์อริธาน์ปทีปิกาแสดงลักษณะและการใช้อาเมติตะว่า

อาเมติตนฺติ วิณฺเณยํ ทวตฺติกฺขตฺตมฺพทีริตํ.

(อริธาน. คาถา ๑๐๖)

“การกล่าวซ้ำ ๒-๓ ครั้งพึงทราบว่ชื่ออาเมติตะ”

ภเย โกธะ ปสํสาयํ ตฺริเต โกตฺตูหเลจฺจเร

หาเส โสเก ปสาเท จ กเร อาเมติตํ พุโธ.

(อริธาน. คาถา ๑๐๗)

“ผู้รู้พึงทำอาเมติตะในเวลากลัว โกรธ ชมเชย รีบด่วน
วุ่นวาย อัจฉรรย์ ร่าเริง เศร้าโศก และผ่องใส”

^๕ ม.มฺ. ๑๒/๒๔๙/๒๑๑

^๖ ม.มฺ.อ. ๒/๒๔๙/๒๘, ๓๓-๓๔, อัง.เอกก. อ. ๑/๒๑๖/๒๕๐,
บุ.ธ.อ. ๑/๑๐๑/๔๗๘, บุ.อุ.อ. ขั้ ๑๐ หน้า ๘๔

^๗ ติจีวรณจ ปตโต จ วาสี สุจิ จ พนธน์
 ปริสสาวเนน อฏฺเฐเต ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน”ติ.

(ที.สี.อ. ๑/๒๑๕/๑๘๖)

“บริขารเหล่านี้ คือ ไตรจีวร บาตร มีदन้อย เข็ม ประคต
 เหว รวมเป็น ๘ อย่างกับผ้ากรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบ
 ความเพียร”

^๘ ม.อ. ๑๔/๒๗๒/๒๔๑

^๙ อัง.ฉก. ๒๒/๑๙/๒๙๓-๙๔

^{๑๐} สมโถว ยานํ สมถยานํ. ตํ เอตสฺส อตฺถิติ สมถยานโก.
 ฌาเน ฌานูปจาเร วา ปติฏฺฐาย วิปสฺสนํ อนฺนุยุณฺชนตฺสเสตํ นามํ.
 (วิสุทฺธิ.ฎีกา ๒/๖๖๓/๓๘๖)

“สมถะอย่างเดียวยังเป็นยาน ชื่อว่า สมถยาน สมถยานนั้น
 มีอยู่แก่บุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า สมถยานิก คำนี้สามารถใช้เรียกผู้
 ที่เจริญวิปัสสนาโดยตั้งอยู่ในฌานหรือสมาธิใกล้ฌาน”

ตตฺถ สมถยานิกสฺส สมณฺมุขเณ วิปสฺสนาภินิเวโส.
 วิปสฺสนายานิกสฺส ปน สมถํ อนิสฺสาयाติ อาห สุทฺธวิปสฺสนายานิกโถ.
 สมถภาวนาย อมิสฺสิตวิปสฺสนายานวาติ อตฺถโถ. (วิสุทฺธิ.ฎีกา ๒/๖๖๔/๓๘๗)

“ในเรื่องนี้ การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะเป็นเบื้องหน้า ย่อมมีแก่สมณยานิก แต่วิปัสสนายานิกไม่ต้องอาศัยสมณะ ฉะนั้น จึงกล่าวว่า สุทฺธวิปัสสนายานิก (ผู้มีเพียงวิปัสสนาเป็นยาน) หมายถึง ผู้มียานคือวิปัสสนาที่ไม่อาศัยสมณภวานา”

^{๑๑} โส เถโร สตถุ วจนํ สุตฺวา ทพฺพกุมารํ ปพฺพาเซนโต ตจฺปญฺจกมฺมภูฏานํ อาจิกฺขิ. ปุพฺพเหตุสมฺปนฺโน กตาทินิหาโร สตฺโต ปจฺมเกสวภูฏีโอรฺปนฺนุชเณ โสตาปตฺติผล ปตฺติภูจาสฺสิ, ทุตฺติย- เกสวภูฏียา โอรฺปิยมานาย สกทาคามิผล, ตตฺติยาย อนาคามิผล. สพฺพเกสานํ ปน โอรฺปนฺนญจ อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยา จ อปฺจฉา อปุเร อโหสิ. (อง.เอกก.อ. ๑/๒๑๔/๒๔๕)

“พระเถระนั้นรับพระดำรัสของพระศาสดาแล้วให้ทัฬห- กุมารบวช บอกตจปญจกัมมภูฏาน ชนผู้สมบูรณ์ด้วยเหตุก่อน บำเพ็ญบารมีไว้แล้ว ได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลในขณะที่ปลงผมปอย แรก เมื่อปลงผมปอยที่ ๒ ก็ดำรงอยู่ในสกทาคามิผล เมื่อปลงผมปอย ที่ ๓ ก็ดำรงอยู่ในอนาคามิผล ส่วนการปลงผมทั้งหมดและการรู้แจ้ง อรหัตตผล ได้มีแล้วในขณะเดียวกัน”

^{๑๒} ม.อ. ๑๔/๓๔๒/๓๐๔

^{๑๓} พุ.สุ. ๒๕/๕๑๖/๔๓๐

^{๑๔} พาทิโย ปน เอกิ นาวาผลกิ คเหตฺวา ตรณฺโต อุมิเวเคน มนฺทมนฺทํ ชิปมาโน ภสฺสิตฺวา สมฺพุทฺเท ปตฺติตฺตฺตา ชาตฺรุเปเนว สมฺพุทฺทตีเร นิปนฺโน. ปริสฺสมํ วิโนทฺเตว อสฺสาสมตฺตํ ลภิตฺวา อฏฺฐาย ลชฺชาย คุมฺพนฺตรํ ปวิสิตฺวา อจฺฉาหนํ อณฺณํ กิลฺยจิ อปสฺสนฺโต อกฺกนาพานิ ฉินฺทิตฺวา วาเกหิ ปลิเวเจตฺวา นิวาสนปาวิรณฺณานิ กตฺวา อจฺฉาเทสี. เกจิ ปน “ทารุผลกานิ วิชฺฌิตฺวา วาเกน อาวุณฺณิตฺวา นิวาสนปาวิรณฺณํ กตฺวา อจฺฉาเทสี”ติ วทฺหนฺติ. เอวํ สพฺพลาปี ทารุณย- จิรธาริตาย “ทารุจิรีโย”ติ ปุริมโวหาเรน “พาทิโย”ติ จ ปณฺณายิตถ. (พุ.อุ.อ. ข้อ ๑๐ หน้า ๘๒)

“ส่วนท่านพาทิยะเกาะกระดานแผ่นหนึ่งข้ามไปอยู่ ถูก กระแสคลื่นพัดไปที่ละน้อยๆ ในวันที่ ๗ ก็ไปนอนที่ฝั่งสมุทร โดย รูปกายเหมือนตอนเกิด เพราะผ้าปลัดตกไปในมหาสมุทร ท่านบรรเทา ความเหน็ดเหนื่อยแล้วได้แต่เพียงลมหายใจ ลูกขึ้นเข้าไประหว่าง พุ่มไม้ด้วยความละอาย ไม่เห็นอะไร อย่างอื่นที่ใช้นุ่งห่ม จึงหักก้าน ไม้ร้งแล้วสานด้วยเปลือกไม้ ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดไว้ อาจารย์ บางท่านกล่าวว่า “ท่านเจาะแผ่นไม้เอาเปลือกไม้สานทำเป็นเครื่อง นุ่งห่มปกปิดไว้ ท่านปรากฏว่า ทารุจิรียะ เพราะทรงผ้าทำด้วยไม้ และว่า พาทิยะ ตามชื่อเดิมโดยประการทั้งปวงอย่างนี้”

คำว่า ทารุจิริย มีรูปวิเคราะห์ว่า

- ทารุณา สัพพิตฺ จิรฺ ทารุจิริ = ผ้าที่สานด้วยไม้ (ก้านไม้ รัก หรือแผ่นไม้) ชื่อว่า ทารุจิริระ (มีขณเฑาะฏิตยาตปฺปฺริสสมาส จิร ศัพท์มีความหมายเหมือน จิร ศัพท์ แปลว่า ผ้า)

- ทารุจิริ อสฺส อตฺถิติ ทารุจิริโย = ผู้มีผ้าที่สานด้วยไม้ ชื่อว่า ทารุจิริยะ (ทารุจิริ ศัพท์ + อีย ปัจจัยในอัสสัถิตัทธิ)

๑๕. ต้นฉบับสันสกฤตมีข้อความดังต่อไปนี้

อสุติ เคาตมสฺยา'รณฺย ปฺรสุตฺตยชฺญะ กศฺจิทฺ พฺราหฺมณะ.
 ส จ ยชฺวารถํ คุรามานตฺราจฺฉาคมฺปกรีย สกนฺธะ ธฤตฺวา คจฺฉน
 ฐฺรุตฺตรเยณา'วโลกิตะ. ตตฺสฺเต ฐฺรุตฺตา “ยทฺเยชฺฉฉาคะ เกนาปฺยุ-
 ปาเยน ลภยเต, ตทา มติปฺรกรฺโซ ภวตี”ติ สฺมาโลจย วฤกฺษตฺรยตเล
 โกรศานตฺเรณ ตสฺส พฺราหฺมณสฺยาคมฺนํ ปฺรติกฺษย ปถิ สฺถิตา.
 ตไตรเกน ฐฺรุตฺเตน คจฺฉนสฺ พฺราหฺมณโน'ภิตะ “โภ พฺราหฺมณ กิมีติ
 กุกฺกุระ สกนฺธโนหฺยเต?” วิเปรโรกตมฺ “นายนํ ศฺวา, กิํ ตฺยชฺฉฉาคะ”.
 อถานตฺร สฺถิตานานเยน ฐฺรุตฺเตน ตไถโวกตมฺ. ตทาการฺญย พฺราหฺมณศ-
 ฉาคํ ภูเมนา นิธาย มฺหฺรุณิรฺกฺษย ปฺนะ สกนฺธะ ธฤตฺวา โทลายมาน-
 มติศฺจลิตะ. ยตะ-

๕๙. มติรฺโทยายเต สตฺยํ

สตามปิ ขโลกิติเก

ตาทิรฺวิศฺวาสิตฺศฺจา'เสา

มริยเต จิตฺรกรฺณวตฺ. ฯเปฯ

ตตสตุถยิธูรวจันิ ศรุตวา สวมติภรมิ นิสฺสิจิตฺย ฉาคิ
ตยกุตฺวา พราหมณฺเ สะนาตฺวา คฤหิ ยเยา. ส ฉาคสฺสไตธูรฺไตร
นีตฺวา ภกฺษิตะ. (หิโตปเทศ ฉบับ M. R. KALE หน้า ๙๕, ๙๗)

“พราหมณ์คนหนึ่งเตรียมทำพิธีบูชาโยนิในป่าของฤๅษีโคดม
เมื่อซื้อแพะตัวหนึ่งได้แล้ว ก็แบกใส่บาเดินออกมาจากหมู่บ้านได้
ลูกนักร้อง ๓ คนจับตามาโดยตลอด

ครั้นแล้วลูกเลงเหล่านั้นก็ปรึกษากันว่าหาอุบายอย่างไร
จึงจะได้แพะตัวนั้นมา ในที่สุดก็คิดอุบายที่ดีที่สุดได้ จึงไปยื่นคอยที่
โคนต้นไม้ห่างกันคนละไกล (เสี้ยวโยชน์, ๕ ก.ม.) ตามเส้นทางที่
พราหมณ์นั้นผ่านไป

พอพราหมณ์ผ่านมา ลูกเลงคนหนึ่งพูดว่า ท่านพราหมณ์
ผู้เจริญ ท่านแบกหมาไว้บนบ่าทำไม?

พราหมณ์ตอบ - นี่ไม่ใช่หมา แต่เป็นแพะสำหรับบูชาโยนิ
ต่างหาก แล้วเขาได้ยื่นคำถามเดียวกันจากลูกเลงที่ยืนคอยอยู่ในระยะ
ต่อไป จึงเกิดความลังเลใจ วางแพะลงบนพื้นดิน พิจารณาอยู่ครู่หนึ่ง
แล้วก็แบกใส่บาใหม่อีกครั้งแล้วครั้งเล่า เพราะว่า -

๕๙. แม้ความคิดเห็นของสาธุชนยังเรรวนได้ด้วยคำพูดของ
ทุรชน และคนที่ไวใจในคำพูดของตุรชน ย่อมตายเหมือนอูฐชื่อ
จิตรกรรณะ ฯลฯ

พราหมณ์ได้ฟังคำพูดของลูกเลงคนที่ ๓ แล้ว ก็ปลงใจเชื่อ

ว่าเป็นความผิดพลาดของตน ทั้งแพะอาบน้ำรีบบกลับบ้านทันที พวก
นักเลงทั้งสามคนเลยเอาแพะไปกิน”

^{๑๖} คำว่า สุปปารก มีรูปวิเคราะห์ในหนังสือพุทธสาสนิก-
ปฐวีวงศ์ (หน้า ๒๑๙) ว่า

- สุปโป วีย อาโร ตีรปปเทโส ยสมินติ สุปปารกํ, นาวา-
ติตถปฏฺญนํ = ทำจอดเรือที่มีทำน้ำเหมือนกระดิ่ง (สุปป (กระดิ่ง) +
อาร (ทำน้ำ) + ก อาคม)

^{๑๗} สุปปารกปฏฺญนโต หิ สาวตถิ วิสโยชนสเท โหติ. (ขุ.อุ.อ.
ข้อ ๑๐ หน้า ๘๘)

“โดยแท้จริงแล้ว เมืองสาวตถิมีอยู่ใน ๑๒๐ โยชน์จาก
ทำสุปปารกะ”

ทารุจิริโยปิ มหาพรหมฺนา สํเวชิตฺโต “โมกขมคฺคํ คเวสสิสสามิ”ติ
วิสตีโยชนสत्ตํ มคฺคํ เอกรตติวาเสน คนฺตวา สตถารํ ปิณฑาย
ปวิฏฺฐํ อนุตรมเร สมปาปุณฺติวา สตถุ ปาเทสุ นิปตติวา “เทเสตุ
เม ภนฺเต ภควา ฌมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ฌมฺมนฺ”ติ ยาวตติยํ ยาจิ.
(อง.เอกก. อ. ๑/๒๑๖/๒๕๑)

“ฝ่ายทารุจิริยะอุทฺทมาพรหมทำให้สลดใจแล้วคิดว่า ‘เรา
จักแสวงหาทางหลุดพ้น’ จึงเดินทางไป ๑๒๐ โยชน์ ด้วยการพัก

คืนเดียว ไปท้นพระศาสดาผู้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตระหว่างบ้านพоди
หมอบลงแทบพระบาทของพระศาสดา ทูลอ้อนวอนถึง ๓ ครั้งว่า
“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่
ข้าพระองค์เถิด ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธรรมเถิด”

^{๑๘} ระยะทาง ๑ โยชน์ ปัจจุบันถือว่าเทียบได้กับ ๑๖ กิโลเมตร
โดยวัดจากทางระหว่างราชคฤห์กับนาลันทา ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถา
ของทีฆนิกาย (เล่ม ๑ หน้า ๓๕) ระบุว่า มีระยะทาง ๑ โยชน์ เมื่อ
เทียบกับมาตราวัดของไทย คือ ๑๒ นิ้ว = ๑ คืบ, ๒ คืบ = ๑ ศอก,
๔ ศอก = ๑ วา, ๒๐ วา = ๑ เส้น, ๔๐๐ เส้น = ๑ โยชน์ ก็
จะเท่ากับ ๑๖ กิโลเมตร แต่มาตราวัดสมัยพุทธกาลไม่เหมือนกับ
ของไทย จึงควรนับจากมาตราวัดในสมัยก่อน จะทำให้ได้ระยะทาง
ที่แน่นอน กล่าวคือ

๗ เมล็ดข้าวเปลือก	=	๑ นิ้ว
๑๒ นิ้ว	=	๑ คืบ
๒ คืบ	=	๑ ศอก
๗ ศอก	=	๑ ยัฏฐิ (ไม้เท้า)
๒๐ ยัฏฐิ	=	๑ อสุภะ
๘๐ อสุภะ	=	๔ คาวุต
๔ คาวุต	=	๑ โยชน์

ตามมาตราวัดข้างต้นนี้ ระยะทาง ๑ โยชน์เทียบได้กับ ๒๐.๗๕ กม. หรือเทียบได้กับ ๑๒ ไมล์ ๕ เพอร์ลอง ๕๔๐ ฟุต (เพอร์ลอง คือ หน่วยระยะทาง ๒๒๐ หลา หรือ ๑ ส่วน ๘ ไมล์ = ๒๐๑ เมตร ภาษาอังกฤษใช้เป็น Furlong ใช้อักษรย่อว่า FUR) มีวิธีคูณดังนี้

๑ นิ้ว (บาลี) = ๐.๗๕ นิ้ว (สากล) เพราะเมล็ดข้าวเปลือก เรียงตามด้านกว้าง ๗ เม็ด = ๐.๗๕ นิ้ว (สากล) หรือ ๓/๔ นิ้ว (สากล)

และ ๑ โยชน์ = ๑๒ นิ้ว x ๒ คืบ x ๗ ศอก x ๒๐ ยัฏฐิ x ๘๐ อสุภะ x ๔ คาวุต = ๑,๐๗๕,๒๐๐ นิ้ว (บาลี)

เพราะฉะนั้น ๑ โยชน์ = ๑,๐๗๕,๒๐๐ x ๐.๗๕ = ๘๐๖,๔๐๐ นิ้ว (สากล)

๖๓,๓๖๐ นิ้ว (สากล) = ๑ ไมล์

๑ โยชน์ = ๘๐๖,๔๐๐ นิ้ว (สากล) ๖๓,๓๖๐ นิ้ว = ๑๒.๗๓ ไมล์ (หรือ ๑๒ ไมล์ ๕ เพอร์ลอง ๕๔๐ ฟุต)

๑ ไมล์ = ๑.๖๐๙ กม.

๑๒.๗๓ ไมล์ = ๑๒.๗๓ x ๑.๖๐๙ = ๒๐.๔๘ กม.

สรุปความว่า ๑ โยชน์ = ๑๒.๗๓ ไมล์ หรือ ๒๐.๔๘ กม.

^{๑๙} สุปปารกปฏฺณโต หิ สาวตถิ วิสโยชนสเด โหติ. ตถายํ
เอตตํ อทฺธานํ เอกรตติวาเสน อคมาสี. ยทา สุปปารกโต นิคุขโนโต
ตทเหว สาวตถิ สมฺปโตตติ. กถํ ปนายํ เอวํ อคมาสีติ. เทวตา-
นุภาเวน, พุทฺธานุภาเวนาติปิ วทนติ. (ขุ.อุ. ข้อ ๑๐ หน้า ๘๙)

“ที่จริงแล้ว เมืองสาวตถิจากท่าสุปปารกะ มีระยะทาง
๑๒๐ โยชน์ แต่ท่านพาหิยะนี้ ได้ไปยังกรุงสาวตถินั้นโดยพักแรม
ราตรีเดียวตลอดระยะทางเท่านี้ ท่านถึงกรุงสาวตถิในวัน ที่ออกจาก
ท่าสุปปารกะนั่นเอง (แม้ท่านจะพักแรมราตรีเดียวก็ไม่ได้พักตลอด
ราตรี แต่ยังเดินทางต่อไปจนถึงกรุงสาวตถีก่อนอรุณขึ้น จึงถือว่า
ท่านถึงกรุงสาวตถิในวัน ที่ออกเดินทาง)

ถามว่า : ท่านไปเช่นนั้นได้อย่างไร

ตอบว่า : ท่านไปด้วยเทวานุภาพ อาจารย์ทั้งหลายกล่าว
อีกว่า “ไปด้วยพุทธานุภาพ”

^{๒๐} ขุ.อุ. ๒๕/๑๐/๑๐๒

^{๒๑} เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณํ ชิปปาภิญฺเณนํ
ยทิตํ พาหิโย ทารุจิริโย. (อง.เอกก. ๒๐/๒๑๖/๒๕)

“พาหิยทารุจิริยะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้รู้
แจ้งได้เร็ว”

^{๒๒} ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๒๓} ม.ญ. ๑๒/๒๕๐/๒๑๒

^{๒๔} อนนํ ปานํ ขาทนียํ โภชนญจ มหารหํ
เอกทวารเณ ปริสิตฺวา นวทวารเอหิ สนฺทติ.

(วิสุทฺธิ. ๑/๓๐๓/๓๘๒)

“อาหาร เครื่องดื่ม ของเคี้ยว และโภชนะ ซึ่งมีค่ามาก
เข้าทางทวารช่องเดียว แต่หลังออกทางทวาร ๙ ช่อง”

^{๒๕} กุลวเสน เจตฺถ อสฺสิติ กิมิกุลานิ วสนฺติ. (อภ.วิ.อ. ๒/๓๑/๓๖)

“อนึ่ง หมู่นอน ๘๐ ชนิดอาศัยอยู่ในร่างกายนี้”

^{๒๖} เหวํ กุลคณนํ อสฺสิติมตฺตานิ กิมิกุลสทฺสฺสานิ อนฺโต-
กายสฺมึเวย ชายนฺติ. (ม.ม.อ. ๒/๒๕๑/๓๖)

“หมู่นอนจำนวน ๘๐,๐๐๐ ชนิดเกิดขึ้นภายในร่างกาย
อย่างนี้”

^{๒๗} กตมา จาวุโส ปจฺวีธาตุ. ปจฺวีธาตุ สฺยิยา อชฺมตฺติกา, สฺยิยา
พาหิรา. กตมา จาวุโส อชฺมตฺติกา ปจฺวีธาตุ. ยํ อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ

กกุขฬิ ขริคตํ อุปาทินนํ. เสยยถิทํ. เกสา โลมา นขา ทนตา ตโจ,
มัสสํ นหารู อฏฺฐิ อฏฺฐิมิณขํ วกกํ, หทยํ ยกนํ กิโสมกํ ปิหกํ ปปฺผาสํ,
อนตํ อนตคฺคณํ อุทริยํ กรีสสํ, ยํ วา ปนญญมปิ กิณฺณจิ อชฺชตตํ ปจฺจตตํ
กกุขฬิ ขริคตํ อุปาทินนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส อชฺชตติกา ปฐวีธาตุ.
ยา เจว โข ปน อชฺชตติกา ปฐวีธาตุ, ยา จ พาหิรา ปฐวีธาตุ, ปฐวี-
ธาตุเรเวสา. ตํ “เนตํ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา”ติ เอวเมตํ
ยถาภุตํ สมฺมปฺปญฺญา ย ทฏฺฐพฺพํ. เอวเมตํ ยถาภุตํ สมฺมปฺปญฺญา
ทิสฺวา ปฐวีธาตุยา นิพฺพินฺนติ, ปฐวีธาตุยา จิตฺตํ วิราเซติ. (ม.มู.
๑๒/๓๐๒/๒๖๒-๖๓)

“ปฐวีธาตุ เป็นอย่างไร คือ ปฐวีธาตุภายใน และปฐวีธาตุ
ภายนอก

ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

ปฐวีธาตุที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น แข็ง หยาบ ถูก
ตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่

- ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
- เนื้อ เอ็น กระดูก ไขกระดูก ไต
- หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด
- ไขใหญ่ ไขน้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (อุจจาระ)

หรือปฐวีธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัย
ตนเกิดขึ้น แข็ง หยาบถูกตัณหาและทิฏฐิเข้าไปยึดมั่น

ปฐวีธาตุนี้ชื่อว่า ปฐวีธาตุภายใน

ปฐวีธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุเหมือนกัน
ควรเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ (วิปัสสนาปัญญา)
อย่างนี้ว่า ปฐวีธาตุนี้มีใช้ของเรา มีใช้เรา มีใช้สัตว์ตาของเรา เมื่อ
เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย
และทำจิตให้คลายกำหนดจากปฐวีธาตุ”

๒๘ กตมา จารุโส อาโปธาตุ. อาโปธาตุ สียา อชมตติกา, สียา
พาหิรา. กตมา จารุโส อชมตติกา อาโปธาตุ. ยัม อชมตตัม ปจจตตัม
อาโป อาโปคตัม อุปาทินนัม. เสยยถิทัม. ปิตตัม เสมหมัม ปุพฺพุ โลหิตัม, เสโท
เมโท อสสุ วสา, เขโฬ สังฆาณิกา ลลิกา มุตตัม, ยัม วา ปนณณมปิ
กิลฺลิจิ อชมตตัม ปจจตตัม อาโป อาโปคตัม อุปาทินนัม, อยัม วุจฺจตารุโส
อชมตติกา อาโปธาตุ. ยา เจว โข ปน อชมตติกา อาโปธาตุ, ยา จ
พาหิรา อาโปธาตุ, อาโปธาตุเรเวสา. ตัม “เนตัม มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น
เมโส อตฺตา”ติ เอวเมตัม ยถาภุตัม สมนนฺตปณฺณาย ทฏฺฐพฺพัม. เอวเมตัม
ยถาภุตัม สมนนฺตปณฺณาย ทิสฺวา อาโปธาตุยา นิพฺพินฺหติ, อาโปธาตุ
ยา จิตฺตัม วิราเชติ. (ม.ม. ๑๒/๓๐๓/๒๖๔-๖๕)

“อาโปธาตุ เป็นอย่างไร คือ อาโปธาตุภายใน และอาโป-
ธาตุภายนอก

อาโปธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

อาโปธาตุที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เือบอาบ มีความเือบอาบ ถูกค้นหาและทิวฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่

- ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น
- น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ ปัสสาวะ

หรืออาโปธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เือบอาบ มีความเือบอาบ ถูกค้นหาและทิวฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา]

อาโปธาตุนี้อีกว่า อาโปธาตุภายใน อาโปธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นอาโปธาตุเหมือนกัน ควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า อาโปธาตุนี้อมิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนดจากอาโปธาตุ”

^{๒๙} กตมา จารุโส เตโฆธาตุ. เตโฆธาตุ สียา อชมตติกา, สียา พาทิรา. กตมา จารุโส อชมตติกา เตโฆธาตุ. ยัม อชมตตัม ปจจตตัม เตโฆ เตโฆคตัม อุปาทินันํ เสยยถิทํ. เยน จ สนตปฺปติ, เยน จ ชีรียติ, เยน จ ปริทยหติ, เยน จ อสตีปิตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺจติ, ยัม วา ปนญญมฺปิ กิณฺณิ อชมตตัม ปจจตตัม เตโฆ เตโฆคตัม อุปาทินันํ, อยัม วุจฺจตารุโส อชมตติกา เตโฆธาตุ. ยา เจว โข ปน อชมตติกา

เตโชธาตุ, ยา จ พาทิรา เตโชธาตุ, เตโชธาตุเรเวสา. ตัม “เนตัม มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา”ติ เอวเมตัม ยถาภูตัม สมมปปญฺญา ยทฺฐพฺพํ. เอวเมตัม ยถาภูตัม สมมปปญฺญา ยทิสฺวา เตโชธาตุยา นิพฺพินฺหติ, เตโชธาตุยา จิตฺตํ วิราเชติ. (ม.ม. ๑๒/๓๐๔/๒๖๖)

“เตโชธาตุ เป็นอย่างไร คือ เตโชธาตุภายใน และเตโชธาตุภายนอก

เตโชธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

เตโชธาตุที่เกิดขึ้นภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เปรี้ยวร้อน มีความเปรี้ยวร้อน ถูกค้นหาและทักสิญเข้าไยิตม้น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่ เตโชธาตุที่ :-

- ทำให้ร่างกายอบอุ่น
- ทำให้ร่างกายทรุดโทรม
- ทำให้ร่างกายเปรี้ยวร้อน
- ทำให้ย่อยสิ่งที่กิน ดิบ เคี้ยว และลั้มรส

หรือเตโชธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดขึ้นภายในตน อาศัยตนเกิดขึ้น เปรี้ยวร้อน มีความเปรี้ยวร้อน ถูกค้นหาและทักสิญเข้าไยิตม้น [ว่าเป็นเราและของเรา]

เตโชธาตุนี้ชื่อว่า เตโชธาตุภายใน

เตโชธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นเตโชธาตุเหมือนกัน ควรเห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า เตโชธาตุนี้

มิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลายกำหนด จากเตโชธาตุ”

^{๓๐} กตมา จาวุโส วาโยธาตุ. วาโยธาตุ สียา อชมตติกา, สียา พาหิรา. กตมา จาวุโส อชมตติกา วาโยธาตุ. ยัม อชมตตัม ปจจตตัม วาโย วาโยคตัม อุปาทินนัม. เสยฺยถิทัม. อุทฺธจมา วาตา, อโธคมา วาตา, กุจฺฉิสยา วาตา, โกฏฺฐาสยา วาตา, องคฺมจฺคานฺธุสารีนฺ วาตา, อสฺสาโส ปสฺสาโส อิติ, ยัม วา ปนณณมปิ กิณฺจิ อชมตตัม ปจจตตัม วาโย วาโยคตัม อุปาทินนัม, อยัม วุจฺจตาวัโส อชมตติกา วาโยธาตุ. ยา เจว โข ปน อชมตติกา วาโยธาตุ, ยา จ พาหิรา วาโยธาตุ, วาโย-ธาตุเรเวสา. ตัม “เนตัม มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา”ติ เอวเมตัม ยถาภูตัม สมฺมปฺปณฺณาย ทฏฺฐพฺพัม. เอวเมตัม ยถาภูตัม สมฺมปฺปณฺณาย ทิสฺวา วาโยธาตุยา นิพฺพินฺหติ, วาโยธาตุยา จิตฺตัม วิราเชติ. (ม.มู. ๑๒/๓๐๕/๒๖๗)

“วาโยธาตุ เป็นอย่างไร คือ วาโยธาตุภายใน และวาโยธาตุภายนอก

วาโยธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ

วาโยธาตุ อาศัยตนเกิดขึ้น พัดไปมา มีความพัดไปมา ถูก ตัณหาและทิวฐิเข้าไปยึดมั่น[ว่าเป็นเราและของเรา] ได้แก่

- ลมพัดขึ้นเบื้องบน
- ลมพัดลงเบื้องต่ำ
- ลมในท้อง
- ลมในลำไส้
- ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่
- ลมหายใจเข้าออก

หรือวาทะธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งอื่นที่เกิดภายในตน อาศัย
ตนเกิดขึ้น พัดไปมา มีความพัดไปมา ถูกตัณหาและทิฐิเข้าไปยึดมั่น
[ว่าเป็นเราและของเรา]

วาทะธาตุนี้ชื่อว่า วาทะธาตุภายใน

วาทะธาตุภายในและภายนอกนี้ ก็เป็นวาทะธาตุเหมือนกัน
ควรเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า วาทะธาตุนี้
มิใช่ของเรา มิใช่เรา มิใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นตามความเป็นจริง
ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายและทำจิตให้คลาย
กำหนดจากวาทะธาตุ”

^{๓๑} คพฺภเสยฺยกสฺส ตฺตานํ ปน กายภาวตฺถุทฺทสฺกสฺงฺขา ตานิ ตีณิ
ทสฺกานิ ปาตุกฺวณฺติ. ตตฺถาปิ ภาวทสฺกํ กทาจิ น ลพฺภติ. ตโต ปรี
ปวตฺติกาเล กเมน จกฺขุทสฺกาทีนํ จ ปาตุกฺวณฺติ. (สงคห ข้อ ๕๔ หน้า
๔๑)

“ทสกะทั้ง ๓ กลุ่มที่เรียกว่า กายทสกะ ภาวทสกะ และ วัตถุทสกะ ย่อมปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถือกำเนิดในครรภ์ (รวมอันทชะด้วย) เช่นเดียวกันนี้ ในบางครั้งภาวทสกะก็ไม่ปรากฏ ถัดจากนั้น ในประวัติศาสตร์ จักขุทสกะเป็นต้นที่แสดงไว้ตามลำดับย่อมปรากฏ”

เอวํ ปริตตาย รูปสนตติยา ตีณิ สนตติสียานิ โหนติ “วัตถุทสกะ กายทสกะ อิตถิยา อิตถินทริยวเสน ปุริสสส ปุริสินทริยวเสน ภาวทสกะ”ติ. ตตถ วัตถुरुปํ ตสส นิสสยานิ จตตาริ มหาภูตานิ ตันนิสสิตา วณณคนธโรสา ชีวิตนติ อิทํ วัตถุทสกะ นาม. กายปสาโท ตสส นิสสยานิ จตตาริ มหาภูตานิ ตันนิสสิตา วณณคนธโรสา ชีวิตนติ อิทํ กายทสกะ นาม. อิตถิยา อิตถิภาโว ปุริสสส ปุริสภาโว ตสส นิสสยานิ จตตาริ มหาภูตานิ ตันนิสสิตา วณณคนธโรสา ชีวิตนติ อิทํ ภาวทสกะ นาม. (อภิ.วิ.อ. ๒/๒๖/๒๔)

“สันตติรูปที่เล็กน้อยอย่างนี้ ยังมีสันตติรูปที่เป็นประธาน ๓ กลุ่ม คือ (๑) วัตถุทสกะ (๒) กายทสกะ (๓) ภาวทสกะ ด้วยอำนาจอิตถินทริย (ภาวรูป) ของหญิง และด้วยอำนาจปุริสินทริย (ภาวรูป) ของชาย

บรรดาสันตติรูป ๓ กลุ่มนั้น วัตถุทสกะ คือ รูปเหล่านี้ ได้แก่ วัตถुरुป, มหาภูตรูป ๔ ซึ่งเป็นที่อาศัยของวัตถुरुปนั้น, สี, กลิ่น, รส และโอชา ที่อาศัยมหาภูตรูปนั้น พร้อมทั้งชีวิตรูป

กายทสกะ คือ รูปเหล่านี้ ได้แก่ กายประสาท, มหาภูตรูป ๔ ซึ่งเป็นที่อาศัยของกายประสาทนั้น, สี, กลิ่น, รส และโอชา ที่อาศัยมหาภูตรูปนั้น พร้อมทั้งชีวิตรูป

ภาวทสกะ คือ รูปเหล่านี้ ได้แก่ อิตถิภาวรูปของหญิง หรือปฐิสภาวรูปของชาย, มหาภูตรูป ๔ ซึ่งเป็นที่อาศัยของภาวรูปนั้น, สี, กลิ่น, รส และโอชา ที่อาศัยมหาภูตรูปนั้น พร้อมทั้งชีวิตรูป”

กายทสกะ คือ กลุ่มรูป ๑๐ อย่างที่มีกายประสาทเป็นประธาน ได้แก่ รูปกลาป ๘ คือ ธาตุ ๔ สี กลิ่น รส โอชา, ชีวิตรูป และกายประสาท

ภาวทสกะ คือ กลุ่มรูป ๑๐ อย่างที่มีภาวรูปเป็นประธาน ได้แก่ รูปกลาป ๘, ชีวิตรูป และภาวรูป

วัตถุทสกะ คือ กลุ่มรูป ๑๐ อย่างที่มีวัตถุรูปเป็นประธาน ได้แก่ รูปกลาป ๘, ชีวิตรูป และวัตถุรูป

^{๓๒} อณู นาม ภิตติจฉิททตาลจฉิทเทหิ ปวิญจสุริยรสมีสุ วมุณิ วมุณิ หุตวา บริพภมนโนโต ปณณายติ. (อภิ.วิ.อ. ๒/๕๑๕/๓๖๗)

“อณู คือ เกลียวแสงของแสงอาทิตย์ที่ลอดเข้าไปทางช่องผนังหรือช่องลูกตาล ปราภฏหมุนเวียนไปรอบ ๆ”

^{๓๓} ตตถ ปริมาณุ นาม อากาสโกฏฐาสีโก มัสจกขุสฺส อาปาถิ
 นาคจณฺติ, ทิพฺพจกขุสฺสเสว อาคจณฺติ. (อภิ.วิ.อ. ๒/๕๑๕/๓๖๗)

“ในพากย์นั้น ปริมาณุ คือ อนุภาคที่เป็นส่วนหนึ่งของ
 อากาศ ไม่มาปรากฏต่อสายตาดูเห็น แต่ปรากฏต่อตาทิพย์เท่านั้น”

ยา ธูลี ทิพฺพจกขุสฺส สุขมา วิสยารหา
 น หิ ปสาทจกขุสฺส วิสยา ปริมาณุ สา.

(สงฺขยาปกาสก คถา ๑)

“ธูลีที่ละเอียดควรเป็นอารมณ์ของตาทิพย์ แต่ไม่ใช่อารมณ์
 ของจักขุประสาท ชื่อว่า ปริมาณุ”

^{๓๔} ตมปิ ปฏิกฺขิปีตฺวา “เอตํ พหุ. ชาติอุณฺณา นาม สุขุมมา,
 ตสฺสา เอกอํสุโน ปสนฺนตฺลเตเล ปกฺขิปีตฺวา อุทฺธวสุส ปคฺขริตฺวา
 อคฺเค จิตฺพินฺทุมตฺต’นฺติ วุตฺตํ. (อภิ.วิ.อ. ๒/๒๖/๒๔)

“แม้หยดน้ำมันงาใส่นั้น ก็ยังถูกท่านปฏิเสธแล้วกล่าวว่า
 นั้นก็ยิ่งมาก ธรรมดาว่าขนแกะแท้เป็นขนละเอียด กลล่อนั้นเป็น
 เพียงหยดน้ำมันงาที่ไหลหยดมาติดอยู่ที่ปลายขนแกะนั้นเส้นหนึ่ง
 ซึ่งถูกจุ่มลงในน้ำมันงาใสแล้วซ้อนขึ้น”

อด โข ตีหิ ชาติอุณฺณสุหิ กตฺสฺสฺตคฺเค สณฺจิตเตลพินฺทุป-
 มาณิ กลลํ โหติ. (ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๕)

“โดยที่แท้ กลละมีประมาณเท่าหยาดน้ำค้างซึ่งตั้งอยู่ที่
ปลายเส้นขนสัตว์แท้ ๓ เส้น”

“ชาติอุณณัฐิถี ชาติเอฬกาย อุณณัฐิ”ติ วทนติ.
“คพฺภิ ฆาเลตฺวา คหิตอุณฺณา ชาติอุณฺณา. ตสฺสา อํสุหิ ตีหิ กต-
สุตฺตคฺเค”ติ สยฺยตฺตภาณกานํ อธิปฺปาโย. (ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๓๒๕)

“อาจารย์บางท่านกล่าวว่า คำว่า ชาติอุณณัฐิ (เส้นขน
สัตว์แท้) คือ เส้นขนสัตว์ของแกะแท้ ความมุ่งหมายของท่าน
ผู้สารถยสั่งยุตตนิกายมีว่า กลละมีประมาณเท่าหยาดน้ำค้างซึ่งตั้ง
อยู่ที่ปลายเส้นขนสัตว์ที่ทำด้วยขน ๓ เส้นนั้นซึ่งถูกฝ่าเท้าออกมา”

๓๕ ปรมิ กลล โหติ

กลลา โหติ อพฺพุทฺ

อพฺพุทา ชายเต เปสิ

เปสิยา นิพฺพตฺเต ฆโน

ฆนา ปสาชา ชายนฺติ

เกสา โลมา นขาปิ จ.

(ส.ส. ๑๕/๒๓๕/๒๔๘)

“น้ำใสเกิดขึ้นก่อน จากน้ำใสเป็นฟองน้ำใส จากฟองน้ำ
ใสเป็นขึ้นเนื้อ จากขึ้นเนื้อเป็นก้อนเนื้อ จากก้อนเนื้อเป็นปุ่มใหญ่
๕ ปุ่ม ต่อจากนั้นมีผม ขน และเล็บเกิดขึ้น”

ติลตลสฺส ยถา พินฺทุ

สบฺปิณฺโฑ อนาวีโล

เอวํ วณฺณปฏิกาคิ

กลลํ สมฺปฺวจฺจติ.

(ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๕, วิ.มหา.อ. ๑/๑๗๒/๔๗๔, อภิ.วิ.อ. ๒/๒๖/๒๔)

“กลุ่มรูปที่มีสีคล้ายหยาดน้ำมَنَّงาและเนยใสที่ไม่ชุ่มมัน
เรียกว่า น้ำใส (กลละ)”

สตตาทิ กลล โหติ

ปริปกกั สมุหติ

วิวตตมานัน ตพภาว

อพพุท นาม ชายติ.

(ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๖)

“น้ำใสมืออยู่ ๗ วัน เมื่อเข้มข้นรวมตัวกันแล้ว ก็เปลี่ยน
ภาวะนั้นเกิดเป็นฟองน้ำใส (อัพพุทะ)”

สตตาทิ อพพุท โหติ

ปริปกกั สมุหติ

วิวตตมานัน ตพภาว

เปสิ นาม ปชายติ.

(ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๖)

“ฟองน้ำใสมืออยู่ ๗ วัน เมื่อเข้มข้นรวมตัวกันแล้ว ก็เปลี่ยน
ภาวะนั้นเกิดเป็นขึ้นเนื้อ (เปสิ)”

สตตาทิ เปสิ ภวติ

ปริปกกั สมุหติ

วิวตตมานัน ตพภาว

ฆโนติ นาม ชายติ.

ยถา กุกกุฏิยา อณฺฑิ

สมนตํ ปริมณฑล

เอว ฆนสฺส สณฺจาน

นิพพุตติ กมฺมปจฺจยา.

(ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๖)

“ขึ้นเนื้อมืออยู่ ๗ วัน เมื่อเข้มข้นรวมตัวกันแล้ว ก็เปลี่ยน
ภาวะนั้นเกิดเป็นก้อนเนื้อ (ฆนะ) ขนาดของก้อนเนื้อเท่าไข่ไก่กลม
โดยรอบ เกิดขึ้นเพราะกรรม”

^{๓๖} คำว่า มาตาเปตติกสมภโว มีรูปวิเคราะห์ว่า

มาตา จ ปิตา จ มาตาปิโตร = มารดาและบิดา ชื่อว่า
มาตาปิตุ (อสมหารทวันทสมาส)

มาตาปิตุโน เอตนติ มาตาเปตติโก = สิ่งที่เป็นของมารดา
และบิดา ชื่อว่า มาตาเปตติกะ (มาตาปิตุ ศัพท์ + นิกร ปัจจัยใน
อิหิ ตัทธิต แปลงสระ อิ ของ ปี เป็น เอ, ลบสระ อุ ของ ตุ แล้ว
ซ้อน ต เป็น ตต)

มาตาเปตติเก สมภโว มาตาเปตติกสมภโว = ผู้ที่เกิดขึ้น
เพราะสิ่งที่เป็นของมารดาและบิดา ชื่อว่า มาตาเปตติกสัมภวะ
(สัตตมัตตปุริสสมาส)

หรือ

มาตาปิตุโน เอโสติ มาตาเปตติโก = สิ่งที่เป็นของมารดา
และบิดา ชื่อว่า มาตาเปตติกะ (มาตาปิตุ ศัพท์ + นิกร ปัจจัยใน
อิหิ ตัทธิต)

สมภวติ เอตสมาติ สมภโว = เหตุเกิด ชื่อว่า สัมภวะ (ส
บทหน้า + ภู ธาตุ <สตาย = มี, เป็น> + อ ปัจจัยในอุปาทาน-
สาธนะ)

มาตาเปตติโก สมภโว เอตสมาติ มาตาเปตติกสมภโว =
ผู้มีสิ่งที่เป็นของมารดาและบิดาเป็นเหตุเกิด ชื่อว่า มาตาเปตติก-
สัมภวะ (ปัญจมิพหุพพิทสมาส)

ตั้งข้อความว่า

มาตาเปตติกสมภวสชาติ มาติโต จ ปิตีโต จ นิพพุตเตน
มาตาเปตติเกน สุกโกโสณิเตน สมภูตสุส (ม.ม.อ. ๒/๒๔๙/๓๖)

“คำว่า มาตาเปตติกสมภวสส (เกิดจากเลือดของมารดา
และน้ำเชื้อของบิดา) หมายความว่า ผู้เกิดขึ้นด้วยเลือดของมารดา
และน้ำเชื้อของบิดาที่เกิดจากมารดาและบิดา”

มาตาปิตุนิ เอตนติ มาตาเปตติกัม. กิณตัม. สุกโกโสณิตัม.
มาตาเปตติเก สมภูโต ชาโตติ มาตาเปตติกสมภโว. (ที.ม.อ. ๘๕/๑๑๑,
อภิ.วิ.อ. ๒/๙๕๑/๕๕๓)

“สิ่งที่เป็นของมารดาและบิดา ชื่อว่า มาตาเปตติกะ

ถามว่า : สิ่งนั้นคืออะไร

ตอบว่า : คือ เลือดและน้ำเชื้อ

ผู้ที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งที่เป็นของมารดาและบิดา ชื่อว่า
มาตาเปตติกสัมภวะ”

^{๓๗} ยตถ จ ปติตัม ปานโฆชนาที ปญจจา วิเวกัม คจฺจนตี, เอกัม
ภาคัม ปาณกา ชาทฺหตี, เอกัม ภาคัม อุทฺรคฺคิ ฌาเปตี, เอโก ภาคโ
มุตฺตัม โหตี, เอโก ภาคโ กรีสํ, เอโก ภาคโ รสภาวํ อาปชฺชิตฺวา
โสณิตมฺสาทีนิ อุปพฺรหฺยตี. (วิสุทฺธิ. ๑/๒๐๐/๒๘๒)

“อนึ่ง ในที่มีน้ำและข้าวเป็นต้นตกลงไป ถึงความจำแนก เป็น ๕ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งถูกสัตว์กิน ส่วนหนึ่งถูกไฟธาตุในท้อง ย่อยสลาย ส่วนหนึ่งเป็นปัสสาวะ ส่วนหนึ่งเป็นอุจจาระ ส่วนหนึ่ง ถึงความเป็นสารอาหารแล้วเพิ่มพูนเลือดและเนื้อเป็นต้น”

^{๓๘} ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๓๙} ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๔๐} โดยทั่วไป คำว่า พรหมณ์ หมายถึง คนในวรรณะที่ ๑ แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมีวรรณะ ๔ ได้แก่ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร ทำหน้าที่ศึกษาสาธยายพระเวทและประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนามีการบวงสรวงเป็นต้น คำนี้แปลตามศัพท์ว่า “ผู้สาธยายมนต์, ผู้สาธยายพระเวท” มีรูปวิเคราะห์ว่า

- พรหมํ อณตติ พรหมโณ = ผู้สาธยายมนต์ ชื่อว่า พรหมณ์ (พรหม บทหน้า + อณ ธาตุ = สาธยาย + อ ปัจจัย)
ดังข้อความว่า

พรหมํ อณตติ พรหมโณ, มนเต สุขณายตติ อตโธ.
อิทเมว हि चादिप्राम्णानं निरुदित्वज्ज. อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา
“พรหมณา”ติ วุจฺจนฺติ. (วิ.มหา.อ. ๑/๓/๑๐๑-๒)

“ผู้สาธยายมนต์ชื่อว่า พราหมณ์ หมายความว่า ผู้สาธยายมนต์ โดยแท้จริงแล้ว คำนี้เป็นคำเรียกพวกพราหมณ์โดยชาติตระกูล แต่พระอริยะทั้งหลายชื่อว่า พราหมณ์ เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้”

ส่วนคำว่า พราหมณ์ ที่หมายถึง พระอรหันต์ แปลตามศัพท์ว่า “ผู้ลอยบาป” มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ยังบาปให้ลอยไป = ปาเป วาเหตติ พราหมโณ.

ประกอบรูปศัพท์จาก วห ธาตุ = นำไป, ลอย + เณการิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า วาห + ยุ แล้ว ให้แปลง ยุ เป็น อน <วาหน>, แปลง ว เป็น พุร <พราหน>, ลบสระ อ ใน ห อักษร <พราหน>, ลง ม อักษรเป็นอาคม <พราหมน> และแปลง น เป็น ณ จึงสำเร็จเป็นรูปว่า พราหมณ

๒. ผู้ทำบาปให้เป็นภายนอก = พหติ ปาเป พหิ กโรตติ พราหมโณ

ประกอบรูปศัพท์จาก พห ธาตุ = ทำให้เป็นภายนอก + ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า พหณ แล้ว แปลง พห เป็น พราหม ด้วยนิรุตตินัย คือ นัยที่สำเร็จรูปศัพท์ได้โดยไม่มีสูตรทางไวยากรณ์กำกับ

ตั้งข้อความว่า

เต ปาปเก อกุสเล ฌมเม วาหสุ ปาปเก อกุสเล ฌมเม วาเหนตติ โข วาเสฏฺฐ พราหมณา, พราหมณาเตวว ปจฺมํ อกฺขรํ

อุปนิพพตติ. (ที.ปา. ๑๑/๑๑๒/๘๐)

“วาเสฏฐะ บุคคลเหล่านั้นลอบบาปอกุศลธรรมทิ้งไป ฉะนั้น
คำแรกว่า พราหมณ์ พราหมณ์จึงเกิดขึ้น”

พหติ ปาเป พหิ กโรตติ พราหมโณ นิรุตตินเณ. (ที.ส.
อภินวฎีกา ๒/๑๕๐/๑๗)

“ผู้ทำบาปให้เป็นภายนอก ชื่อว่า พราหมณ์ โดยนิรุตติ-
นัย”

ผู้แปลมีความเห็นว่า คำว่า พราหมณ ตามนัยแรกสมควร
กว่า เพราะ พห ธาตุตามนัยหลังที่มีความหมายว่า พหิกรณ (ทำให้
เป็นภายนอก) ไม่พบในคัมภีร์ธาตุ กล่าวคือ คัมภีร์ธาตุวัตถสังคหะ
(คาถา ๒๕๕) และสัททนิติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๒๖๒) แสดง
อรรถของ พห ธาตุว่า วุหฺติ (เจริญ) ไม่มีอรรถว่า พหิกรณ ดังที่
กล่าวไว้ข้างต้น

นอกจากนั้น ความหมายแรกก็สอดคล้องกับคำในคัมภีร์
อรรถกถาว่า พหิตปาปตตา (เพราะเป็นผู้ลอบบาปได้) เนื่องจาก
พหิต มาจาก วห ธาตุ + เณ การิตปัจจัย + ต ปัจจัย แต่สันนิษฐาน
ว่าท่านผู้แต่งสัททนิติปกรณ์ใหม่คงจะพบรูปว่า พหิตปาปตตา
ในฉบับโบราณ จึงเข้าใจว่ามาจาก พห ธาตุ

คัมภีร์อรรถกถาของมัชฌิมนิกายแสดงความหมายของ
พราหมณ ศัพท์ว่า “ผู้ลอบธรรม ๗ อย่าง” ได้แก่ รากะ โทสะ โมหะ

มานะ สักกายทิฐิ วิจิกิจา และสีลพตปรามาส ความหมายนี้
เหมือนกับความหมายว่า “ผู้ลอยบาป” เพราะธรรม ๗ อย่างดังกล่าว
ก็คือบาป ๗ อย่างนั่นเอง ตามนัยนี้คำว่า พราหมณ์ มีรูปวิเคราะหฺว่า

- สตฺต ฌมฺเม วาเหตฺติ พฺราหฺมโณ = ผู้ยังธรรม ๗ อย่าง
ให้ลอยไป ชื่อว่า พราหมณ์

คำนี้มีรากศัพท์และวิธีสำเร็จรูปเหมือน พราหมณ์ ศัพท์ที่
มีความหมายว่า “ผู้ลอยบาป”

ตั้งข้อความว่า

ตถาคตฺสเสตํ อธิวจนฺติ ตถาคโต हि สตฺตนํ ฌมานํ
พาหิตตฺตา พฺราหฺมโณ นาม. ยถา “สตฺตนํ โข ภิกฺขุ ฌมานํ
พาหิตตฺตา พฺราหฺมโณ โหติ. กตฺเมสํ สตฺตนํ, ราโค พาหิโต โหติ,
โทโส, โมโห, มาโน, สกฺกายทิฐิ, วิจิกิจา, สีลพตฺปรามาส
พาหิโต โหติ. อิมํสํ ภิกฺขุ สตฺตนํ ฌมานํ พาหิตตฺตา พฺราหฺมโณ”ติ.
(ม.ม.อ. ๒/๒๕๑/๓๗)

คำว่า ตถาคตฺสเสตํ อธิวจนํ (คำว่า พราหมณ์ นั้น เป็น
คำเรียกแทนตถาคต) หมายความว่า พระตถาคตนั้นเที่ยวชื่อว่า
พราหมณ์ เพราะทรงลอยธรรมทั้ง ๗ ประการได้แล้ว ตั้งข้อความ
[ในคัมภีร์จุฬินิทเทศ ข้อ ๑๙๕ หน้า ๑๐๐] ว่า สตฺตนํ โข ภิกฺขุ
ฌมานํ พาหิตตฺตา พฺราหฺมโณ โหติ. กตฺเมสํ สตฺตนํ, ราโค พาหิโต
โหติ, โทโส, โมโห, มาโน, สกฺกายทิฐิ, วิจิกิจา, สีลพตฺปรามาส

พาหิโต โหติ. อิมสํ ภิกขุ สุตตุนนํ ฌมมานํ พาหิตตตฺตา พฺราหฺมณเณ
(ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะลอยธรรม ๗ ประการได้แล้ว คือ ลอยราคะ
โทสะ โมหะ มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลพทปราคาส)

คำว่า พราหมณ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หมายความว่า
ถึงพระอรหันต์ทั่วไป แต่ในพระสูตรนี้กล่าวว่าหมายถึงพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์เป็นผู้ลอยบาปได้เป็นบุคคลแรก
และเป็นศาสดาของพระอรหันต์ทั้งหลายในพุทธกาลนี้ จึงกล่าวว่า
หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การใช้คำในลักษณะนี้เป็นสำนวน
ทางภาษาที่เรียกว่า อุกกัฏฐนัย คือ การกล่าวถึงสิ่งที่สูงสุดเป็นหลัก
ดังข้อความในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะว่า

ปฏิสนธิยํ ปน สํเสทฺธานญฺเจว โอบปาติกานญฺจ จกฺขุ-
โสตฺธานชีวหากายภาวตฺถุทสฺสทสฺสขาทานิ สดฺต ทสฺสานิ ปาตุฏฺฏวนฺติ
อุกฺกฏฺฐวเสน. โอมกฺวเสน ปน จกฺขุโสตฺธานภาวทสฺสานิ กทาจิปิ
น ลพฺภนฺติ. (สงคห ข้อ ๕๓ หน้า ๔๑)

“ส่วนในปฏิสนธิกาล ทสกะ (หมวด ๑๐) ทั้ง ๗ กลุ่ม
คือ จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ กายทสกะ
ภาวทสกะ และวัตถุทสกะย่อมปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดในที่ขึ้นแฉะและ
โอบปาติกะ เป็นอย่างมาก แต่ในบางครั้ง จักขุทสกะ โสตทสกะ
ฆานทสกะ และภาวทสกะย่อมไม่ปรากฏเป็นอย่างต่ำ”

จะเห็นได้ว่า คำว่า อุกกัฏฐวเสน (เป็นอย่างมาก) แสดง

อุกักัณฐนัยที่กล่าวถึงจำนวนสูงสุดคือการมีทศกะทั้ง ๗ กลุ่ม ส่วน
คำว่า โอมกวเสน (เป็นอย่างต่ำ) กล่าวถึงจำนวนต่ำสุดคือการไม่มี
ทศกะ ๔ กลุ่มในบางคราว หรืออีกอุทาหรณ์หนึ่งของอุกักัณฐนัยพบ
ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

วิปัสสนูปกิเลสา ทิ ปฏิวธปปตตสส อริยสาวกสส เจว
วิปปฏิปนนกสส จ นิภิจิตตกมมภูฐานสส กุสีตปุคคสส นุปปชชนติ.
สมมาปฏิปนนกสส ปน ยุตตปยุตตสส อารทวิปัสสกสส กุลปุตตสส
อุปปชชนติเยว. (วิสุทธิ. ๒/๗๓๒/๓๐๔-๕)

“โดยแท้จริงแล้ว วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดขึ้นแก่พระอริย-
สาวกผู้บรรลุปฏิวธแล้ว ผู้ปฏิบัติผิด ผู้ละทิ้งกรรมฐาน และผู้
เกียจคร้าน แต่จะเกิดขึ้นแก่กุลบุตรผู้ปฏิบัติชอบ พากเพียรไม่ทอดย
ผู้เริ่มปรารภวิปัสสนาแล้วเท่านั้น”

คัมภีร์มหาฎีกาของวิสุทธิมรรค (วิสุทธิ.มหาฎีกา ๒/๗๓๒/
๔๗๒) อธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า อริยสาวกสส (พระอริยสาวก) เป็น
สำนวนทางภาษาที่ระบุถึงสิ่งที่สูงสุดเรียกว่า อุกักัณฐนัย ดังนั้น จึง
หมายรวมถึงผู้เจริญวิปัสสนาอย่างมีกำลัง (พลววิปัสส) อีกด้วย
ไม่ใช่หมายถึงพระอริยสาวกเท่านั้น เพราะผู้เจริญวิปัสสนาอย่างมี
กำลังเหล่านั้นไม่มีวิปัสสนูปกิเลสเหมือนพระอริยสาวก ดังนั้น ผู้ที่
ได้บรรลುವิปัสสนาญาณตั้งแต่निพพิทาญาณเป็นต้นไปจึงปราศจาก
วิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้

^{๔๑} ม.มู. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๔๒} จตุวิสติ อสงเขยเย สมุจโย เจว โกฏิโย
 ปาณานิ สตสทสฺสานิ เอโก พุฑฺโธ ปโมจติ.
 (โสตตถกั คาถา ๑๑ หน้า ๕)

“พระพุทเจ้าพระองค์หนึ่งทรงปลดปล่อยสัตว์โลก ๒๔
 อสงเขย ๖๐ โกฏิ และ ๑ แสน”

^{๔๓} พุ.ธ. ๒๕/๓๖/๒๒

^{๔๔} ม.มู. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๔๕} เสกขะ คือ ผู้ยังต้องศึกษาด้วยการฝึกอบรม ในพระสูตร
 ทั่วไปหมายถึง พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ คือ ๑) โสตา-
 ปัตติมรรค ๒) สกทาคามิมรรค ๓) อนาคามิมรรค ๔) อรหัตตมรรค
 พร้อมทั้งพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในผล ๓ คือ ๑) โสตาปัตติผล
 ๒) สกทาคามิผล ๓) อนาคามิผล แต่ในพระสูตรบางแห่ง เช่น
 วรมิกสูตร หมายถึงกัลยาณบุุคคลผู้กำลังปฏิบัติวิปัสสนา บางแห่ง
 ก็หมายถึงกัลยาณบุุคคลและพระอริยบุคคล ๗ จำพวก ดังข้อความ
 ว่า

โยปี กลยาณปฺฤชชโน อนุโลมปปฏิปทาย ปริปุรการี
 สีสสมปนโน อินฺทริเยสุ คฺคตทวารโ ภฺกชน มตฺตณฺณ ชาคฺรียานุโยค-
 มนฺยุตฺโต ปุพฺพรตฺตาปรตฺตํ โฟธิปฺกฺขิยานํ ฌมฺมานํ ภาวนานุโยค-
 มนฺยุตฺโต วิหฺรติ “อชฺช วา เสว วา อณฺณตรํ สามณฺณผลํ อธิ-
 คมิสฺสามิ”ติ. โสปี วุจฺจติ สิภฺชตฺติ เสโชติ. อิมสฺมิ อตฺเถ น ปฏิ-
 วิชฺชนโตว เสโช อธิปฺเปโต, อถ โข กลยาณปฺฤชชโนปี. (ขุอิติ. ข้อ
 ๑๖ หน้า ๖๙)

“แม้กัลยาณปฺฤชชนที่บำเพ็ญอนุโลมปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ
 อันคล้อยตามโลกุตตรธรรม) มีศีลสมบุรณ์ คัมภรทวารในอินทริย์
 รู้จักบริโภคพอประมาณ หมั่นชวนชววยเจริญสติเสมอ ประกอบ
 ความเพียรด้วยการเจริญโพธิปักขิยธรรมตลอดราตรีต้นและราตรี
 หลังอยู่ ด้วยหวังว่า “เราจักบรรลุสามัญญผลอย่างใดอย่างหนึ่งใน
 วันนี้ หรือวันพรุ่งนี้” ก็เรียกว่า เสกขะ เพราะกำลังปฏิบัติอยู่ ตาม
 ความหมายนี้มีได้ประสงค์เอาเสกขะผู้แทงตลอดแล้วเท่านั้น แต่ยัง
 หมายถึงกัลยาณปฺฤชชนอีกด้วย”

พระเสกขะเหล่านั้นเป็นผู้ฝึกอบรมในไตรสิกขา คือ

๑. อธิศีลสิกขา ฝึกอบรมในศีลอันยิ่ง คือ ปาติโมกขสังวรศีล
๒. อธิจิตตสิกขา ฝึกอบรมในจิต (สมาธิ) คือ จิตที่ประกอบด้วยสมาบัติ ๘
๓. อธิปัญญาสิกขา ฝึกอบรมในปัญญา คือ ปัญญาที่

ประกอบด้วยมรรคและผล

คำว่า เสกข มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิเป็นต้นที่เป็นของพระเสกขะ
= เสกขาย สมณนาโคตติ เสกโข (เสกขา ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน
สมณนาคต ตัทธิต)

๒. ผู้กำลังปฏิบัติไตรสิกขา = สิกขตติ สิกโข (สิกข
ธาตุ + ณ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ ปัจจุบันกาล)

ในภาษาบาลีมีรูปว่า เสกข บ้าง เสข บ้าง ภาษาไทยจึง
ใช้เป็นพระเสกขะหรือพระเสขะตามบาลี คำนี้มีรูปเดิมมาจาก เสกข
แม้สันสกฤตก็ใช้เป็น ไสกษ แต่เมื่อลบ ก อักษรก็ได้รูปว่า เสข
โดยลบ ก อักษรด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๑
สูตร ๔๗) ว่า ตทมินาทีนิ (รูปว่า ตทมินา เป็นต้นย่อมสำเร็จ) หรือ
ด้วยสูตรในสัททนิติปกรณ์ (สุตตมาลา สูตร ๑๓๕) ว่า สณญตุโต
พยณฺชน วิสณฺโณโค (พยณฺชนะสังโยคกลายเป็นพยณฺชนะที่ปราศจาก
สังโยค) ดังคำว่า

ทุโข = ทุโข เช่น ปุตุตานณฺหิ วโร ทุโข (การเบียดเบียน
บุตรนำทุกข์มาให้)

ทุขํ = ทุขํ เช่น มาติโฆ ลภเต ทุขํ (ผู้ทำร้ายมารดาย่อม
ได้รับทุกข์), นตฺถิ กามปรี ทุขํ (ทุกข์ที่ยิ่งไปกว่ากามไม่มี), วิวิธ
วินฺทเต ทุขํ (บุคคลได้รับสิ่งต่างๆ ที่เป็นทุกข์)

ทฺฆา = ทฺกฺฆา เช่น อปฺปสฺสาทา กามา ทฺฆา (กามมีสุข
น้อย มีทฺกฺข)

อปฺจจิสฺสํ = อปฺจจิสฺสํ เช่น นิรยฺมฺหิ อปฺจจิสฺสํ (หมกใหม่
แล้วในนรก)

เสโฆ = เสกฺโข (พระเสกษะ)

อเปฺชา = อเปกฺขา (การมองหา)

อุปฺสมฺปทาเปโฆ = อุปฺสมฺปทาเปกฺโข (ผู้มองหาอุปสมบท)
ตั้งข้อความว่า

สิกฺข วิชฺโชปาทาเน. สิกฺขติ, สิกฺขา, สิกฺขณํ, สิกฺขิตํ, สิปปํ,
สิกฺขโก, สิกฺขิโต, เสกฺโข, อเสกฺโข. กการโลเป “เสโฆ อเสโฆ” ตี
รูปานิ ภาวนติ. (นิตฺติ.ชาตุ. หน้า ๓๒)

“สิกฺข ชาติในความหมายว่า เรียนวิชา เช่น สิกฺขติ (ย่อม
ศึกษา), สิกฺขา (การศึกษา), สิกฺขณํ (การศึกษา), สิกฺขิตํ (อันเขา
ศึกษาแล้ว), สิปปํ (ศิลปะ), สิกฺขโก (ผู้ศึกษา), สิกฺขิโต (ผู้ศึกษาแล้ว),
เสกฺโข (พระเสกษะ), อเสกฺโข (พระอเสกษะ)

เมื่อลบ ก อักษรมีรูปว่า เสโฆ (พระเสกษะ), อเสโฆ
(พระอเสกษะ)”

^{๔๖} อกฺ.ทสก. ๒๔/๒๐/๒๔

^{๔๗} ที.ม. ๑๐/๑๘๕/๑๐๗

๔๘ วิสุทฺธิ. ฎีกา ๒/๖๙๔/๔๓๒

๔๙ วิสุทฺธิ. ๑/๑๑๖/๒๐๖

๕๐ ที.ม. ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ม.ญ. ๑๒/๑๐๖/๗๗

๕๑ ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

๕๒ ปณฺณายะตฺนฺติ โลกียโลกุตฺตราย ปณฺณาย เอตํ อธิวจฺนํ,
น อาวุธสตฺถสฺส. (ม.ญ.อ. ๒/๒๕๑/๓๗)

“คำว่า ปณฺณายะตํ (เป็นคำเรียกแทนปัญญา) หมายความว่า คำว่า เสียม นั้น เป็นคำเรียกแทนปัญญาฝ่ายโลกียะและโลกุตระ ไม่ใช่คำเรียกแทนอาวุธ”

๕๓ โส สาธฺวตี กุฑฺทาลํ คเหตฺวา สเมหิ ปาเทหิ ปจฺฉวียํ
ปติฏฺฐาย ตถา อกาสิ. (ม.ญ.อ. ๒/๒๕๑/๓๘)

“เขารับว่า ดีละ แล้วถือเสียมขึ้นบนแผ่นดินด้วยเท้าที่
เสมอกัน ได้กระทำอย่างนั้น”

๕๔ ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

๕๕ กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาวาयाโม. อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ
อนุปฺปนฺนํ ปาปกาณํ อุกฺกุสลาณํ ฐมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฌนํ ฌเนติ

วายมติ วีริย อารภติ จิตตํ ปคฺคณหาติ ปทหติ, อุบุปนนานํ ปापกาณํ
 อกุสลาณํ ฌมมานํ ปหานาย ฌนํ ชเนติ วายมติ วีริย อารภติจิตตํ
 ปคฺคณหาติ ปทหติ, อนุบุปนนานํ กุสลาณํ ฌมมานํ อุปปาทาย ฌนํ
 ชเนติ วายมติ วีริย อารภติ จิตตํ ปคฺคณหาติ ปทหติ, อุบุปนนานํ
 กุสลาณํ ฌมมานํ จิตฺติยา อสมโมสาย ภิกฺขโสภาวาย เวปุลลายุ
 ภาวนาย ปาริปุริยา ฌนํ ชเนติ วายมติ วีริย อารภติ จิตตํ
 ปคฺคณหาติ ปทหติ; อयํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สัมมาวาयाโม. (ที.ม.
 ๑๐/๔๐๒/๒๖๗, ม.ม. ๑๒/๑๓๕,๙๕)

“สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารัภความเพียร
 ประคองจิตมั่น :-

- เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
- เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- เพื่อความดำรงอยู่ไม่เสื่อมหาย เพิ่มพูนเจริญไพบุลย์

แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ (ความเพียร
 ชอบ)”

^{๕๗} เตน ขลุ ปุณะ สมเณนราทะ กาลาโป ไวศาสิมฺปนีสถุตย
ปรีตวิสติ สม มหตา ศุรวาส์เมน สารธั ตริภิชะ ศิษยศไตะ. (ลลิต-
วิสตร เล่ม ๑ หน้า ๒๖๒)

“ในสมัยนั้นแล ดาบสชื่ออาราทะ กาลาปะ อาศัยมหานคร
ไวศาสิอยู่กับสาวกหมู่ใหญ่ พร้อมด้วยศิษย์ ๓๐๐ คน”

^{๕๘} อากิณจณฺญายตฺนูปคานํ เทวานํ สฺมฺมจิกปฺปสฺสสฺซานิ.
(สงคห ข้อ ๔๗ หน้า ๓๑)

“๖๐,๐๐๐ กัป เป็นปริมาณอายุของพรหมผู้เข้าถึงอาภิญ-
จัญญายตนภูมิ”

^{๕๙} เตน ขลุ ปุณฺรภิกฺขวะ สมเณน รุทฺธโก นาม รามปฺุตโร
ราชคฤห์ นาม มหานครมฺปนีสถุตย ปรีตวิสติ สม มหตา ศิษยคณฺเณ
สารธั สปฺตภิชะ ศิษยศไตะ. (ลลิตวิสตร เล่ม ๑ หน้า ๒๗๑)

“ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้นแล ดาบสชื่ออุทรกะ รามบุตร
อาศัยมหานครราชคฤห์อยู่กัษิษย์หมู่ใหญ่ พร้อมด้วยศิษย์ ๗๐๐ คน”

^{๖๐} เนวสณฺณานาสณฺญายตฺนูปคานํ เทวานํ จตุราสีติกปฺป-
สฺสสฺซานิ. (สงคห ข้อ ๔๘ หน้า ๓๑)

“๘๔,๐๐๐ กัป เป็นปริมาณอายุของพรหมผู้เข้าถึงเนว-
สัณณานาสัณณายตนภูมิ”

^{๖๑} ม.มู. ๑๒/๒๘๔/๒๔๕

^{๖๒} ม.มู. ๑๒/๒๘๔/๒๔๕

^{๖๓} ส.ส. ๑๕/๑๖๓/๑๕๕

^{๖๔} ปชห อวิชชนติ เอตถ กมมภูจฺจณอุคฺคหปฺริปุจฺจาวเสน
อวิชชาปฺปหานํ กถิตํ. (ม.มู.อ. ๒/๒๕๑/๓๘)

“ในคำว่า ปชห อวิชข์ (จงละอวิชชา) นี้ พระพุทธองค์
ตรัสการละอวิชชาด้วยการเรียนกรรมฐานและไต่ถาม”

^{๖๕} คำว่า โกรธูปายาส (ความโกรธซึ่ง) คำว่า โกรธ (ความโกรธ)
กับ อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นคำไวพจน์กัน การประกอบใช้
คำไวพจน์สองคำเช่นนี้มีประโยชน์เพื่อแสดงเนื้อความที่ยิ่งไปกว่า
ปกติ (อติสยตถ) ดังข้อความว่า

กุชณฺณภูเจน โกโธ, เสวว จิตฺตสฺส สริริสฺส จ อภิป-
ปมทฺทนปเวณฺณปปาทเนน ทพฺพํ อายาสนฺนฺภูเจน อุปายาสเ. (ขุ.อิติ.อ.

ข้อ ๑๐๙ หน้า ๒๙๒-๙๓)

“ชื่อว่า ความโกรธ โดยความหมายว่า โกรธ ความโกรธ นั้นชื่อว่า อุปายาส (ความคับแค้นใจ) โดยความหมายว่า คับแค้น ยิ่งนัก ด้วยการก่อให้เกิดการย่ำยีสั่นคลอนร่างกายและจิตใจ”

ตตถ พลวปฺตโต โกธโร โกธูปายาโส. (ม.มฺ.อ. ๒/๒๕๑/๓๙)

“ในพากย์นั้น ความโกรธที่มีกำลัง ชื่อว่า โกธูปายาสะ”

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า โกธูปายาส มีรูปวิเคราะห์ว่า

- โกธ จ โส อุปายาโส จาติ โกธูปายาโส (วิเสสนบุรพบท-

กรรมธารยสมาส)

ตามหลักภาษาทั่วไป บทกรรมธารยสมาสที่กล่าวซ้ำ คำไวพจน์ ๒ ศัพท์อาจแสดงอรรถดังกล่าวได้ เช่น

- ทุกฺขญจ ตํ ทุกฺขญจาติ ทุกฺขทุกฺขํ = ทุกข์แท้, ทุกข์เวทนา

- รูปญจ ตํ รูปญจาติ รูปรูปํ = รูปแท้, รูปที่แปรปรวน

ชัดเจน

- ราชา จ โส ราชา จาติ ราชาโร = พระราชาผู้ยิ่งใหญ่,

พระจักรพรรดิราช

- เทโว จ โส เทโว จาติ เทเวเทโว = เทพผู้ยิ่งใหญ่, อติเทพ

- ปทญจ ตํ จาณญจาติ ปทญฺจํ = เหตุยิ่ง, มูลเหตุ, เหตุใกล้

- มโน จ โส วิญญาณญจาติ มโนวิญญาณํ = มโนวิญญาณ

- อชฺมตฺตญจ ตํ อชฺมตฺตญจาติ อชฺมตฺตชฺมตฺตํ = อารมณ

ภายในอย่างแท้จริง

ตั้งคำอธิบายในคัมภีร์ปรมัตถที่ปนิว่า

ปริยายปทานุติ วิเสสนสมาเส อติสยตฺถ วิญญายติ.
ยถา ปทฺฐจฺานนติ. (ปร.ทีปนี หน้า ๑๓๓)

“ความจริงแล้ว อรรถอันยิ่ง[กว่าปกติ]ของบทที่เป็นคำ
ไวพจน์กัน ย่อมเป็นที่รู้ได้ในวิเสสนสมาส (กรรมธารยสมาส) ดัง
คำว่า ปทฺฐจฺานน (มูลเหตุ, เหตุใกล้)”

^{๖๖} ม.มู. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๖๗} อุทฺธุมายิกาติ โข ภิกฺขุติ เอตถ อุทฺธุมายิกมณฺชฺโก
นาม โน มหฺนโต, นขปิณฺณิปปมาโณ โหติ, ปุราณปณฺณนฺตเร วา
คจฺจนฺตเร วา วลฺลิตฺตนฺตเร วา วสตี. โส ทณฺชโกภฺยิยา วา วลฺลิกโกภฺยิยา
วา ปัสสจฺจนฺนเกน วา ชมฺมวฺวิตฺตอ อายมิตฺวา มหฺนโต ปริมณฺชโล เพลฺลว-
ปกฺกปฺปมาโณ หุตฺวา จตฺตาริ ปาเท อากาสคเต กตฺวา ปจฺฉินฺนคมฺโน
หุตฺวา อมิตฺตวสฺส ยาคี, กากกฺกุลลาทิภตฺตเมว โหติ. (ม.มู.อ. ๒/๒๕๑/๓๘)

“ในคำว่า อุทฺธุมายิกาติ โข ภิกฺขุ นี้ ขึ้นชื่อว่าอึ่งที่พอง
ตัวขึ้น เป็นสัตว์ตัวไม่ใหญ่นัก มีขนาดเท่าหลังเล็บ อาศัยอยู่ในระหว่าง
ใบไม้เก่าๆ ระหว่างกอไม้ หรือระหว่างเถาวัลย์ เมื่อมันถูกปลายไม้

ปลายเถาวัลย์ หรือฝุ่นละอองกระทบเข้าก็จะพองตัว มีขนาดใหญ่เท่าผลมะตูมสุก ยกขาทั้ง ๔ ขึ้นฟ้าเดินไม่ได้ ย่อมตกไปสู่อำนาจของศัตรู เป็นเหยื่อของกาและนกเหยี่ยวเป็นต้นเท่านั้น”

๖๘ ม.อุ. ๑๔/๓๓๑/๓๐๑

๖๙ ม.ญ. ๑๒/๒๒๖/๑๙๐

๗๐ ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

๗๑ ที.ม. ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ม.ญ. ๑๒/๑๑๔/๘๓

๗๒ ที.ม. ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, ม.ญ. ๑๒/๑๑๓/๘๒

๗๓ เนตฺติ.อ. ข้อ ๒๑ หน้า ๙๘

๗๔ ที.ม. ๑๐/๓๗๕/๒๔๙, ม.ญ. ๑๒/๑๐๘/๗๘

๗๕ ที.ม. ๑๐/๓๗๕/๒๔๙-๕๐, ม.ญ. ๑๒/๑๐๘/๗๙

๗๖ สพฺพสงฺคาหิกวจนฺนติ สพฺเพสฺมปิ จตฺนํ อิริยาปถานํ เอกขมฺ สกฺคณฺหนวจํ. ปุพฺเพ วิสุํ วิสุํ อิริยาปถานํ วุตตตฺตา อิทํ เนสํ เอกขมฺ คเหตฺวา วจนฺนติ อตฺถ. ปุริมฺโน วา อิริยาปถปฺปชาน

วุตฺโตติ ตตถ กาโย อปฺปธานโน อนุนิปฺพาทีติ อิทฺ กายํ ปธานํ อปฺปธานญจ
อิริยาปถํ อนุนิปฺพาที กตฺวา ทสฺเสตฺถํ ทฺวติยนโย วุตฺโตติ เอวมฺเปตถ
ทฺวินํ นยานํ วิสโส เวทิตพฺโพ. (ที.ม.ฎีกา ๒/๓๗๕/๓๘๒-๘๓)

^{๗๗} วิสุทฺธิ.ฎีกา ๒/๖๙๔/๔๓๒

^{๗๘} วิสุทฺธิ. ๒/๖๖๓/๒๕๐

^{๗๙} สงฺคห ขัฏ ๕๑ หน้า ๖๑

^{๘๐} อิติ รูปํ, อิติ รูปสส สมุทโย, อิติ รูปสส อตฺถงฺคโม. อิติ
เวทนา, อิติ เวทนาย สมุทโย, อิติ เวทนา อตฺถงฺคโม. อิติ สญฺญา,
อิติ สญฺญาย สมุทโย, อิติ สญฺญาย อตฺถงฺคโม. อิติ สงฺขารํ, อิติ
สงฺขารานํ สมุทโย, อิติ สงฺขารานํ อตฺถงฺคโม. อิติ วิญฺญาณํ, อิติ
วิญฺญาณสส สมุทโย, อิติ วิญฺญาณสส อตฺถงฺคโม. (ที.ม. ๑๐/๖๓/๓๑,
สํ.นิ. ๑๖/๒๑/๒๘)

^{๘๑} อิทานิ ยํ อิมินา ฉาณน สมฺมุนาคโต สีหนาทํ นทติ,
ตํ ทสฺเสตฺถํ อิติ รูปนฺตฺวาติมาห. ตตถ อิติ รูปนฺตฺวาติ อิทํ รูปํ เอตตํ
รูปํ อิตฺโต อุกฺทํ รูปํ นตฺถิติ รูปนสฺภาวญฺเจว ภูตฺปาทายภทฺทญจ
อาที กตฺวา ลกฺขณรสปจฺจุปฺปฏฺฐานปทฺฐานวเสน อนวเสสรูป-
ปริคฺคโห วุตฺโต. (สํ.นิ.อ. ๓/๒๒/๕๔)

๘๒ ที.ม.ฎีกา ๒/๖๓/๖๕

๘๓ อภิ.สง.อ. ๑/๖๔๗/๓๙๐, วิสุทฺธิ. ๑/๓๕๐/๔๐๕

๘๔ อภิ.สง.อ. ๑/๖๔๗/๓๙๐, วิสุทฺธิ. ๑/๓๕๐/๔๐๕

๘๕ อภิ.สง.อ. ๑/๖๔๗/๓๙๐, วิสุทฺธิ. ๑/๓๕๐/๔๐๕

๘๖ วิชานนลกฺขณํ จิตฺตํ (อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๑)

๘๗ อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๑

๘๘ อภิ.สง.อ. ๑/๑/๑๖๑

๘๙ พุ.ธ. ๒๕/๓๗/๒๒

๙๐ ที.ม. ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ม.ม. ๑๒/๑๑๔/๘๓

๙๑ หทฺยวตฺถุเมวาทิ ยถา ปุริมจิตฺตานิ หทฺยวตฺถุนิสฺสิตานิ จ
ปสาทวตฺถุอนุคฺคตานิ จ อญฺญารมฺมณานิ โหนฺติ, น เอวํ ภาวํ, ตํ
ปเนตํ วตฺถุการมฺมณฺนตฺตรหิตํ เกวลํ หทฺยวตฺถุเมว นิสฺสาย ปวตฺตตีติ
วฺจตฺตํ โหติ. (อภิ.สํ.มฺหฎีกา ๑/๔๙๘/๑๖๓)

“คำว่า หทยวัตถุเมว (หทัยวัตถุเท่านั้น) หมายความว่า ภาวจิตมีได้เหมือนจิตดวงตั้นๆ ที่อาศัยหทัยวัตถุและมีอารมณ์อื่น ที่ไปตามวัตถุรูปคืออุปสาทรูป แต่ภาวจิตนั้นดำเนินไปอาศัยหทัยวัตถุล้วนๆ อย่างเดียว ปราศจากที่อาศัยและอารมณ์อื่น”

๙๒ คำว่า นีวรณ์ มีความหมาย ๖ ประการ คือ

๑. สภาวะกัณกุศลธรรม = กุศลธมเม นีวรตีติ นีวรณ์.
(ขุ.ม.อ. ข้อ ๕ หน้า ๕๙)

๒. สภาวะกัณทางพ้นไปจากวิภูฏะ = นีวรณาติ เกณฏฺเฐน นีวรณา. นียยานาวรณฏฺเฐน นีวรณา. (ขุ.ปฎิ. ๓๑/๒๕๓/๑๗๙)

๓. สภาวะกัณกุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยเนื่องด้วยฌาน เป็นต้น = ฌานาทิวเสน อุปฺปชฺชนกกุสลจิตฺตํ นิเสเชนฺติ ตถา ตสฺส อุปฺปชฺชิตุํ น เทนตีติ นีวรณานิ. (สงคห.ฎีกา หน้า ๒๑๙)

๔. สภาวะกัณปัญญาจักขุ = ปญฺเญวจฺจุโน วา อวรณฏฺเฐน นีวรณา. (สงคห.ฎีกา หน้า ๒๑๙)

๕. สภาวะกัณนิพพานสุข = อปิจ วิเสเสน อวิชฺชา นิพพาน-สุขํ นิวาเรตีติ นีวรณนฺติ วุตฺตา. (ขุ.อิติ.อ. ข้อ ๑๕ หน้า ๖๗)

๖. สภาวะกัณจิตหรือข้อปฏิบัติอันเกื้อกูลแก่พระนิพพาน = นีวรณาติ จิตฺตํ หิตปฏิปัตตี วา นีวรณตีติ นีวรณา, ปฏิจฺฉาเทนตีติ อตฺถเ. (ขุ.สุ.อ. ๑/๑๗/๒๓)

^{๙๓} ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๓

^{๙๔} บ.ธ. ๒๕/๓๔/๒๒

^{๙๕} ในที่ฌนิกาย สามัญญผลสูตร มีพระพุทธดำรัสที่กล่าวถึงวิปัสสนาญาณนี้ว่า

โส เอวํ ปชานาติ “อัย โข เม กาโย รุปํ จาตุมมหาภูติโกมาตาเปตติกสมภโว โอิทนกุมมาสุปจโย อนิจจุจฉาทนปริมททณ-
เภทณวิทฺธฺสนธมโม, อิทถจ ปน เม วิณณานิ เอตถ สิตํ เอตถ
ปฏฺวิพทณ”ติ. เสยฺยถาปี มหาราช มณิเวฬุริโย สุโภ ซาติมา
อฏฺฐังโส สุปริกมมกโต อจโณ วิปฺปสนฺโน สพฺพการสมฺปนฺโน,
ตตรสส สุตตํ อาวุตํ นีลํ วา ปีตํ วา โลหิตํ วา โอทาตํ วา
ปณฺฑสฺสุตตํ วา, ตเมนํ จกฺขมา บุริโส หตฺเถ กริตฺวา ปจฺจเวกฺเขยฺย
“อัย โข มณิเวฬุริโย สุโภ ซาติมา อฏฺฐังโส สุปริกมมกโต อจโณ
วิปฺปสนฺโน สพฺพการสมฺปนฺโน, ตตริทํ สุตตํ อาวุตํ นีลํ วา ปีตํ วา
โลหิตํ วา โอทาตํ วา ปณฺฑสฺสุตตํ วา”ติ, เอวเมว โข มหาราช ภิกฺขุ
เอวํ สมาทิตฺเต จิตฺเต ปรีสุทฺธเต ปรีโยทาเต อนนฺคเณ วิคฺคฺชูปกฺกิลเส
มฺหุทฺถเต กมฺมณิเย จิตฺเต อาเนถฺชปฺปตฺเต ฌาณทสฺสนาย จิตฺตํ
อภินิหฺรติ อภินินฺนาเมติ. (ที.ส. ๘/๒๓๓-๓๔/๗๗)

“ภิกษุณั้ันรู้ซั้ดอย่างนี้ว่า กายของเราณั้ันคู้มกันั้เป็นรูปร่าง

ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากเลือดของมารดาและน้ำเชื้อของบิดา เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมปัง ไม่เที่ยง ต้องลู่ปล้นวอดพ้นแตกสลายกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา วิญญาณของเราอาศัยและเนื่องอยู่ในกายนี้

เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม เจียรระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน คนตาดีหยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณาเห็นว่า ‘แก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม เจียรระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน’ ฉันทใด เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุย่อมจิตไปเพื่อปัญญาารู้เห็น ฉันทนั้น”

๙๖ คำว่า อุปาทานกฺขนฺธ มีความหมาย ๘ ประการ คือ

๑. ขันธ์อันเป็นอารมณ์ของอุปาทาน = อุปาทานโคจร-
ขนฺธ (ลบ โคจร ศัพท์)
๒. ขันธ์อันเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน = อุปาทานปัจจัยภูต-
ขนฺธ (ลบ ปัจจัยภูต ศัพท์)

๓. ขั้นอันถูกอุปาทานยึดมั่น[โดยเป็นอารมณ์ของอุปาทาน]
= อุปาทานอุปาทาทพพชนฺธ (ลบ อุปาทาทพพ ศัพท์)

๔. ขั้นอันเกิดจากอุปาทาน = อุปาทานสมภูตชนฺธ (ลบ
สมภูต ศัพท์)

๕. ขั้นอันถูกอุปาทานปรุงแต่ง = อุปาทานวิเรยยชนฺธ
(ลบ วิเรยย ศัพท์)

๖. ขั้นอันมีอุปาทานเป็นแดนเกิด = อุปาทานปภวชนฺธ
(ลบ ปภว ศัพท์)

๗. ขั้นอันยังอุปาทานให้เกิดขึ้น = อุปาทานชนกชนฺธ
(ลบ ชนก ศัพท์)

๘. ขั้นอันถูกอุปาทานทำให้เกิดขึ้น = อุปาทานชนิตชนฺธ
(ลบ ชนิต ศัพท์)

^{๙๗} ม.ม. ๑๒/๒๕๑/๒๑๔

^{๙๘} ม.ม. ๑๒/๒๕๑/๒๑๔

^{๙๙} ปชห ปญฺจุปาทานกฺขนฺเธติ เอตถ ปญฺจสุ ขนฺเธสุ ฉนฺท-
ราคปฺปหานํ กถิตํ. (ม.ม.อ. ๒/๒๕๑/๔๐)

^{๑๐๐} วิสุทฺธิ. ๑/๒๓๖/๓๑๖

๑๐๑) หุตฺวา อภาวากาโร อนิจฺจตา นาม. (อภิ.สง.อ. ๑/๙๘๔/๔๐๑)

๑๐๒) อุปปาทวยณฺณตฺตํ อนิจฺจลกฺขณํ หุตฺวา อภาวสงฺขาโต
วา อาการวิกาโร. (วิสุทฺธิ. ๒/๗๔๐/๓๑๓)

๑๐๓) อุทฺยพฺพํ ปน ปริคฺคเหตฺวา สนฺตติยา วิโกปิตาย อนิจฺจ-
ลกฺขณํ ยาถาวสฺสโต อุปฺปจฺจติ. (วิสุทฺธิ. ๒/๗๓๙/๓๑๒)

“แต่เมื่อผู้เพียรปฏิบัติกำหนดรู้ความเกิดดับได้แล้วเพิกถอน
สันตติ อนิจจลักษณะย่อมปรากฏโดยหน้าที่ของตนตามเป็นจริง”

๑๐๔) อนิจฺจสยฺยิโน ภิกฺขเว อนตฺตสยฺยา สนฺจติ. อนตฺต-
สยฺยิ อสฺมิมานสมฺมุขมาภูํ ปาปฺณาติ ทิฏฺฐเจว ฐมฺเม นิพฺพานํ. (อง.นวก.
๒๓/๑/๒๙๒)

“ความเข้าใจว่าไม่ใช่ตัวตนย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ยังเห็นว่าไม่
เที่ยง ผู้เข้าใจว่าไม่ใช่ตัวตนถึงความเพิกถอนอัสมิมานะ และ
บรรลุนิพพานในปัจจุบันชาติ”

อนิจฺจลกฺขณํ ทิฏฺฐเจ อนตฺตลกฺขณํ ทิฏฺฐเมว โหติ. เตสุ หิ
ตีสฺส ลกฺขณฺสฺส เอกสฺมี ทิฏฺฐเจ อิตฺรทฺวํ ทิฏฺฐเมว โหติ. (อง.นวก.อ.
๓/๑/๒๘๖)

“เมื่อรู้เห็นอนิจจลักษณะก็เป็นอันรู้เห็นอนัตตลักษณะ โดยแท้จริงแล้ว เมื่อรู้เห็นลักษณะหนึ่งในลักษณะสามเหล่านั้นก็เป็น อันรู้เห็นลักษณะทั้งสองอย่างอื่นได้”

๑๐๕ คำว่า อสิสุนา มีรูปวิเคราะห์ว่า

- อสิ จ สุนา จ อสิสุนา = มืดและเพียงหันเนื้อ ชื่อว่า
อสิสุนา (อสมหารทวันทสมาส)

ดังข้อความว่า

อสิสุนนติ มंसจเนทกั อสิญเจว อธิกฏฏนญจ. (ม.ม.อ.

๒/๒๕๐/๓๕)

“คำว่า อสิสุนั คือ มืดที่หันเนื้อ และเพียง”

๑๐๖ ม.ม. ๑๒/๒๕๑/๒๑๔

๑๐๗ วิ.ม. ๔/๕๔/๔๕

๑๐๘ คำว่า นนที ใน นนทีราค มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. เครื่องผลิตเพลิน = ยตถ กตถจิ ภเว สตตะตา เอตตาย
นนทนนตติ นนที.

(นนท ธาตุ + อ ปัจจัยในกรณสาธนะ + อี อิตถีปัจจัย)

๒. สภาวะเพลิตเพลิน = สยัม นนทิตติ นนทึ.

(นนท ธาตุ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ + อี อิตถิปัจจย)

คำว่า นนทึราคะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

- นนทึ จ สา ราโค จาติ นนทึราโค = ราคะอันเป็นเครื่อง
เพลิตเพลิน หรือ ราคะอันเพลิตเพลิน ชื่อว่า นนทึราคะ (วิเสสน-
บุรพบทกรรมธารยสมาส)

^{๑๐๙} ม.ม. ๑๒/๒๕๑/๒๑๔

^{๑๑๐} ตสฺส ตํ จิตฺตํ อปฺราปรํ มนสิกโรโต ปวตฺตํ สมตฺถิกมิตฺวา
อฺปฺปวตฺตํ โอกมมฺติ. อฺปฺปวตฺตมฺนุสฺสํ ปตฺโต มหाराช สมมาปฺปฏิปฺนโน
นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตฺติ วุจฺจติ. (มิลินท. หน้า ๓๓๕)

“เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง จิตของท่านย่อม
ข้ามพ้นกระแสรูปนามหยั่งลงสู่สภาพอันปราศจากกระแสรูปนาม
มหาบพิตร ผู้ปฏิบัติชอบที่บรรลुสภาพอันดับกระแสรูปนามย่อมเรียก
ว่าเห็นประจักษ์พระนิพพาน”

^{๑๑๑} เตเนว ฌมฺมราเคน ตาย ฌมฺมนนฺทียา ปญฺจนํ โอรม-
ภาคิยานํ สยฺโฆชนานํ ปริกฺขยา โอปปาติโก โหติ ตตฺถ ปรีณิพฺพายี
อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา. (ม.ม. ๒/๑๙/๑๔, อง.เอกาทสก. ๒๔/๑๖/๒๘๖)

^{๑๑๒} ม.ญ.อ. ๒/๒๕๑/๔๐

^{๑๑๓} คำว่า นาค (พระอรหันต์) ตัดบทเป็น น + อาคุ มี
รูปวิเคราะห์ว่า

- นตฺถิ อาคุ อสฺสาติ นาโค = ผู้ไม่มีโทษ[คือกิเลส] ชื่อว่า
นาค (นิบาตบุรพบทพหุพีหิสมาส)

^{๑๑๔} ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๔

^{๑๑๕} ม.ญ. ๑๒/๒๕๑/๒๑๔

^{๑๑๖} ม.ญ. ๑๒/๓๖๑/๓๒๕

^{๑๑๗} เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สวากานํ ภิกฺขุณํ จิตฺตกถิกานํ ยทิทํ
กุมารกสฺสโป. (อง.เอกก. ๒๐/๒๑๗/๒๕)

“กุมารกัสสปะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้แสดง
ธรรมอันวิจิตร”

ดัชนีค้นคำ

ก

กลละ	๕๗, ๒๒๙
กามคุณ	๑๖๑
กามฉันทะ	๑๕๙
กาโมฆะ	๑๙๖
กายทศกะ	๒๒๖
กายานุปัสสนา	๘๐
การกัมคังคะ	๘๘
การกำหนดรู้	๘๓
การปริกรรม	๘๒
กิเลส	๑๕๒
กิเลสमार	๑๖๒
กุจฉิฐวาโย	๕๓
โกฐราสยวาโย	๕๓

ป

ขันติ

๑๑๗

ค

ความโกรธ

๑๑๗

โคตรภูญาณ

๑๗๗

ฅ

ฅณะ

๕๘, ๒๒๙

จ

จอมปลวก

๓๘, ๔๗

จิต

๑๕๖

จิตตวิสุทธิ

๑๖๔

จิตตานุปัสสนา

๗๒

จตุตติจิต

๑๕๔

เจตสิก

๑๔๖

ช

ชีรณเตโช

๕๒

ณ

ณานอภิญญา

๑๙

ต

เตโชธาตุ

๕๒, ๒๒๒

ไตรสิกขา

๗๕

ถ

ถีนมิทระ

๑๕๙

ท

ทหนเตโช

๕๒

ทัญญูวิสุทธี

๑๓๗

ทัญญูฐะ

๑๙๗

ทักขจักขุญาณ

๑๐๓

ทุกขลักษณะ

๑๗๑

เทศภาษา

๒๐๖

ธ

ธรรมนันทิ	๑๘๘
ธรรมราคะ	๑๘๒

น

นันทิราคะ	๑๘๓
นาค	๗, ๑๙๑
นาม	๑๖๕
นามรูปปริจเฉทญาณ	๑๖๕
นิพพิทาญาณ	๑๘๑
นิรณ	๑๕๙
เนวสัณญาณาสัณญาณตณณาน	๑๐๒

บ

เบญจกามคุณ	๑๗๙
------------	-----

ป

ปฏิจจสมุปบาทธรรม	๑๐๓
ปฏิสนธิ	๑๕๔
ปฏิสังขชาญาณ	๑๘๒
ปฐวีธาตุ	๔๙, ๒๑๙
ปทัฏฐาน	๑๔๔
ปรมาณู	๕๗, ๒๒๗
ปเหพิ	๗
ปัจจุปฏิฐาน	๑๔๐
ปัญจสาขา	๕๘
ปางกเตโช	๕๒
ปุพเพนิวาสญาณ	๑๐๓
เปสิ	๕๘, ๒๒๙

พ

พยาบาท	๑๕๙
พระสกทาคามี	๑๘๗
พระโสดาบัน	๑๘๗
พระอนาคามี	๑๘๗
พราหมณ์	๒๓๒

ภ

ภยญาณ	๑๗๘
ภโวฆะ	๑๙๗
ภังคญาณ	๑๗๘
ภาวทสกะ	๒๒๖

ม

มรณานุสสติ	๑๖
มรรค	๘๙
มหาภูตรูป ๔	๔๙
มัคคสิทธิิमान	๑๙
มัจฉริยะ	๑๔๗
มานะ	๑๔๗
मार	๑๕๒
มุญจิตุกัมยตาญาณ	๑๘๒
มูลภาษา	๒๐๕

ร

รูป	๑๖๕
รูปกလာป	๕๗
รูปขันธ	๑๖๘

ล

ลักษณะ	๑๓๙
ลิมสลัก	๖
โลกียปัญญา	๙๑
โลกุตตรปัญญา	๙๑

ว

วัตถุทสกะ	๒๒๕
วาโยธาตุ	๕๓, ๒๒๓
วิจิกิจฉา	๑๑๘, ๑๕๙
วิญญาณ	๑๔๕
วิญญาณขันธ	๑๖๘
วิปัสสนากุศล	๙๖
วิปัสสนาปัญญา	๙๒
วิปัสสนายานิก	๑๙
วิปัสสนูปกิเลส	๒๓๗
เวทนาขันธ	๑๖๘
เวทนานุปัสสนา	๘๔

ส

สภาลักษณะ	๑๗๑
สมถฌาน	๘๙
สมถยานิก	๑๙, ๒๐๙
สมุทธีรณรสา	๑๔๓
สังขารขันธ	๑๖๘
สังขารุเปกขาญาณ	๑๘๒
สัญญาขันธ	๑๖๘
สันตปปนเตโธ	๕๒
สัมมปปธาน	๑๓, ๙๖
สัมมาทิฏฐิ	๘๗
สัมมาวายามะ	๘๖, ๒๔๓
สัมมาสติ	๘๖
สัมมาสมาธิ	๘๖
สัมมาสังกัปปะ	๘๗
สัสสตทิฏฐิ	๑๕๔
สุกขวิปัสสกะ	๑๙
สุเมธ	๗๕
เสกขะ	๗๕, ๒๓๘

ห

หทัยวัตถุ	๑๕๑
หน้าที่	๑๓๙

อ

อณู	๕๗, ๒๒๖
อธิจิตตสิกขา	๒๓๙
อธิปัญญาสิกขา	๒๓๙
อธิศีลสิกขา	๒๓๙
อโศคมวาโย	๕๓
อนัตตลักษณะ	๑๗๑
อนิจจลักษณะ	๑๗๑, ๑๗๒
อนุโลมญาณ	๑๗๗
อริยมรรค	๗๙, ๙๑
อริยมรรคญาณ	๑๐๓, ๑๗๗
อริยवासสูตร	๗๗
อวิชชา	๙๗
อวิชโฆมะ	๑๙๗
อังกมังกานุสารีวาโย	๕๓

อัปมาทธรรม	๗๙
อัพพุทะ	๕๘, ๒๒๙
อัสสาสปีสสาสวาโย	๕๓
อาภิญจัญญายตนฌาน	๑๐๐
อาทีนวญาณ	๑๗๘
อาโปธาทุ	๕๒, ๒๒๐
อาเมทิตะ	๕, ๒๐๗
อึ้ง	๖, ๑๑๗
อุจเฉททิฏฐิ	๑๕๔
อุทังคมวาโย	๕๓
อุทธัจจกุกกัจจะ	๑๕๙
อุทธุมายิกะ	๖, ๑๑๐
อุทยัพพญาณ	๑๗๗
อุปาทานขันธ ๕	๑๖๗

บรรณานุกรม

พระจັกกปาละ, พุทธสาสนิกปฐวีวงศ์. ม.ป.ท., ๒๕๐๒.

พระจุลพุทธโอส, โสตัดถกิมหานิทาน. กรุงเทพมหานคร : วัด-
สุทัศน์เทพวราราม, ๒๕๒๖.

พระญาณธชะ, นิรุตติทีปนี. ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและ
การศาสนา, ๒๕๑๓.

_____. ปรมัตถทีปนี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,
๒๕๕๑.

พระญาณวิลาศ, “สังขยาปกาสกะ” ใน ประมวลอุฬารศาสตร์ ๓๑
คัมภีร์. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดสร้างพระไตรปิฎก
นิสสยะ, ๒๕๕๑.

พระพุทธิปิยะ, ปทฐปสิทธิ. กรุงเทพมหานคร : วัดมหาธาตุยุวราช-
รังสฤษฎ์ คณะ ๒๕, ๒๕๔๗.

พระโมคคัลลานะ. โมคคัลลานพยากรณ์. ย่างกุ้ง : กระทรวง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

_____ . “อภิธานัปปทีปิกา” ใน **ปณจมูลคนถ.** กรุงเทพฯ
มหานคร : วัดมหาธาตุ, ๒๕๔๔.

พระวชิรปัญญา, **ฉันทโสทรตเมทินี.** มั่นดลีย์ : โรงพิมพ์ปียีจิมณไท
ปิฎกัต, ๒๕๐๗.

พระอนุรุทธะ, **อภิธัมมัตถสังคหะ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
วิญญาน, ๒๕๔๒.

พระอัครธัมมะ, **อภิธานัปปทีปิกานิสสัยใหม่ ฉบับวิสุทธิธาราม.**
มั่นดลีย์ : โรงพิมพ์มยะช่อ. ๒๕๑๔.

พระอัครวงษ์, **สัททนิสติปกรณ์,** ๓ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
ภูมิพลโลกิคุ, ๒๕๒๑ - ๒๕๒๓.

มหาอำมาตย์จตุรงค์พล, **อภิธานัปปทีปิกาฎีกา.** ย่างกุ้ง : กระทรวง
มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.**
๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิ-
เคชันส์, ๒๕๔๖.

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, **คัมภีร์ลลิตวิสตระ.** กรุงเทพฯ
มหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๙.

NARAYANA, **HITOPADESA.** Delhi : Motilal Banarsidass, 1967.

ประวัติ พระคันธसारากวีวงศ์

อายุ ๕๔ ปี พรรษา ๓๓

วิทยฐานะ น.ธ. เอก, ป.ธ.๙, เจติยังคณะ คณวาทกรรมาจริยะ
และสาสนธรรมาจริยะ (เทียบเท่า ป.ธ.๙ ของประเทศไทย)

หน้าที่การงาน

- เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
- อาจารย์ประจำวิทยาเขตบาฬีพุทธโฆส จังหวัดนครปฐม
- วิปัสสนาจารย์ในหลักสูตรอบรมวิทยากรของยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

บรรพชา

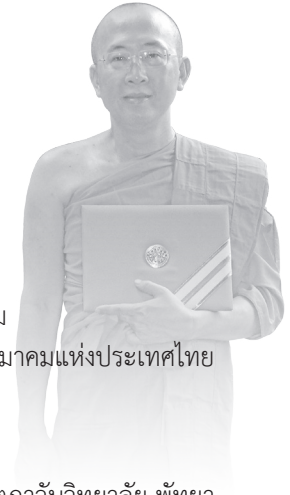
วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เมื่ออายุ ๑๒ ปี ณ จิตตภาวันวิทยาลัย พัทยา
โดยมี สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ เป็น พระอุปัชฌาย์

อุปสมบท

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ เมื่ออายุ ๒๑ ปี ณ วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
โดยมีพระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ปริญาณุศาสน์บัณฑิตกิตติมศักดิ์
เจ้าอาวาสวัดท่ามะโอ เป็น พระอุปัชฌาย์

วิทยฐานะ

พ.ศ. ๒๕๒๒	สอบได้ชั้นโสดชนป็นติ (ชั้นนักศึกษา) วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง
พ.ศ. ๒๕๒๗	เดินทางไปศึกษา ณ ประเทศเมียนมาร์ โดยพำนักอยู่ที่วัดวิสุทธาราม
จังหวัดแปร (Prome) ๗ ปี และ วัดวิสุทธาราม จังหวัดมณฑลเย่ ๓ ปี
พ.ศ. ๒๕๒๙	สอบได้ชั้นพื้นฐาน ของรัฐบาลพม่า (เกียรตินิยมของภาค)
พ.ศ. ๒๕๓๐	สอบได้ชั้นนักศึกษาของสมาคมพุทธศาสนานูเคราะห์ จ.แปร
(เกียรตินิยม)
พ.ศ. ๒๕๓๑	สอบได้ชั้นนักศึกษาของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศเมียนมาร์
(สอบได้เป็นอันดับ ๓ ของประเทศ) หรือ เกียรตินิยมอันดับ ๓
ของประเทศ
พ.ศ. ๒๕๓๔	สอบได้ ธรรมาจริยะ ของสมาคมเอกชนเจติยังคณะ ประเทศ
เมียนมาร์ ได้รับเกียรติบัตรเป็น เจติยังคณะ คณวาทกรรมาจริยะ
(เกียรตินิยมอันดับ ๒ ของประเทศ)

- พ.ศ. ๒๕๓๕ สอบได้ ธรรมาจริยะ ของรัฐบาลพม่า ได้รับเกียรติบัตรเป็น
ศาสนชธรรมาจริยะ
- พ.ศ. ๒๕๕๖ จบปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๕๖ สอบได้ ป.ธ.๙ สำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

เกียรติคุณ

- เชื้อชาติขุเกียรติวิปัสสนาจารย์ ถวายเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ ๕๐ ปี
สถาปนายุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยฯ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๓
- เกียรติบัตรในฐานะผู้มีผลงานดีเด่น สาขาพระพุทธศาสนา
มูลนิธิจางงศ์ ทองประเสริฐ วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙
- เสาเสมอธรรมจักร ประเภทส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนา
สาขาการแต่งหนังสือพระพุทธศาสนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐
- ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐
- เสาธรรมโอศก จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์
วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๒

ผลงานฝ่ายพระอภิธรรม

๑. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี (แปล)
๒. อภิธัมมาวตาร (แปลและอธิบาย)
๓. สัจจสังเขป (แปลและอธิบาย)
๔. พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สัททาวีเสส
๕. อัญญสาลินี (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายพระสูตร

๑. เนตติปกรณ์ (แปลและอธิบาย)
๒. เนตติอรรถกถา (แปลและอธิบาย)
๓. เนตติฎีกา (แปลและอธิบาย)
๔. พระสูตรตันตปิฎกแปล - อธิบาย มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก เล่ม ๑

๕. วิสุทธิมรรค เล่ม ๑ (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายพระวินัย

๑. สารัตถทีปนี มหาวรรค (แปลและอธิบาย)
๒. สารัตถทีปนี จุฬวรรคและปริวารวรรค (แปลและอธิบาย)
๓. กังขาวิตรณี เล่ม ๑ (แปลและอธิบาย)
๔. กังขาวิตรณี เล่ม ๒ (แปลและอธิบาย)

ผลงานฝ่ายวิปัสสนา

๑. สติปัฏฐาน ทางสายเดียว (แปลจาก SATIPATTHANATHE ONLY WAY)
๒. ศึกษาวิธีเจริญสติด้วยภาษาง่ายๆ
๓. การเจริญสติปัฏฐาน
๔. โพธิปักขิยธรรม
๕. ทางสู่นิพพาน
๖. ส่องสภาวะธรรม
๗. อานาปานทีปนี (แปล)
๘. วิปัสสนานัย เล่ม ๑ (แปล)
๙. วิปัสสนานัย เล่ม ๒ (แปล)
๑๐. มหาสติปัฏฐานสูตร (แปล)
๑๑. ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร (แปล)
๑๒. ปฏิจจสมุปบาท (แปล)
๑๓. นิพพานกถา (แปล)
๑๔. พรหมวิหาร (แปล)
๑๕. อนัตตลักขณสูตร (แปล)
๑๖. วรมิกสูตร (แปล)

ผลงานฝ่ายหลักภาษา

๑. สังวัณณนานิยาม และสารณะในกิตก์
๒. พาลาวตาร (ปริวรรต)
๓. ปทสังคหะ (ปริวรรต)
๔. กัจจายนสารมัญชรี
๕. คันถาภรณ์มัญชรี

๖. ถาถามตอบคัมภีรบทในคัมภีร์ปทฐปสัทธิ
๗. วฤตตรัตนกร (แปล)
๘. วฤตโตทยมัญชรี
๙. สุโพธาลังการมัญชรี
๑๐. สังวณณนามัญชรี และสังวรรณานานิยาม
๑๑. คัมภีร์ฉันท ๔ ฉบับ (ปรีวรรต)
๑๒. ปทฐปสัทธิมัญชรี เล่ม ๑
๑๓. ปทฐปสัทธิมัญชรี เล่ม ๒
๑๔. ปทฐปสัทธิมัญชรี เล่ม ๓
๑๕. พาลาวตารมัญชรี เล่ม ๑
๑๖. พาลาวตารมัญชรี เล่ม ๒

ผลงานปิกณกรรม

๑. เถลภฏาหคาลา (แปล)
๒. พระปริตรธรรม (แปล)
๓. นมัสการะ มหาปณามะ (แปล)
๔. เมตตาทาวนา
๕. ทารุกขันโธปมสูตร (แปลจาก PARABLE OF THE LOG)
๖. คุณธรรมของคนดี
๗. พรหมวิหาร ๔
๘. เมตตา
๙. ปัชชมธู (แปลและอธิบาย)
๑๐. ชินาลังการ (แปลและอธิบาย)
๑๑. คำอธิบายเมตตปริตร
๑๒. ประองตองประคองมิตร
๑๓. อุปปาสันติ (แปลและอธิบาย)
๑๔. เมตตาทาวนา
๑๕. ปรกาส่องใจ ๑
๑๖. ปรกาส่องใจ ๒
๑๗. ปรกาส่องใจ ๓